

Novotny, Vaclav
Z dejin ceskoslovenskych

RNÍK VĚDECKÝCH PŘÍRUČEK

2.

Z dějin eskoslovenských.

Úvahy a poznámky.

Napsal Václav Novotný.

V BRNĚ 1921.
ětové knihkupectví J. Kajše.

SBORNÍK VĚDECKÝCH PŘÍRUČEK
2.

Z DĚJIN ČESKOSLOVENSKÝCH

ÚVAHY A POZNÁMKY

NAPSAL

VÁCLAV NOVOTNÝ,
ŘÁDNÝ PROFESOR ČESKÉ UNIVERSITY
KARLOVY V PRAZE

BRNO 1921

OSVĚTOVÉ KNIHKUPECTVÍ J. KAJŠE

*

*

Připomenutí.

Knížečka tato vznikla z přednášek, jež jsem měl o letošních velikonocích v kursech pro slovenské profesory — ze řad účastníků samotných ozvalo se přání, aby přednášky byly vydány tiskem. Tím jest dána i její povaha. Nechce podávati výsledků nějakého samostatného bádání pramenného, nýbrž shrnouti výsledky dosavadní s určitého hlediska. Účel kursů i výslovné přání pořadatelstva vedly k tomu, že největší důraz položen na dobu husitskou a vlivy husitské na Slovensku, co dodáno z dějin dalších, má býti spíše zevním poutem spojovacím a výhledem z minulosti do přítomnosti. Co předchází, jest nezbytným úvodem, podmíněným rovněž účelem knihy, k čemuž kapitola první chce podati trochu hlubšího orientačního základu.

V Praze, 24. dubna 1921.

V. Novotný.

I.

Bylo by zajímavé a vděčné théma, ač ne ovšem zcela nové, sledovati podrobně vývoj názorů na rozdělování čili periodisování dějin v historiografii vůbec. Dávno již bylo poznáno — pěkně o tom poučuje na př. ve vé důkladné knize Bernheim (Lehrbuch der hist. Methode) — že spisovatelé klasičtí, zejména římští, nemohli ani dospěti k nějakým pokusům o třídění historické látky, ba nepocítili ani potřeby toho, když minulost, pokud ji znali, splývala těsně s pásmem událostí, v nichž žili, a když o starších osudech lidstva věděli příliš málo. Ale již v historiografii křesťanské potřeba nějakého dělení se dostavuje, ani ne tak proto, že postupem času látka roste, jako spíše proto, že také ráz událostí se mění. Právě tato okolnost nemohla zůstati bez vlivu na pojetí historické, třebas spisovatelé sami nebyli si toho ani vědomi, podléhajíce mimovolně suggesci této změny a názorů z ní vyplývajících.

Byla-li již sama Bible pramenem nového poznání o dávném věku lidstva, o němž pohanští spisovatelé klasičtí neměli ještě vědomostí, pro spisovatele křesťanského přistoupila k tomu ještě ta přednost, že mohl na tomto základě podati vývoj lidstva se svého jednotného stanoviska náboženského. Záznamy letopisné bylo lze odtud vésti od stvoření světa až do současné doby, a nelze se diviti, že již sám půvab novosti a zdání lepšího poznání lákaly k tomu.

Záhy však již tato novota nepostačuje. Jestliže již římským spisovatelům neušel, vědomím o povýšenosti Římského občana nad ostatní národy jsa arci sílen, rozdíl mezi historií římskou a historií národů neřímských, »barbarů«, vedlo toto sebevědomí, stupňované vědomím o povýšenosti také náboženské, tím spíše k zdůraznění vznešenosti doby křesťanské proti dobám minulým, jak se to dostavuje pokusem Eusebiovým (ve 4. stol.), který po schválení Augustinově vypracoval Isidor Sevillský (v 7. stol.) v úplný systém »šesti věků«, začínaje Adamem a stvořením světa podle rozličných dob biblických (potopa světa, odtud po Abrahama, po Davida, do babylonského zajetí) až do narození Kristova, jímž se zahajuje věk šestý, poslední, nejvznešenější, odtud dále trvající. Tohoto rozdělení bylo potom dlouho a často užíváno, ač téměř současně se ohlásilo také rozdělování jiné, namnoze příbuzné, ale zároveň pro křesťana o to hlubší, že, chtějíc vlastně býti politickým, dovedlo pro sebe nalézti odůvodnění ve slovech Písma. Jest to rozdělování, za jehož původce může platiti sv. Jeronym a jež vycházejíc z proroctví Danielových, dělilo dějiny podle čtyř světových říší: babylonské, perské, makedonské a římské.

Biblický základ tohoto rozdělení dovedl je chrániti, i když stále patrnější byly jeho nevýhody, zvláště nepoměr trvání posledního věku šestého proti ostatním, a když lidstvo, odcizujíc se duchu antiky, stále více uvědomovalo si rozdíly středověkého imperia Římského a nynější svaté Římské říše německého národa. Námitky odzbrojoval poukaz, že i podle proroctví Danielova ona poslední říše má potrvati až do konce světa.

Vymaniti se z tohoto začarovaného kruhu bylo

možno teprve tehdy, když dalším vývojem další a rostoucí odcizení mezi přítomností a dávnou minulostí stávalo se ještě patrnější, stupňováno jsouc nad to poznáním změny, která se dostavovala již také mezi dobou současnou a oním domnělým pokračováním starého Římského imperia. Zvláště však působilo tu, když dalším vývojem také celý obzor lidstva se rozšířil, zejména pak, když duševní vývoj lidstva probudil již také kritičnost, čili jinými slovy, když umožnil vědecké pojímání historie.

Než ono poznání, třebas dlouho se ohlašovalo, přece jen zvolna pronikalo a teprve ve druhé polovici 17. století setkáváme se s pokusem o nové, již vědecké pojetí a rozdělení historie, jež vědomě chce nahraditi rozdělení starší. Jistě zasluhuje, aby jméno jeho bylo vyrváno zapomenutí, ten, jenž pokus tento učinil, Krištof Cellarius, profesor v Halle n. Sálou (1634—1707), jenž také prvý užil označení potom obvyklých, děle dějiny na I. věk starý, od počátků do Konstantina, II. věk střední po dobytí Cařihradu Turky (1454) a III. věk nový.

Bylo by zbytečné připomínati, že rozhranní mezi jednotlivými »věky« nebyla volívána stejně a že také odůvodnění, pro která to neb ono rozhranní bylo voleno, bývala různá, jako, myslím, v tom jest základní chyba tohoto dělení, nezaviněná arci jím samým, že časové mezníky bývaly vytyčovány příliš ostře. Ale již to jest zároveň důkazem, že dělení samo přijato bylo příznivě a jeho oprávněnost tím jaksi uznávána. Ale to přece platí jen s jistým omezením. Jako ani toto dělení nepronikło hned, tak také od dob dosti dávných bývají

proti němu pronášeny námitky, jako se také dějí pokusy nahraditi je jiným.

Nebudu unavovati podrobným výčtem nebo rozborem jich, stačí vzpomenouti na př. námitek, jež temperamentně a podmanivě přednášel Otakar Lorenz (Die Geschichtswissenschaft in Hauptrichtungen und Aufgaben kritisch erörtert II. sv., Berlín 1886 a 1891). Jistě jsou některé jeho námitky podstatné nebo aspoň hodny úvahy, ale že nestačí, aby otřásly rozdělením dosud uznávaným, toho nejlepším dukazem jest, že jeho vlastní pokus o nové dělení na základě genealogickém (podle generací vždy století objímajících), přes uměle buzené zdání vědeckosti mnohem mechaničtější, nahodilejší a v dalších konsekvencích libovolnější, úplně selhal, a že také jiné prakticky podniknuté pokusy (uvádím namátkou Helmoltovu Weltgeschichte) přes některé přednosti naprosto nejsou s to, aby obvyklé dělení předstihly a převážily, nemohouce ho učiniti ani zastaralým, ani nepotřebným.

Jestliže, i když si plně uvědomíme všechny námitky proti obvyklému dělení všeobecných dějin na tři věky, i když z části uznáme jejich oprávněnost, i když připustíme některé vady dělení dosavadního, jestliže při tom všem a přes to vše smíme dělení dosavadní podržeti, má to příčinu nejen v tom, že dosud se nepodařilo nahraditi je lepším, nýbrž v tom, že přes všecku zdánlivou nahodilost a mechaničnost rozdělení toto má hluboké odůvodnění věcné.

Že mezníky jednotlivých věků bývají udávány tak různě, nemůže tomuto poznání býti na ujmu, nýbrž svědčí toliko o tom, že ti, kdo za rozhranní jednotlivých období volili tu nebo onu nahodilou událost, neuvědo-

mili si náležitě vlastní podstaty, vlastního základu tohoto dělení. Dnes jistě nikomu nepřipadne uvažovati, hodí-li se za počáteční termín věku středního lépe t. zv. stěhování národů nebo zánik říše západořímské, dokazovati, že konec věku středního a začátek nového jest dán rokem objevení Ameriky či vynálezu knihtisku a t. p., jak se to dokazovalo a o tom uvažovalo dříve. I když všem těmto událostem a jiným ještě, jež rovněž za mezníky byly volívány, přiřkneme plný jejich význam historický, žádná z nich ani sama o sobě ani ve spojení s jinými nestačí odůvodniti potřebu ukončení jedné a zahájení nové periody historické. I když některé z nich mají i pronikavý význam hospodářský, sociální, ba i kulturní, jest to vše buďto jednostranné nebo zase příliš zevní, aby mohlo činiti nárok na význam opravdu epochální, vskutku vnitřně dějinný.

Smíme-li, i když si uvědomujeme jednotnost a souvislost dějinného vývoje, mluviti v dějinách o věku starém, středním a novém, příčina toho jest v tom, že nelze mezi jednotlivými těmito dobami nepozorovati rozdílů a proměn vnitřně historických v nejplnějším a nejvlastnějším smyslu toho slova, jež nejsou jednostranně politické, sociální, hospodářské, kulturní, institucionální atd., nýbrž všeobecně kulturní, což jest totéž, co vnitřně historické, rozdílů všestranných a pronikavých, jež jedním slovem lze označiti jako změnu světového názoru.

A jako nelze nepoznati této změny světového názoru mezi trojím věkem, na něž jsme uvykli rozdělovati dějiny všeobecné, tak nelze jí ani upříti významu takového, že opravdu opravňuje toto rozdělování. Změnu znamenající přechod od věku starého ke střednímu

přináší křesťanství, přechod věku středního do věku nového vyznačuje reformace. A v tom smyslu lze také, stojíme-li o ně, nalézti určitá data počáteční. Za mezník věku starého a středního mohla by platiti vláda Konstantina Velikého, určitěji r. 324, kdy jakési řekl bych zestátnění církve určitěji se hlási, za mez věku středního a nového vystoupení Lutherovo, určitěji r. 1517.

Nemusím snad znovu uváděti, že ani tyto roky za epochu volené nemají a nemohou míti toho významu, jakoby jimi nastával nějaký přelom ve vývoji, nějaký náhlý převrat. Změny tak dalekosáhlé, jako jsou ty, jež opravňují oddělování starého věku od středního a tohoto od nového, nemohou se dostaviti náhle, pojednou, jediným okamžikem. Smějí-li uvedené roky činiti nárok poněkud vyšší, než tomu bylo při událostech, jež za mezníky bývají volívány jindy, jest to jen proto, že jsou vnitřně příbuznější a souvislejší s tím, co onu změnu podmiňuje a karakterisuje zároveň. Nemohou tedy ani tyto roky míti významu absolutního. Každá změna tak pronikavá dlouho se připravuje a zvolna se loučí. Ani postup křesťanství po Konstantinovi nepřináší zániku antického názoru, jako ono samo nebylo zrozeno teprve vládou Konstantinovou, a jako věk nový dávno se ohlašuje, tak také věk střední dlouho doznívá. Jestliže již ode dávna smíme mluviti o předzvěstech doby nové, není ani ten výrok zcela neoprávněn, jenž někdy spíše jako vtip nebo příhana se ozývá, že středověk trvá podnes.

Volíme-li tedy, jaksi pro pohodlí, určité mezníky, nesmíme zapomínati, že obrat není nikdy překotný, že vždy nutno přijímati určitou dobu přechodní, dobu

předzvěstí a dozvuků, jež může trvati i velmi dlouho a již jen pozvolná převaha určitých známek přiřaďuje buď minulosti nebo době příští. V tom tedy smyslu lze jenom voliti určitá data za mezníky, ale jejich větší nebo menší nahodilost nemůže býti závadou; výtky, jež by proti nim mohly se ozvati, nedotýkají se vlastní podstaty, vlastních základů celkového rozdělení, jehož hluboká oprávněnost vnitřní jest jeho dostatečnou ochranou.

A také proti námitce, jež se někdy ozývala proti šestému věku či čtvrté říši dělení středověkého, má dělení nyní obvyklé bezpečný štít ochranný, tím bezpečnější, že zase vyplývá z jeho podstaty.

Zadní hranice věku nového jest ovšem otevřena, a není neznámo, že se již vyskytují hlasy i pokusy, připojiti ke třem věkům starším ještě čtvrtý, věk nejnovější, počínaje revolucí francouzskou nebo pádem Napoleonovým a p., jak kdy co více zdůrazňuje stanovisko příslušných spisovatelů. A pokusy tyto mohou se brániti proti námitce, že t. řečenému věku novému, ukončujíce jej již začátkem stol. 19, vyměřují dobu poměrně krátkou. Mohou se brániti poukazem, kterého jistě nelze podceňovati, že při novodobém plnějším rozvití životních sil a intensivnějším životě vůbec také rychleji se žije.

Snad již opravdu žijeme v době jiné, než byla ta, v níž změna světového názoru dána byla reformací, snad jen právě nedostatek časového odstupu brání nám uvědomiti si to úplně a snad věky příští, zbaveny této závady, dovedou poznati změnu, již my, prožívajíce ji, nedovedeme postihnouti. Ale i když bude možno zjistiti novou tu změnu, bude to zase změna taková, jež bude

znamenati základní změnu celého světového názoru a nijak tím nebude dotčeno, naopak spíše potvrzeno rozdělování dosavadní, totéž bude měřítko, které vedle tří dosavadních vytýčí hranice periody další.

Zdálo se mi vhodným zmíniti se aspoň těmito několika slovy o těchto věcech, třeba známých, poněvadž nejsou bez duležitosti při rozdělování dějin českých. Jest samozřejmé, že také dějiny české, nepřestávajíce ovšem býti součástkou dějin všeobecných, přece o sobě jako zvláštní jejich část pěstovány, žádají zvláštního zřetele k vnitřním potřebám svým, zvláštní členění svého vývoje.

Mohl bych zase opakovati, že by bylo zajímavé sledovati, jakým způsobem jednotliví starší spisovatelé čeští přistupují k zpracování své látky, jak se u nejstaršího, Kosmy, ohlašuje jeho jemný kritický takt, v němž sice začíná zmínkou o potopě světa, jíž se vyhnouti nemohl, ale začátků dějin českých s ní přímo nespojuje, děle pak obsah své kroniky ve tři knihy, od příchodu Čechova do nastoupení Břetislava I., odtud do nastoupení Břetislava II. a konečně až do své doby současné. Annalista kláštera Hradištského a jeho zpracovatel Opatovský řadu svých letopisných zpráv zahajují rokem narození Kristova, kdežto Jindřich z Heimburka ve svých letopisech omezuje se již jen na vlastní théma, začínaje po prostém a stručném výčtu let od stvoření světa hned křtem Bořivojovým. Kritičnost Kosmova mizí v kronice t. zv. Dalimila, jenž již nemá rozpaků spojovati začátků českých dějin se zmatením jazyků při stavbě věže Babylonské, jak to potom již zcela bez ostychu vystupuje v kronice Pulkavově, zatím co nezdařený

pokus opata Neplacha o světovou kroniku podle cizích vzorů, v němž události české téměř v přívalu zpráv cizích mizejí, spokojuje se zahájením svého dvouřadí papežů a císařů, potom opuštěného, rokem narození Kristova, kdežto literární kuriosita Marignolova zakládá si na vplétání zmatených zpráv z dějin českých do podrobného a vzpomínkami na vlastní pobyt na východě propleteného líčení událostí od stvoření světa. A konečně, abych aspoň starších příkladů se dotkl, Eneáš Silvius, v němž naivní spojování začátků dějin českých se začátky světa budí ironický úsměv, začíná po vzoru svých předloh báječnými dějinami českými, poutajícími dosti živý, třebas ne vždy opravdu úzkostlivý zájem humanistův, ačkoli mu ovšem záleží více na dějinách současných.

Zajisté nemusím věci sledovati do dob dalších, kdy také způsob tvorby historické již poněkud se mění. Bylo by také jimi jen znovu potvrzeno, že ani historiografie česká není výjimkou, bylo by i z nich znova patrno, že uspokojivé členění látky historické může se dostaviti teprve s vědeckým zpracováním historie. A vlastně ani ono samo nestačí. Vědecky odůvodněné třídění a rozdělení dané látky jest zároveň pokusem o její filosofické ovládnutí, předpokládá její detailní poznání, ale vedle toho a nad to také její úplné proniknutí a pochopení. Kritické probádání detailu jest sice základní toho podmínkou, ale ani ono samo nestačí, bez něho ovšem filosofické ovládnutí a tedy vědecké roztřídění celku není možno, ale jenom jím samým nemusí ještě býti splněno.

Z příčin, které jsem se pokusil vyložiti v úvodní kapitole svých »Českých dějin«, třeba kritická práce

vědecká u nás ode dávna již může se vykázati cennými výsledky, první, a lze říci vlastně jediné vědecké rozdělení dějin českých navrhl a odůvodnil teprve Frant. Palacký. Pověděl jsem také, proč úplně ztroskotal pokus, který v uvědomělé a chtěné protivě proti dělení Palackého podnikl A. Bachmann, tak že Palackého dělení podnes podržuje plnou svou váhu a oprávněnost. Příčiny toho leží opětně v jeho hlubokém odůvodnění vědeckém a vnitřním a jsou z částí tytéž, které také dělení dějin všeobecných na trojí věk činí podnes vědecky nejzdůvodněnějším, neboť Palacký, použil-li tohoto dělení na dějiny naše, neučinil tak snad z nějakého pohodlí nebo lpění na tradicích, nýbrž ve správném a pronikavém poznání, jak právě důvody, které ono obecné dělení činí oprávněným, přiléhají k našemu dějinnému vývoji, v němž snad více než jinde tato dvojí změna světového názoru se projevuje.

Jest známo, že Palacký, prohlásiv plným právem dobu husitskou za nejslavnější dobu našich dějin, ohraničil ji také ostře od toho, co předcházelo, i co přišlo potom. Palackému starý věk dějin českých jde do r. 1403, střední věk vyplňuje doba husitská, jejíž konec znamená r. 1627, a jím se zahajuje věk nový.

Bylo by jistě zbytečné, kdybych znovu chtěl vzpomínati, že uvádění určitých hraničních letopočtů nemůže míti platnosti absolutní, a že zejména důvodnost rozdělení samotného nijak není dotčena tím, bude-li oprávněnost toho nebo onoho roku za rozhranní voleného otřesena. Ani v našich dějinách tak hluboké proměny nepřicházejí náhle a období přechodná podle svých průvodních zjevů mohou odůvodniti i posunutí časových mezníků, bez ujmy základního rozdělení. Po této stránce

nelze ovšem přehlížeti, že rozhranní věku středního a nového jest v rozdělení Palackého voleno mnohem přiléhavěji a důvodněji. Jistě nelze pro ukončení doby husitské nalézti roku vhodnějšího, nežli jest r. 1627, rok vydání Obnoveného zřízení zemského.

Zase ovšem ne v tom smyslu, že by tímto rokem a touto událostí celá povaha dějin rázem se měnila. Třebas tentokráte nejbrutálnější násilí a nejnelidštější útrapy pomáhaly rváti a ničiti staré tradice, a prostředky, jichž užíváno s největší bezohledností, urychlovaly zdar díla, přece výsledky nemohly býti okamžité, jako zase na druhé straně předzvěsti i začátky tohoto ukrutenství jsou mnohem starší. Ale proto, že tím tomuto již dříve zahájenému a v budoucnosti stupňovanému pokusu o dokonalý převrat názorů a poměrů dosavadních dán byl Obnoveným zřízením zemským nový právní základ, že pokračující a rostoucí vyhlazování všech vzpomínek na minulost bylo více méně jen průvodním zjevem překotného zvrácení dosavadního vývoje (pokud šlo o náboženství), anebo aspoň jeho ohrožením právě v jeho nejpodstatnějších známkách (pokud šlo o stavovství a stránku národní).

V té příčině rok, který volil Palacký za rozhraní starého a středního věku dějin českých, nemůže činiti nároku na stejné oprávnění. Palacký, jak známo, volil r. 1403 jakožto datum prvního oficiálního vystoupení wyclifství u nás, prvního střetnutí nových duševních proudů s názory dosud platnými.

Jest pravda — a dotknu se toho ještě, — že wyclifství připadá v našem náboženském, ale také všenárodním a tudíž dějinném vývoji místo vynikající, a že tudíž ani jeho oficiálního jaksi vystoupení nelze přehlížeti nebo

podceňovati, zvláště když právě duchovním prvkům náleží v našem vývoji vliv tak značný, a když zároveň nelze si nevšimnouti, že také zde jako průvodní zjevy, byť z části jen vlivem koindicence časové, dostavují se i jiné důležité proměny společenské, hospodářské i kulturní. Ale přes to vše nelze neviděti, že r. 1403 jest příliš nahodilý a zevní, aby mu epochální důležitost mohla býti přiřčena. Třebas snad nejdůležitější, jest wyclifství přece toliko jeden z proudů, z nichž vyrůstala změna světového názoru u nás, a třeba i časově poslední, není jediné, co tuto změnu podmínilo, i bez něho byla by se dostavila v podobě jistě jen málo změněné. Byl-li — a o tom nelze pochybovati — Palacký oprávněn v tomto duchovním a obecně kulturním přerodu spatřovati známku odlišného od minulosti období historického, nelze začátků jeho spojovati jenom a výhradně s wyclifstvím, nýbrž nutno je klásti do těch dob, kdy již jiné vlivy, starší než wyclifství a stejně důležité, začínají se ohlašovati a působiti.

Z těchto důvodů, uznávaje v zásadě oprávněnost a výstižnost rozdělení Palackého, toliko začátek střední doby dějin českých kladu již k r. 1346, k roku nastoupení Karla IV., vždy ovšem v tom smyslu, pokud určitý rok za mezník může volen býti.

Jen čtyři desetiletí oddělují ovšem tento rok od r. 1306, v dějinách našich památného vymřením první a vlastně jediné národní dynastie Přemyslovců, neboť dynastie Lucemburská, ač vládla téměř půldruhého století, ač mnohými slavnými činy svými zapsala se do jejich dějin zlatým písmem, a ač jí nechybělo místy vůle splynouti s nimi, úplně v nich přece nezdomácněla, nemluvě ani o Habsburcích, kteří v nich ani zdomácněti nechtěli. Jest tedy dosti blízká otázka, nebylo-li by

vhodnější položiti začátek středního věku dějin českých již k r. 1306, jako se již tato otázka skutečně ozvala.

Ovšem, jestliže B. Bretholz své dějiny české (Geschichte Böhmens und Mährens bis zum Aussterben der Přemysliden (1306), München-Leipzig 1912) dovádí jenom k tomuto datu, jest to spíše věc náhody a nelze v tom viděti projevu zásadního, jako se autor vůbec nevyjadřuje o principiálních otázkách dělení látky. Ale již J. Loserth nadhodil (v posudku prvního dílu mých, »Dějin«, Mitt. des Inst. für oest. Gesch. XXXIV, 338) zmíněnou otázku, nověji pak v knize Šustově, ozvala se již jako výtka, ovšem obratně zakrytá a hojnými frásemi zahalená, a nikoliv proti Palackému, nýbrž proti mně namířená. Jest tedy nezbytno, k věci, již jednou podrobně odůvodněné a vyložené, vrátiti se, třeba jen stručně a pokud nutno, ještě jednou.

Že událost taková, jako jest vymření nebo vyhynutí národní dynastie, nemůže v dějinném vývoji národním býti bezvýznamná, nepopíral snad dotud nikdo, nejméně já sám, a bylo by jistě zbytečno podotýkati, že by nikdo, a zase nejméně já, neváhal, jako se odmítnutí nestalo z nějakých zřetelů malicherných, přiříci jí význam epochální, kdyby jí skutečně náležel, to jest, kdyby byla provázena zjevy takovými, jež, časově s ní v jedno nebo jí blízko spadajíce, znamenaly by onu zásadní proměnu, o níž svrchu byla řeč a jež samojediná dovede odůvodniti zahajování nové periody dějinné.

A tu arci nemůže býti nejmenší pochybnosti, že roku 1306 a vyhynutí Přemyslovců, třeba jeho skutečného významu nikdo nepopíral, ten všenárodní, a v jistém směru bylo by lze říci všelidský význam nenáleží, že událost v něm se odehravší, třeba důležitá, není přece a nestala

se epochální. V širokém proudu všenárodních dějin není opravdu ničím více, nežli pouhou, třeba významnou nahodilostí.

Poukazuje-li se k tomu, že vražda Olomoucká a zvláště zmatky po ní se dostavivší urychlily, nebo přiostřily či pozměnily vývoj některých institucí, řádů, poměrů, ani toho nebude nikdo popírati, ale ani tomu nenáleží ten význam, aby na tom základě bylo dovoleno mluviti o změně světového názoru. Ta se dostavuje teprve, když k těmto všem i jiným ještě dějinným činitelům přistupují ony nové hluboké a pronikavé všestranné vlivy kulturní, které na naší půdě svérázným životem vyrostše, podmínily také svérázné a od minulosti odlišené projevy národního života.

A vůči námitce, jak ji formuloval Loserth, že přes všecky tyto důvody nelze nastoupení Lucemburků neuznati za vhodnější, jest obrana velmi snadná, a neodvážil by se námitky té pronésti, kdo, uznávaje oprávněnost tohoto dělení vůbec, pokusí se proniknouti až k vlastnímu smyslu dějin českých. Ani vláda Karlova neztrácí povahy doby přechodní, lecco, co v ní a z ní vyrůstá, ohlašuje se již v letech předcházejících, leccím, co v ní trvá, vrací se k minulosti, přece však úhrn toho, k čemu čtyřicetiletí předchozí činí pouhé náběhy, přičleňuje ji již době následující; i když přechod není náhlý, převaha toho, co dělí a spojuje, nutí teprve jejím začátkem zahajovati období nové a přiřaďovati čtyřicetiletí od vymření Přemyslovců době předchozí.

Mohla by však na konec ozvati se pochybnost, vyhovuje-li toto rozdělení Palackého, které tak podivuhodně vystihuje skutečnou podstatu dějin českých, také tenkráte, když v nich větší pozornost věnujeme také Slo-

vensku, čili obráceně a snad správněji, přiléhá-li toto rozdělení také dějinám slovenského vývoje, pokud o něm lze mluviti. Nebyl to nikdo jiný, nežli slavný Ernest Denis, který, předloživ si tuto otázku ve své krásné knize »Slováci«, snesl některé pozoruhodné důvody, jimiž se cítil oprávněn k závěru (str. 91): »Slováci, ačkoli zpravidla byli politicky připojeni k Uhrám, ve skutečnosti ponejvíce žili životem Čechů.« Ale snad ještě správněji vystihl, oč jde, poznámkou poněkud skeptičtější, jíž uzavírá první kapitolu této své knihy (str. 99): »Netvrdíme sice, že dějiny Slovenska splývají s dějinami Čech — co by bylo přehnáno, — ale aspoň jsou jich odrazem a jako prodloužením.«

Zde skutečně dotčeno jádra věci. Dějiny středověké neznají problému národnosti — nechci tím říci, že by neznaly ani národního vědomí, — znají toliko příslušnost státní. A tu opravdu nelze přehlížeti, že národ československý co do státní příslušnosti byl po největší část svého dějinného života rozdělen. A jistě, ovšem vedle důvodů jiných, bylo jednou z příčin pádu obou říší, mezi něž byl rozdělen, že po této stránce zůstávaly a chtěly zůstávati středověkými.

Chtěl bych právě otázce, již jsem svrchu nadhodil, věnovati pozornost v následujících kapitolách. Uvidíme, jak od těch, kteří hájí jednoty československé, i od těch, kteří ji popírají, bývá operováno se styky Čech a Slovenska v minulosti. Nechci předbíhati výsledku dalšího pátrání, ale tolik snad mohu říci, že úsilí obojí strany končí a musí končiti nezdarem. A právě to jest mi nezvratným důkazem a zárukou správnosti poznání, že *dějiny československé jsou toliko jedny.* Pokusiti se o důkaz budiž úkolem výkladů dalších.

II.

Země československé již svou polohou v srdci Evropy, a zvláště Slovensko, posunuté až blízko samé důležité tepně života obchodního i dějinného vůbec, Dunaji, velmi záhy již stávají se jevištěm historických událostí, již v době útlého dětství evropského lidstva, na něž vzpomínky zachycují nálezy archaelogické, a ovšem i později nepřetržitě v dobách historie psané. A smíme-li věřiti výsledkům archaeologickým o lidském osídlení Čech již v době diluviální, nemáme ani příčin pochybovati, že v něm ani později nenastalo přerušení, že země naše poskytovaly útulku rozličným plemenům lidstva, i když jich ani neumíme pojmenovati, i když neznáme jejich etnografické příslušnosti.

Když mlhy, zahalující počátky našeho dějinného vývoje, poněkud se začínají rozptylovati, náleží země naše oblasti osídlení g a l l s k é h o čili k e l t i c k é h o, jako mu tenkráte náležela celá střední Evropa. Keltové jsou tedy prvními historicky zjištěnými obyvateli zemí našich, kmenové gallští rozprostřeli se po celém jejich prostranství. Byli-li to — jsem nucen na chvíli vzpomínati i věcí obecně známých — B o j o v é, kteří potom zemi, již především osídlili, zůstavili dědictvím své jméno, východně od nich, na Moravě a dále na východ i ve Slezsku zaujali sídla K o t i n o v é. Než panství Bojů rozšířilo se, třeba Čechy zůstávaly jejich hlavním územím, také dále na východ, a Pannonie, a s ní jistě i části našeho Slovenska, byla vlastním centrem mocné říše, již v 1. stol. před Kristem zbudoval bojovný jejich panovník K r i t a s i r. Ale tvůrce této říše byl zároveň posledním jejím panovníkem. Asi r. 63—60 př. Kr. v boji se zakladatelem nové veliké říše dacké B u r v i s t o u ztratil

bitvu i život a s ním zahynula také jeho říše, jejíž pannonské části, vylidněny a popleněny, zůstaly odtud na čas »Bojskou pouští«.

Ale katastrofa tato, i snad neúspěchy jiné rozhodly také o tom, že země naše změnily svou etnografickou tvářnost, Bojové téměř mizejí z dějin a jistě asi v polovici 1. stol. před Kr. ustoupili ze zemí našich, leda, že jejich soukmenovci Kotinové nyní postupně zaujali nová sídla na Slovensku, kam zejména přírodní bohatství mocných hor lákalo tyto horníky a hutníky, již klasickými spisovateli pro tuto dovednost obdivované. Ale gallská záplava také jinak nyní poklesá, ustupujíc vlně germánské. Kelty v zemích našich vystřídali kmenové germánští, M a r k o m a n n é zaplavili Čechy, na Moravě a v její východním sousedství zaujali sídla K v á d o v é.

Nemíním se zde dotýkati staré sporné otázky, jak dlouho potrval zejména pobyt Markomannů v Čechách, ani toho, smíme-li jejich zmizení z dějin spojovati s porážkou Hunnů na polích Katalaunských r. 451. Tato část otázky by vlastně sporna býti neměla. Bitvy oné se Markomanné nejspíše neúčastnili vůbec, jako pomocníky Hunnů jmenuje je teprve pramen velmi pozdní a nedosti spolehlivý, a jest to jenom jakási pohodlná setrvačnost badatelů, jestliže se s oním míněním setkáváme i v knihách nejnovějšího data. A tím méně tedy lze mluviti o jejich vyhubení v bitvě oné, když se jí ani neúčastnili vůbec. Také tento starší názor, že by v onom boji celý kmen byl vyhlazen, jest dnes již celkem opuštěn a převahy nabývá starší již, ale velmi lákavá domněnka, že se někdejší Markomanné od 6. stol. počínaje, kryjí jménem Bavorů (Baiuvarů), jménem převzatým po někdejších sídlech v Boihemu.

Právě tato okolnost není však bez významu při řešení záhady kterou jsem uvedl na prvém místě, jak dlouho totiž potrval pobyt těchto Germánů v zemích našich, a zejména Markomannů v krajích českých. Ani po nejsvědomitějším a nejkritičtějším uvážení všech důvodů, které se uvádějí proti možnosti markomanského osídlení Čech po celou tu dobu, kdy historické prameny dovedou jejich jméno vyslovovati, a které ukončují jejich pobyt zde již nanejvýše druhým stol. po Kr., nemohu přisvědčiti. Jest pravda, že se s nimi nejčastěji setkáváme při rozličných bojích hlavně v Podunají, ale tím nijak není vyloučeno, že nejen jejich panství, ale i jejich sídla sáhala také do Čech, a nejmenují-li prameny jejich sídel výslovně, jistě mnohem snáze lze to vysvětliti tím, že vědomost o nich u kmene tak dobře známého prostě předpokládaly.

Zvláště pak, pokud jde o druhou větev téhož svévského kmene, o Kvády, nemůže býti nejmenší pochybnosti, že rozšířivše svá sídla záhy z Moravy až na Slovensko, setrvali v nich velmi dlouho. Zde vědeckému poznání nabízí prostředky příznivou náhodou zjev tak nekulturní, jako jest válka.

Jméno Markomannů proslulo mimo jiné také řadou událostí, která se s ním spojuje poněkud neprávem, nebo aspoň ne zcela právem. Jest to jméno Markomanská válka, které se dává dlouhé řadě bojů, sváděných Římským imperiem s německými i jinými barbary, zvláště od druhé polovice 2. stol. po Kristu, když tito, nuceni tlakem svých východnějších a severnějších sousedů, zejména Góthů, ale snad již také Slovanů, lomozně a bezohlednými vpády na území římské jali se řešiti tehdejší bytovou otázku. Jestliže v pozdějších do-

bách bojů, kdy také četní jiní kmenové se jich súčastnili, jméno pro události tyto volené nepřiléhá úplně, pro počátky voleno bylo správně. Byli to především Markomanné a Kvádové, proti nimž se zbraně imperia musily obraceti, k nim teprve postupně přidávali se jiní. A jest tedy přirozené, že předním jevištěm těchto bojů, při nichž operačním centrem Římanů byly právě jejich pevné osady podunajské, zejména Carnutum, Brigetiun, Vindobona, byly namnoze země české.

Na půdu moravskou lze s největší pravděpodobností klásti památnou bitvu proti Kvádům r. 172, v níž stísněné Římany před porážkou zachránil i osvěžující »zázračný« déšť, jak tuto scénu najdeme zvěčněnu i na reliefech sloupu Marka Aurelia v Římě. A není to nikdo menší než císař Marcus Aurelius sám, jenž se tu stává naším zpravodajem. Ani v hluku táborovém a třeba svědomitě oddán úspěšnému řízení obrany a útoku, nezapomínaje svých zalíbených studií filosofických »v území Kvádů na řece Hroně« datuje druhou knihu svých Konfesí »Eis heauton«, a také jiná svědectví uvádějí nás do těchto končin dále. Nápis římský, ve skálu nad samým Trenčínem vytesaný ještě dnes mluví o zdejším pobytu II. legie a o vítězství císařů, nejspíše v 179 nebo 180. A není to jediná známka kultury uprostřed ruchu válečného. Celý široký pruh Slovenska od Nových Zámků a Nitry a vlastně již od Hronu na západ po Mast a Stupavu nad Bratislavou, od Dunaje po Zseliz jest nalezištěm řady inskripcí a památek římských, vydávajících svědectví o četných stycích Římského imperia s těmito kraji. Snad již v nedlouhé době dostane se nám o této věci poučení, které chystá kolega Dobiáš — děkuji mu za laskavost, s jakou mi dal

k disposici svůj podrobný seznam těchto nálezů. Jistě přesné datování a zjištění událostí nápisy zvěčněných přispěje značně k obohacení našich vědomostí o osídlení těchto krajin v době římské a usnadní řešení četných záhad z doby osídlení předslovanského. Ale není nemožno, že aspoň světélko, třeba jen matné, padne i na řešení záhad, které nás přirozeně zajímají nejvíce, kdy germánské obyvatelstvo krajin našich bylo vystřídáno slovanským.

Zajisté se nemusím omlouvati, že se nemíním ani o této záhadě zmiňovati jinak, než pokud nezbytně nutno. Běží o starý spor archaeologie a historie, spor o datum příchodu Slovanů do jejich nynějších sídel. Ale spor na první pohled nesmiřitelný, dá se po mém zdání řešiti klidně, uvědomíme-li si rozdíly v předmětu, methodě i prostředcích obou věd. Kdežto archaeologie, opírajíc se o svůj materiál a zpracovávajíc jej svojí methodou, jest především omezena na studium zachovaných zbytků národní kultury, historie, neuzavírajíc se tomuto poznání, přední svůj cíl arci vidí ve stránce politické, ve zjištění, kdy ten který kmen nebo národ představuje se jako živel státotvorný čili v nejširším smyslu slov a politický, opírajíc se při tom o prameny své a svou methodu.

A s tohoto hlediska lze po mém zdání spor zdánlivě nesrovnatelný smířiti jedním slovem, tak totiž, mluvíme-li v historii o v y s t o u p e n í S l o v a n ů ve smyslu naznačeném. These archaelogická, jež klade osídlení slovanské do dob mnohem starších, než historie svými prostředky dovede pověřiti a tedy smí činiti, není tím dotčena. Jistě lze si představiti ano odpovídá to i povaze dějin slovanských, že Slované v našich zemích sídlili

mnohem dříve, než prameny historické je zde dovedou zjistiti. Ale historii především na tom záleží, kdy se uplatňují politicky. Co předcházelo, není historii sice lhostejné, ale není také rozhodující.

Z toho základu vycházejíc, nemůže historie, nijak nechtějíc popírati výsledků archaeologických, přece podle svých pramenů a prostředků jinak, než klásti vystoupení Slovanů teprve do 6. stol. po Kr.

Tu však mohlo by se zdáti, že výrok o státotvorném uplatnění bude třeba, ne-li vůbec opraviti, aspoň omeziti jenom na stránku negativní. Slované vstupují do dějin ve znamení nešťastném, již velmi staré zprávy o nich představují nám je z velké části porobeny od Avarů.

Dotýkám se tím velmi staré a těžké kontroversy, jíž nelze se vyhnouti, ač i tu se chci zmíniti jen o tom, co je nejnutnější. Jest známo mínění, které se vyskytlo a které se drží zejména v německých knihách, ano nejnověji i domněle novými doklady bývá zesilováno, mínění, že Slované svých sídel, v nichž je od 6. stol. vidíme, nezaujali z vlastní vůle, že do nich byli uvedeni násilím teprve od Avarů, do jejichž poroby — tak bývá toto mínění formulováno nejnověji — dostali se již dávno před tím, již ve své pravlasti, již nyní badatelé celkem svorně hledají v rozsáhlých krajinách zakarpatských, zhruba asi od středního toku Visly na západě po Dněpr na východě, od Karpat na jihu do končin Mohileva na severu. A jest přirozené, že theorie o uvedení Slovanů do nových sídel Avary, jako již z části z motivů ne vědeckých, nýbrž tendenčně politických vznikla, z týchž motivů bývá dále udržována, hodíc se zejména těm, kdo by rádi popřeli, že Čechové a Slo-

váci jsou vlastně národ jediný, jak se k tomu ještě jindy vrátím.

Než v tomto případě není nesnadno ukázati, že tato theorie není správná, a zde výsledky zkoumání historického vydatně podporuje také šetření archaelogické. Jestliže archaeologie, pokládajíc dnes, aspoň pokud jde o archaeology slovanské, t. zv. popelnická pole typu lužického a slezského za pohřebiště slovanská, a shodnuvši se také v tom, že obě jména, naznačujíce ovšem také směr, přece především znamenají dvě fáse spíše vývojové, než teritoriální, dospěla k přesvědčení, že slovanská kolonisace do zemí našich pronikla od severu a severovýchodu, nikoli od jihu, jak by bylo nutno předpokládati, kdyby byla výsledkem násilného uvedení od Avarů, nesmí jistě býti přezíráno, že tradice historická, pokud si ji na př. kmen český zachoval, ukazuje také jasné vědomí o příchodu Slovanů do zemí našich od severu a severovýchodu. A jistě také neméně padá na váhu, že nejstarší zmínky, třeba řídké a nejasné, dovolují přece souditi, že Slované do poroby avarské upadli teprve v nových sídlech, již dříve zaujatých.

A zde také historie zachraňuje přece správnost svého východiska. Jako nemůže býti pochybnosti, že Slované nadvlády avarské nepodnikli dobrovolně, nýbrž že jim byla vnucena po bojích, jako zase jiní Slované, neodmítajíce při společných loupežných zájmech spojenectví s Avary, činili tak jako rovní s rovnými, tak nechybělo ani těch, kdo štítíce se tohoto spojení, dovedli si pojistiti i svou nezávislost. Nad Slovany ve staré Dacii usedlými na př. koncem 6. stol. po Kr. dovedl silnější panství založiti a v hrdém vzdoru proti útokům Bajanovým slavně obhájiti mocný panovník

D o b r ę t a (D a v r e t a s, D a u r i t a s), jehož jméno zasluhuje lidstvu býti zachováno ve své nyní zjištěné správné formě, když odedávna stalo se slavným ve formě porušené mohutnou znělkou Kollárovou.

Stíny Lauritasů, Svatopluků,
jak vás možno z hrobu vyvésti,
byste uviděli neřesti
národa a hanbu svojich vnuků...

A v zápětí hned v první čtvrti stol. 7. stol. vynořuje se rekovná postava mohutného Sama, dovršitele slovanského osvobození od Avarů, když se, sám cizinec, povstalým Slovanům postavil v čelo, a zakladatele první veliké říše slovanské. Bohužel, hranice její nedají se přesně určiti, třeba s největší pravděpodobností za její centrum lze míti Čechy. Jenže, třeba také ve srážce se silnou říší franskou dovedla vítězně obstáti, říše Samova neměla dlouhého trvání, rozpadá se se smrtí svého zakladatele. A jako by to byl jen jas této postavy, jenž dějiny naše na chvíli ozářil, jeho pádem nastává zase hluboké temno.

Za více než 150 let, když zář dějepisných zdrojů opět začíná ozařovati naše krajiny, vidíme již obraz zcela jiný. Země naše, obydleny vesměs obyvatelstvem slovanským, poroby avarské ovšem již dávno zbaveným, chystají se hráti důležitou úlohu v dějinách střední Evropy.

Odpovídá to zvláštní povaze dějin slovanských a kmenové vlastnosti, která již souvěkým pozorovatelům neušla, že početně tak silné kmeny nevytvořily většího národního celku, nýbrž drobily se — a často na území poměrně nevelikém — v řadu menších a na sebe ne-

vraživých kmenů nebo snad spíše velikých rozrodů. Vědomí původní příbuznosti ovšem nevymizelo zcela a projevuje se aspoň do jisté míry, jak se zdá, tím, že oni sami nazývali se S l o v a n y = lidmi srozumitelně mluvícími (proti N ě m c ů m, pro nesrozumitelnost jazyka pro cizince němým), jako také označení toto vedle jiných (Vendové, Antové) dovedli vložiti i do úst zpravodajů cizích, jimž ovšem nebylo než úhrnným pojmenováním pro lid od jiných jim známých se lišící.

A právě tím snad ona vlastnost, podmiňovaná ovšem tím, že v poměrech, v nichž Slované žili ve své pravlasti, nedostalo se jim ani příležitosti rozvinouti státotvorné nadání, byť i jen napodobením cizích vzorů, právě tím snad ona neschopnost nebo malá schopnost vytvořiti větší státní celky vyzařuje nejvíce, že přes společné jméno tyto nesčíslné, jak se zdálo cizím pozorovatelům, zástupy rozpadají se na veliký počet samostatných kmenů či čeledí, které nemají, ač od jiných ostře se odlišují, ani vlastních jmen, přijímajíce zvláštní pojmenování teprve, když nějakým činem vynikly a začasté je i ztrácejíce, když podlehly převaze soukmenovců jiných.

Čteme-li tedy v pramenech franských a potom říšskoněmeckých již ode dávna pro české Slovany označení B e h e i m i, B o h e m i a p., nesmí nás to mýliti. Není to překlad jména Čechové, nýbrž jen společné jméno od cizinců dávané Slovanům, bydlícím ve starém Boihemu a na četné samostatné kmeny rozštěpeným, jež nepochybně postupně do země vnikajíce, teprve značně později měly poznati dobrodiní jednoty.

Bádáním jazykozpytným jest dnes již zjištěno nezvratně — pokud třeba, dotknu se toho ještě níže, — že ti Slované, kteří v našich zemích předešlé obyva-

telstvo vystřídali, náleželi jedné větvi mohutného stromu slovanského, jež, přinášejíc si již z pravlasti zárodky dalšího jazykového rozrůzňování, v nových sídlech toliko dialekticky rozvrstvovala se dále. A jest zase v plné shodě s poznáním té vlastnosti slovanské, o níž právě byla řeč, že dříve než Slované ve vlastních Čechách osedlí samostatného jména nabývají ti jejich soukmenovci, kteří zaujali sídla východnější, tedy na Moravě a na Slovensku.

Jméno Moravanů, ač slovanské obyvatelstvo smíme zde pokládati za dosvědčeno již začátkem 6. století, slyšíme jmenovati po prvé v r. 822, kdy jejich poslové objevují se vedle Slovanů jiných na sněmu ve Frankfurtě. Dostali se tedy již před tím do nějakých vztahů k říši franské, aniž víme, kdy a jakých. A brzo na to, kolem r. 830, slyšíme již jméno prvního jejich knížete. Byl to Mojmír. Ale tu se zároveň dotýkáme otázky velmi důležité.

Není v odporu s poznáním jazykové jednotnosti Slovanů v zemích československých se usadivších, ozývá-li se jméno Moravanů dříve než jméno Čechů, naopak jenom to potvrzuje dotčenou právě zvláštnost dějin slovanských. Jsou-li — a o tom nelze pochybovati — oni bezejmenní Slované, s nimiž se na svém pochodu z Uher do zemí severních v těchto krajinách asi r. 512 setkali Herulové, tíž, které zde nacházíme ve století 9., nebo, přesněji ovšem, jsou-li tito potomky oněch, pak mezi ona dvě data, r. 512 a r. 822, musí padati nějaká událost, která oněm kmenům, původně jen všeobecně Slovany nazývaným, dala jednotné jméno zvláštní. A tu ovšem nebude rozpaků, která to byla událost, či které to byly události.

Jistě oni moravští Slované nebyli výjimkou mezi Slovany ostatními, pokud jde o kmenovou roztříštěnost. Dnešní dialektické rozvrstvení Moravy nemohlo by toho arci býti spolehlivou zárukou, ale že ani na Moravě nebylo jinak, svědčí již jméno H o l a s o v i c i, v němž právem smíme tušiti jméno jednoho z původních kmenů. A tu jest ovšem tento nedostatek jiných zpráv tím nápadnější, a výklad sotva může býti jiný než ten, že nejsilnější z kmenů, nabyv převahy nad ostatními a tím vyniknuv, přijal a ostatním vtiskl jméno podle svých sídel zvolené, podle sídel v údolí řeky se rozkládajících, jež, protékajíc bařinami, i sama častým rozvodňováním je tvořila. A zároveň ovšem neopominul kmen tento šířiti se i na východ, kde se setkával s jinými příbuznými a členy téže větve, zatím přes Karpaty přímo z pravlasti sem proniknuvšími.

Nečetné zprávy, jichž se nám o Mojmírovi dostalo, ukazují nám ho ve světle velmi příznivém jako knížete znamenitého a vynikajícího. Přes to však nebylo by, tuším, správné přičítati dílo tak veliké, jako bylo sjednocení kmenů moravských, jenom jemu. Proces takový vyžádal si jistě několika generací, leda že v Mojmírovi smíme viděti jeho dovršitele. Je-li tomu tak, poslední akt sjednocovacího dramatu odehrává se takořka před našima očima.

Velikost Mojmírova, nehledě ani k tomu, že patrně dovedl i s říší franskou přes její expansivní snahy jistou shodu udržeti, zejména jednou věcí se jeví. Mojmír sám nebyl ještě křesťanem — výslovný doklad pro jeho křesťanství jest falsum Bočkovo, — ale poznav asi význam křesťanství, zejména politický, nejenom nebránil jeho vnikání na Moravu, nýbrž naopak sám je podporoval.

A v tom jeho příkladu následoval kníže, který se vedle něho v tehdejší Moravě připomíná, P r i v i n a, jehož sídlem byla Nitra, patrně jediný z bývalých kmenových knížat, kterého poznáváme jménem, ale také z nich poslední. Také on, ač dosud křesťanem asi nebyl, dal ve svém sídle vysvětiti křesťanský kostel. Ani stejný politický postup, nebo snad právě on, nedovedl však zdržeti Mojmíra od dokončení sjednocovací akce. Někdy mezi l. 833—836 byl Privina svého knížectví zbaven a z Moravy vypuzen.

Mojmír stal se samostatným pánem Moravy, ale ne již na dlouho. Zdá se, že jeho smrt r. 846 pohnula část Moravanů, nespokojených s jeho mírumilovnou politikou vůči říši franské, k pokusu uvolniti svazky s ní. Ale Ludvík Němec, vypravil se osobně na Moravu, potlačil pokus v zárodku a dal zemi nového knížete. Byl jím synovec Mojmírův R a s t i s l a v, jedna z nejsympatičtějších postav a jeden z nejsvětlejších zjevů našich dějin.

Nemusím snad opakovati, v čem — na rozdíl od běžného pojímání — spatřuji jeho velikost. Rastislav jest vlastním tvůrcem veliké Moravy, již jeho nástupce toliko rozšířil. Zásluha jeho však nespočívá toliko v tom, ani v jeho umění válečnickém, jímž vynikl tak často. Rastislav jest zároveň znamenitým státníkem a politikem opravdu reálním, jenž, odolávaje svodům příležitosti, nehledal opory v ostří meče, ač jím v čaś potřeby tak obratně dovedl vládnouti, nemínil utráceti sil v heroickém, ale beznadějném zápase, nýbrž dbal o vnitřní ucelení a zesílení své říše. Nic neopravňuje k domněnce, že by se byl pokoušel založiti samostatnou říši v uvědomělé protivě k říši franské a vytržením ze spojení s ní — ta myšlenka v tu chvíli byla ještě předčasná a

velikost Rastislavovu v tom právě viděti, že si to uvědomil, — naopak vidíme, že sledoval umírněnou politiku Mojmírovu, opřenou o mírné spolužití s říší.

Jedinou závadu měla tato politika, jejíž vina však nepadá na knížete moravského. Říše východofranská, v tu chvíli již předzvěstmi budoucího rozkladu stíhaná, nemohla a nechtěla připustiti vzniku samostatné říše ve svém sousedství, ale ani vzniku silnějšího panství byť i ve svém rámci nebo v dohodě. Ve vnitřních svárech a rozepřích, v říši franské, tak častých a přirozených v těchto dobách počáteční kultury a mladého křesťanství, říše Rastislavova i bezděky stávala se útočištěm nespokojenců, což podávalo vždy záminky k zakročením branným, jejichž vlastní příčinou byla ovšem existence říše Rastislavovy sama.

Nemohu zdržovati líčením těchto bojů, ostatně beztoho známých, bojů, jichž Rastislav sice nevyhledával, ale jimž se ani, byly-li nutné, nevyhýbal a jež, po střídavém štěstí a celkových úspěších moravských zprvu, vedly k podrobení Rastislavovu, když ho přesila nepřátelská sevřela na jeho pevném hradě Děvíně — budiž mi dovoleno dodati, že ani vše to, co nověji ve prospěch této thése uvedeno, nedovede mne přesvědčiti o tom, že by šlo o ten Děvín, jehož mohutné zříceniny podnes vévodí vtoku Moravy do Dunaje nad Bratislavou.

A také toto včasné podrobení jest dokladem velikosti Rastislavovy. Odhodlal se k němu jistě také v naději, že jím umožní dokončení toho, co znamenalo pro říši jeho prospěch nekonečně větší, než chvilkový úspěch válečný.

Vyznavačem víry Kristovy byl Rastislav již ode dávna, a smíme zajisté i bez výslovných svědectví míti

za to, že o šíření nové víry horlivě se staral. Nemohlť právě jemu ujíti ohromný význam, jaký by mělo faktum, kdyby stál v čele říše křesťanské, jež by aspoň část záminek k vměšování bylo jeho sousedům odňalo. Ale nemohl také neviděti, že cesta dosavadní jest příliš neschůdná, když těm, kdo novou víru přicházeli hlásat — a neslyšíme ovšem o nějaké horlivosti, — lid jeho nemohl porozuměti, jednak proto, že v nich viděl nepřátele, ale také proto, že k němu mluvili jazykem nesrozumitelným. To byl hlavní důvod povolání slovanských věrozvěstů solunských.

Také toto faktum bývá někdy přeceňováno. Bývají do něho vkládány dalekosáhlé cíle politické, plán spojení s říší východní proti Frankům atd. Nepravím, že by Rastislav tuto oporu, kdyby se byla nabídla, byl odmítl, ale jistě nebyla jeho pohnutkou. A sotva co může býti výmluvnějším dokladem nežli okolnost, že k východu obrátil se Rastislav do jisté míry jen náhodou, když Řím a papež, u něhož nejprve hledal slovanských učitelů, vyhověti nemohl.

Žádost v Cařihradě mohla býti příznivě vyřízena snadno a jest příliš dobře známo, že vyřízení bylo šťastné. Úspěchy, jichž se dodělali Cyrill a Method, přinášejíce Moravanům se srozumitelným výkladem i samy části textů biblických ve slovanském překladě, byly neobyčejné. Rastislav byl blízek dosažení svého cíle. Ale to právě dovedlo vzbuditi tím větší žárlivost, zvyšovanou, když arcibiskupstvím Methodiovým biskupové němečtí cítili se ohroženi ve svých zájmech hmotných, a živenou při vší korektní zdrželivosti Rastislavově stálým přesahováním vnitřních rozmíšek franských na půdu moravskou. Po menších srážkách před-

cházejících. r. 869 došlo k veliké výpravě na Moravu, proniknuvší až k památnému »velehradu« Rastislavovu neznámé polohy, ale bez dosažení vlastního účelu.

A co se nepodařilo cizí zbrani, provedla roku následujícího domácí zrada. Synovec Rastislavův, Svatopluk, kníže Nitranský, upadnuv pro své pikle v podezření, ušel trestu úkladným zajetím svého strýce, kterého vydal svěřené pomstě jeho nepřátel. A zase nemusím vykládati, jak nedosed splnění svého cíle, novou zradou, dorozuměv se s krajany, proti přivtělení Moravy k říši franské se bouřícími, dovedl se panství nad nimi zmocniti proti říši franské, na níž si dovedl r. 874 vynutiti uznání mírem ve Forchheimě.

Zrada nepřestává nikdy býti zradou. Omluviti ji nemůže u Svatopluka ani to, že stoje o vládu, svých schopností nepřeceňoval, leda že ji aspoň poněkud vlastní vládou svojí odčiňuje. Svatopluk, stav se pánem říše někdy Rastislavovy, stal se i dědicem jeho veliké myšlenky, a jako říši znamenitě rozšířil, tak směl také pomýšleti na další rozvití idei, na jaké strýc jeho, byť se ho nevzdával, mysliti nesměl.

Včasné vyrovnání s říší franskou pojistilo Svatoplukovi cenné výhody v organisaci církevní, zejména však poskytlo možnosti k zesílení říše uvnitř i na venek, čemuž říši franské zabrániti nedovolil její rostoucí úpadek.

Svatopluk vybudoval postupem času velikou říši, z části i na újmu říše východofranské, jež neměla moci překaziti to. Hledal-li zprvu přátelského sblížení s Čechy (snad sňatkem r. 871) a dovedl-li asi zmatku vnikáním křesťanství do Čech vzniklých užíti k zesílení svého vlivu, byla to nepochybně smrt Bořivojova, která mu

kol r. 890 umožnila dojíti i svrchovanosti nad Čechy. Odtud bylo možno dojíti i panství později nad Srby, ba až z končin saských byl mu odváděn poplatek. A stýkal-li se v Povislí válečně a ne bez úspěchů s Poláky, panství jeho, objímajíc jádro celého Slovenska, přestupovalo řeku Hron a v Potisí dostávalo se ve styk i s Bulhary, jako zas na jih od dnešní Moravy sáhalo hluboko do levého břehu Dunaje.

Všude tam, jako vůbec hranice politické krývaly se tenkrát s církevními, otevírala se tím možnost širokému a plodnému působení Methodiovu, jenž se jí arci ochotně chápal, dosahuje vždy nových úspěchů právě svojí církevní slovanštinou, jíž užíval i nadále, třebas zatím stolicí papežskou byla zakázána. V tu chvíli náležel tomu význam velmi důležitý. Kdysi za návštěvy obou moravských apoštolů v Římě r. 868 papež Hadrian II. uznal slovanskou liturgii a povolil její užívání. Ale církvi moravské stalo se osudným, že se nezapomnělo na to, jak první hlasatelé víry Kristovy přicházeli sem z Němec, hlavně z Pasova, a třeba jejich úspěchy byly daleko předstiženy činností obou Soluňanů a jejich žáků, nechybělo nikdy ani kněží německých, v okolí Svatoplukově mimo jiné byl to později zejména Wiching. Jim liturgie slovanská byla velmi nemilá a přišlo jim tudíž velmi vhod, když papež Jan VIII. při osvobození Methodia ze zajetí bavorského r. 874 povolení svého předchůdce zrušil, slovanskou liturgii zakázal a zákaz, když Method neposlechl, na nové žaloby z Moravy opakoval.

Svatoplukovi rozmíšky odtud vznikající přicházely nevhod, překážejíce jeho plánům politickým, které se nesly dále, než ještě Rastislav směl pomýšleti. Již velikost jeho říše sama, třebas ovšem jen postupně ro-

stoucí, a z větší části až později utvořená, ale ještě více poklesání říše franské stále se vzmáhající a již bezmocnosti se blížící zrodilo myšlenku zbudovati vedle ní a proti ní samostatnou říši slovanskou, jejíž zárukou bez ohrožení její samostatnosti mělo býti uznání svrchovanosti papežské, a tu ovšem Svatopluk významu samostatné organisace církevní nepodceňoval. R. 879 slavné poselství Svatoplukovo předložilo kurii toto nabídnutí, a r. 880 papež Jan VIII. památnou bullou Industriae tuae přijal říši velkomoravskou do své zvláštní ochrany; slovo učiněno tělem, říše Moravská byla vlastně úplně samostatná.

Bulla Industriae tuae obsahuje však také opětné dovolení slovanské liturgie. To byla politická koncese za přilnutí Svatoplukovo, to byla odměna Methodiovi, když věroučné žaloby protivníků ukázaly se bezpodstatnými. Ale koncese není úplná, vedle slovanského má trvati i obřad latinský a Wiching, ač podřízen Methodiovi, jmenován biskupem v Nitře. Tím bylo vlastně schváleno, co dávalo podnět ke sporům, jež tudíž ani na příště neutuchaly, nýbrž dále rostly.

Zatím Svatopluk, jak uvedeno, rozšiřoval svoji říši, a využívaje obratně sporů v říši franské, opanoval r. 882—883 také celou Pannonii, v jejímž držení ho sama říše musila uznati (884). Ale doma nevrátil se klid, štvaním Wichingovým, jenž barbarským zálibám Svatoplukovým více dovedl hověti než přísný Method, spory rostly tak, že Method byl nucen vyhlásiti klatbu. A jeho smrt r. 885, když v něm zemřel vlastní tvůrce velikého díla církevního a když jeho nástupce Gorazd přirozeně neměl jeho autority, urychlila pád. Když r. 885 nový papež Štěpán V. obnovil na žaloby z Moravy zákaz slo-

vanské liturgie, nebylo Wichingovi nesnadno přiměti Svatopluka, aby uposlechl. Asi r. 888 žáci Methodiovi vyhnáni z Moravy.

Nebylo to nedocenění slovanské liturgie, co, jak se často vytýká, vedlo Svatopluka, nýbrž bezohledné počítání s danými poměry. Nehledě k měnivému stanovisku kurie k slovanské liturgii, ukázalo se, že to, co bylo hlavním důvodem povolání slovanských věrozvěstů, zabrániti totiž vměšování západních sousedů do vnitřního vývoje Moravy, nyní se nesplňuje, neboť slovanská liturgie podávala vždy záminky nové. A mohlo-li se opravdu zdáti, že působení její již výsledku svého dosáhlo, mohlo se jistě také Svatoplukovi zdáti výhodnějším obětovati slovanskou liturgii, když bylo lze doufati, že tím zmatkům bude zabráněno. Vždyť právě nyní Svatopluk, sleduje svůj plán opříti se o kurii, potřeboval shody s domácí hierarchií...

Ale oběť přinesena marně. Co nevidět Svatopluk musil se přesvědčiti, že na kurii počítal neprávem, když papež právě nyní, ohrožen vývojem věcí italských a téměř bezmocný, musil se dovolávati pomoci krále Arnulfa, za jehož vlády mimo nadání říše franská ještě jednou se pozvedla. Svatopluk sice dovedl i zde obratně se přizpůsobiti, r. 890 na osobní schůzce s Arnulfem v Omuntesperce, vzdávaje se politiky o kurii opřené, hledal a našel vyrovnání s říší, ale novým bojům tím nezabránil, jako jim nezabránilo ani obětování slovanské liturgie.

Došlo k nim hned r. 892 — a tenkrát poprvé, sotva bez vědomí a jistě bez odporu Arnulfova loupeží na Moravě po boku Němců účastní se také Maďaři, — a roku následujícího nájezd opakován. Svatopluk sice odolal, ale

zemřel již r. 894. Důstojný nástupce svých velikých předků, M o j m í r II., dovedl sice ústupností pojistiti si mír s říší, ale rozkladu říše své tím nezabránil.

Úklady mladšího bratra a odstředivými snahami podrobených kmenů, zvláště Čechů, ohrožován, dovedl Mojmír rozvinouti velikou energii, jež stačí pojistiti mu čestné místo v historii, ale k zadržení vývoje dějinného síly jednotlivcovy, jako nikdy, nestačily. Maďaři, jimž sem pomstychtivostí nebo lehkomyslností Arnulfovou ukázána cesta, opakovali své zhoubné nájezdy, jimž konečně Morava, i jinak (také válkami s říší) stále ohrožovaná, přes četné úspěchy neodolala. A historie nebyla ani tak spravedlivá, aby nám zjistila přesné datum její zkázy. Starší mínění, že to bylo bitvou u Bratislavy r. 907, ukázalo se mylným. Vpád Maďarů do Sas r. 906, vedl již přes Moravu. Tenkrát tedy pád Moravy byl již skončen, národ československý byl roztržen.

III.

Zánik říše velkomoravské jest událost významu dalekosáhlého, třeba se jednu chvíli mohlo zdáti, že roztržení československé větve kmene slovanského nebude ještě trvalé. Pád říše velkomoravské znamenal také uvolnění těch, jimž vědomí společného původu nedovedlo zmírniti tíhy poroby a u nichž poměry tehdejší nedovolují předpokládati uvědomění výhody, kterou přinášelo politické sjednocení.

Byli to zejména Čechové, kteří, jak známo a již dotčeno, ještě v době vlády Mojmíra II. na říšském sněmě v Řezně r. 895, vytrhujíce se z poddanství moravského, podnikli dobrovolně nadvládu německou, čehož ani vypiatá energie Mojmírova nestačila již odči-

niti. A snad lze v tom viděti zakročení prozřetelnosti dějin, která, předvídajíc brzkou zkázu Moravy, hledala pro budoucí vývoj Slovanstva záchrany jinde.

Není odvážné domnívati se, že nadvláda Svatoplukova nad kmeny českými přinesla jim nepřímo také ten prospěch, že je aspoň poněkud naučila ceniti dobrodiní jednoty. Aspoň za onoho památného sněmu Řezenského r. 895 mluví se sice také ještě o větším počtu kmenových vévodů českých, ale mezi nimi přednější místo zaujímají hlavně dva, a není nemožné, ač ovšem také ne jisté, že jimi jsou míněni synové Bořivojovi Spytihněv a Vratislav. Kdo je Spytihněv, o to sotva může býti spor; jméno druhé, dochované jen v porušené formě Witizla, neznačí-li bratra jeho, mohlo by znamenati některého vévodu Zlického, odkud vycházejí podobné soustřeďovací snahy jako z území knížat Pražských.

Ovšem, do úplného sjednocení země bylo ještě daleko a teprve mohutný kníže český Boleslav I. měl se státi téměř dovršitelem akce, jež od delší doby vycházela z kmene Čechů. Ten ve středu země zaujav sídla, šířil pozvolna, prostředky mírnými i násilnými, svoji převahu nad kmeny sousedními i vzdálenými, aby konečně po přemožení posledního knížete kmenového za stejnojmenného syna Boleslavova, ovládl kmeny všecky a vtiskl sjednocenému již národu také své jméno. Tím ovšem dána byla možnost k rozšíření panství i mimo hranice Čech, jak k tomu samo stoupání moci vévody českého lákalo a jak k tomu základ položil již Boleslav I., jemuž vlídný vývoj dějinný poskytl i příležitosti obnoviti na čas i nedávnou politickou jednotu celého kmene československého.

Maďaři, když jim koncem 9. stol. ukázána cesta do těchto končin, dovedli dosti záhy zaujmouti stálá sídla v Pannonii a stali se odtud metlou západních krajů. Sice nesnadný pro jízdné vojsko přístup do vlastních Čech uchránil zemi naši jejich krutých návštěv, ale daleko na západ i na sever, přes Moravu, rozjížděly se jejich loupeživé tlupy za kořistí. V té době Boleslav I. dokončoval svou sjednocovací akci v Čechách, když byl, zmocniv se trůnu bratrovraždou a uživ nesnází mladého Oty I., nástupce Jindřicha I., kterému za jeho života zachovával věrnost, po čtrnáctiletém hrdinnem odboji přinucen r. 950 podstoupiti svrchovanost mladé říše německé.

Mezi povinnostmi, které při tomto podrobení převzal, byl vedle starého poplatku také závazek účastniti se některých říšských výprav. A dosti záhy mohl jí vyhověti způsobem velmi slavným. V bitvě na Lechu r. 955, v níž vítězstvím Oty I. zaraženy další vpády maďarské, účastnili se také bojovníci čeští. A jestliže zde neočekávané přepadení na začátku bitvy způsobilo jim značné ztráty, bylo to skvěle vyváženo jinde.

Boleslav nespokojil se vysláním povinného sboru, nýbrž napadl Maďary také sám a skvělým vítězstvím, jímž i vůdce jejich ocitl se v českém zajetí, dovršil jejich porážku. Bylo pak patrně následkem tohoto vítězství, že Boleslav nyní vyrval Maďarům také Moravu a připojil ji k svému panství v celém asi někdejším rozsahu, tedy i se Slovenskem.

Zde arci vstupujeme na půdu značně hypotetickou, a četné záhady, jež se tu vyskytují, neobejdou se bez velikých kontrovers, jichž zase arci nemohu se podrobně dotýkati. Nicméně, tolik lze po mém zdání z nejasných a sporných pramenů vyčísti, že není to pouhá možnost,

nýbrž pravděpodobnost téměř jistotě rovná, která dovoluje k těmto záhadám dáti odpověď. Počítá-li t. zv. zakladací listina biskupství Pražského k říši Boleslavově — neboť není pochybnosti, že nová diecése měla objímati říši celou — i Slovensko, nelze zajisté nalézti vhodnější příležitosti, kdy k tomu dojíti mohlo, než vítězství Boleslavovo nad *Maďary*. A na tom nic nezmění poukaz, že se r. 976, tedy v době, kdy již trvalo biskupství Pražské, připomíná zvláštní biskup Moravský. Není správné, jak se někdy tvrdí, že by našim domácím zpravodajům o tomto biskupu nebylo se dostalo zpráv a že by jeho dosvědčení prameny jinými odporovalo podání domácímu. Nejstarší náš kronikář Kosmas, třebas ne zcela přesně, zaslechl o něm a uvádí výslovně, že se jmenoval Vracen. A právě jeho existence, výslovně cizími prameny dosvědčená, svědčí neklamně, že Morava, bylo-li v ní r. 976 působení nějakého biskupa možné, nemohla již býti ovládána divokými hordami maďarskými a tedy musila již náležeti k říši české.

A pokud jde o tak zv. zakladací listinu biskupství Pražského, vlastně o její potvrzení z r. 1086, jest to snad nejspornější kus našich dějin, existuje o ní celá literatura, vedle obhájců její pravosti častěji vystupují ti, kdo dokazují její podvrženost. Dosud však nikomu se nepodařilo její podvrženost vskutku dokázati, a lze předem říci, že se to ani nemůže podařiti, zůstaneme-li, posuzujíce ji, přísně a kriticky při sdělení pramenů. Námitka, že v zakladací listině biskupství Pražského *Morava* nemohla býti připočtena k panství českému, poněvadž mezi ní a ním leželo Slavníkovské knížectví Zličské, padá již výslovným připomenutím Kosmovým, že r. 1086 nebyla potvrzena původní zakladací listina, nýbrž dokument

biskupem Vojtěchem upravený; a tu jistě není proč pochybovati, že změněné politické poměry, způsobené nastoupením Slavníkovce Vojtěcha na biskupský stolec pražský, umožnily přivtělení Moravy k jeho diecési, činíce i delší trvání zvláštního biskupa pro Moravu zbytečným. Zkrátka není důvodu, a snad lze říci, není téměř věcné a důvodné možnosti pochybovati, že Morava se Slovenskem jistě až po Váh náležela k říši českých Boleslavů a že k ní patrně byla připojena po vítězství roku 955.

Bohužel, toto šťastné obnovení politické souvislosti jediného národa nepotrvalo dlouho. Smrtí Boleslava II. r. 999, jenž říši otcem zbudovanou dovedl udržeti a rozšířiti na čas i daleko na východ, mohutná říše se rozpadla. Hned po smrti Boleslava II. kníže polský Boleslav Chrabrý násilím opanoval Krakov, a jemu také, když, zmocniv se na čas celé říše české, r. 1004 musil se jí vzdáti, zůstala z ní aspoň Morava. Když pak bujarý kněžic český Břetislav, opanovav proti Polákům již dříve Moravu asi v dnešních hranicích, r. 1030 za říšské výpravy do Uher, jíž se súčastnil, mínil dobýti zpět i její slovenské části, pokus jeho přes jeho vítězný postup neúspěchem vojska německého byl zmařen. Jednotný národ odtud téměř na 1000 let zůstal rozdělen mezi dva státy, český a uherský.

Upozornil jsem již svrchu, že ve středním věku státní příslušnost vážila více, než příslušnost národní či snad lépe řečeno znamenala všecko. Jest přirozené, že tyto okolnosti nemohly zůstati bez vlivu, aspoň částečného, na obojí větev národa československého, rozdílnou státní příslušností rozdvojeného. Zájmy obou států, i když nebývaly vždycky přímo protichůdné,

nebývaly ani souběžné, a jistě v neposlední řadě padá na váhu i to, že ve státě českém živel český zůstal vládnoucím, kdežto ve státě uherském, třebas se svými vynikajícími jednotlivci súčastňoval na osudech státních, živel slovenský jako celek zůstával živlem podrobeným, tak že i vynikající činy nekonal na účet svůj, nýbrž na účet a ve prospěch státu, jenž mu byl a zůstával cizím. Na venek dějiny Slovenska splývají s dějinami Uher, ztrácejí se v nich, pro národní vývoj nepřicházejí k platnosti. Ale snad by bylo možno se stanoviska národního říci, že to bylo v tu chvíli pro náš národní vývoj přímo štěstím.

Vyložím hned, co míním těmito slovy, na pohled paradoxními. Dříve však nutno si ještě blíže povšimnouti dotyčných již rozdílů v poměrech a postavení obou oněch států, mezi něž národ československý byl od 11. stol. rozpolcen.

Tehdejší česká otázka, abych užil terminu dnes běžného, po pádu říše velikomoravské a vlastně již po odtržení od panství Mojmírova postavena byla před dva základní problémy. Byly to tytéž problémy, před nimiž stanula kdysi politika Rastislavova, jenže nyní o to přiostřenější, oč nebezpečnějším stávalo se postavení země české jednak ztenčením jejího teritoriálního rozsahu a posunutím téměř na ostroh prostřed rozbouřeného moře německého, jednak mohutným zesílením mladé říše německé.

Základními otázkami, na jejichž správném zodpovědění opravdu visel osud českého národa — dějiny Slovanů polabských připojují k tomuto poznání hrozný vykřičník, — bylo co nejúplnější proniknutí víry křesťanské a co nejrychlejší úprava poměru k říši Německé. Pro-

spěšná politika a heroický postup nekryjí se vždy, ba jenom zřídka. Na venek jistě více imponuje hrdinský zápas než opatrné vyjednávání a smlouvání, ale zachrániti náš národ před osudem Slovanů polabských mohlo jenom toto. V tuto chvíli, kdy mladá říše Německá za energických císařů domu saského a franského pozdvihovala se k významu stále většímu, kdy, zlákána modrým nebem a žhavým sluncem italským obracela se tam, kde s titulem císařským rodily se jí nároky na vládu nad celým světem, v tu chvíli boj proti ní, byť i na nějaký čas a sebe déle vítězný, na konec musil jeviti se beznadějným. Co nejrychlejší a nejpevnější utvrzení křesťanství, odstraňujíc záminky k vměšování, a co nejčasnější podrobení říši, umožňujíc příznivější sjednání dohody, to bylo podmínkou zachování našeho národního bytí.

A již za to, dovolte, abych opakoval co jsem řekl již jindy, zasluhoval kníže Václav, aby se stal národním svatým, že správně odhadl tyto naše existenční podmínky a jimi se řídil. Jeho bratr Boleslav dospěl k témuž přesvědčení, nebo snad lépe mohl pro své starší politické chyby tomuto přesvědčení dáti průchod teprve po 14letém válčení s říší. A v tom také tkví vlastní velikost a význam rekovného Břetislava I., že právě on, jehož hrdinství obdivoval se celý tehdejší svět, oceňuje význam tohoto postupu, učinil jej směrnicí české politiky trvale, takže potom s české strany nikdy porušen nebyl.

Lénní svazek, jímž země České od dob Václavových (a před tím již od r. 895) k říši byly spiaty, přinášel českému vévodovi vedle určitých pevně smluvených povinností také dosti značné výhody, jež právě včasné jeho přijetí umožnilo, pojišťoval mu zejména úplné zabez-

pečení před vměšováním říše do vnitřních záležitostí, což zvláště vyvinulo se až v plnou nezávislost v zadávání trůnu českého a obsazování stolce biskupského, takže zde potvrzování se strany císaře stávalo se v normálních poměrech více méně formalitou. A výsledky této reálné politiky objevily se dosti záhy, když již koncem 12. stol., právě po největším rozmachu pretensí říšských, svazek lénní nabyl té podoby, že vedle četných výhod ukládal povinnosti celkem nepatrné, z nichž některé, jako návštěva dvorských sjezdů, získávajíce českému králi i vlivu na říšské věci, stávaly se i výhodami.

Z povinností, které českého vasala vázaly, jedna mohla se časem stávati nepříjemnou: účastenství na říšských výpravách, ač i tu, jak ze všeho patrno, panovník český zaujímal výjimečné postavení, které mu ukládalo nepochybně jen účastenství na výpravách do bližšího okolí jeho zemí. A tím se dostáváme i ke stykům českouherským za těchto změněných okolností.

Poměr zemí uherských k říši Německé vytvořil se zcela jinak, pro ně také při jejich větší rozloze a výhodnějším položení dějinný vývoj jinak formuloval existenční otázku. Zde nebezpečenství nebylo tak hrozivé a tudíž ani příkaz rychlého vyrovnání s říší tak naléhavý. Sice říše Německá nezastavovala svých pretensí ani před hranicemi Uher a vkládala-li do jména císařova: semper Augustus — vždy rozmnožitel říše nesprávným překladem i své svrchovanostní nároky, dovedla také z přízně náhody, když některý z pretendentů, hledaje podpory císařovy, přijal lénní závazek, vyvozovati skutečné právo na lénní poměr, prohlašujíc také Uhry za své léno. Ale od požadavku k uskutečnění bylo vždy daleko a pokusiti

se o provedení bylo možno toliko mečem. A to nás tedy opět přivádí ke stykům českouherským. Jenže otázka tato má jiné ještě pozadí.

Vrátíme-li se po tom všem, co uvedeno na chvíli ještě tam, odkud jsme vyšli na začátku těchto přednášek, jedné věci jest se třeba ještě dotknouti. Proti přesvědčení převážné většiny odborníků o jednotnosti jazyka československého nebo aspoň o příslušnosti slovenčiny k západní větvi slovanské pokusil se po starších vzorech Samo Czambel o důkaz, či lépe o tvrzení, že Slovensko nebylo osazeno ze severu ani z Čech, nýbrž z jihu, že však slovenčina během času úplně se změnila, podlehnuvši silným vlivům češtiny, zejména v dobách husitských. Nechci nijak dotýkati se původu této theorie, jejíž tendenčnost jest patrna nebo podezírati zvěčnělého autora z pohnutek nečestných. Ale Czambel sám, jako by cítil nehoráznost svého tvrzení o tak ohromném vlivu češtiny v období několika let, pokusil se vyhledávati, užívaje k tomu starších, ale jinak míněných upozornění, možnost vlivů češtiny již v dobách dřívějších. A to jest právě, co nebudí důvěry. Czambel neuvádí dokladů o stycích českouherských ani všech ani přesně. A bylo-li jeho filologické východisko od povolaných odborníků úplně vyvráceno, jest třeba také seznámiti se blíže s jeho doklady historickými, již také proto, že kriticky dosud oceněny nebyly a bývá jich důvěřivě užíváno, posledně na př. v knize Hodžově, ač ovšem za účely naprosto různými. Proberu důležitější styky v souvislosti, hledě k stanovisku Czambelovu jen tam, kde je uvádí také a pomíjím úmyslně na př. toho, že slovanští mnichové Sázavští hned po prvém i po druhém, trvalém vypuzení došli útulku v Uhrách, patrně na Slovensku,

poněvadž v tom jistě nebude nikdo hledati počeštění slovenčiny, i když zde vlivy býti mohly.

Válečné styky Čech s Uhrami vyplývaly, jak již řečeno, nejčastěji z povinnosti českého vasala účastniti se některých výprav říšských. Byla již zmínka o pokuse Břetislavově opanovati Slovensko za výpravy r. 1030. I potom vidíme tohoto knížete častěji na výpravách do Uher, tak r. 1042, 1045, 1051 a také r. 1054 zemřel na výpravě do Uher. Czambel toho nevzpomíná, a jistě právem, neboť odtud, třeba také r. 1042 Břetislav postupoval po levém břehu Dunaje a pronikl až po Hron, myšlence československé posila přijíti nemohla. O tom, že za krále Kolomana (1095—1114) povoláváni osadníci, uznává Czambel sám, že nic neopravňuje k domněnce, že to byli také Čechové.

Nápadnější jest nepovšimnutí jiné zprávy, která jediná mohla by míti jakýs takýs význam. R. 1091 kněžic Břetislav (později II.) po smíření s otcem Vratislavem II., nedůvěřuje odpuštění otcovu, se svými přivrženci uchýlil se do Uher. Na 2000 lidí provázelo ho, jimž král Ladislav vykázal sídla v B a n o v é u Trenčína. Ale ani tento pobyt, jenž nepotrval ani rok, nemohl býti něčím více než pouhou episodou. Za to uvádí Czambel, že prý r. 1096 byl v Nitře pro loupeživost zničen zástup křižáků, jenž před tím prošel Prahou a v němž prý byli také Čechové. Zde arci není jasno, jak tito zabití mohli působiti na počeštění slovenčiny a patrně celé vypravování uvedeno z úmyslů jiných, z úmyslu snížiti Čechy. Ale tu stačí zjistiti, že vůbec žádný pramen o účastenství z Čech na tomto zástupu neví.

Bezmála tutéž cenu má zmínka o dočasném obsazení několika stolic se slovenským obyvatelstvem za knížete

Svatopluka r. 1108. Prameny naše vědí o dvojím vpádu Svatoplukově do Uher, 1108 a 1109, jež se oba dotkly Slovenska, ale mimo ukrutné poplenění širých krajin o nějakém obsazení nemají zmínky. Mínění Czambelovo vzniklo patrně neporozuměním. Ani výpravy r. 1129 a 1133, jichž Czambel neuvádí, nemohou míti významu, a památná výprava krále Vladislava r. 1163, při níž protáhl velikou část Uher, Slovenska se vůbec asi nedotkla — také o ní Czambel nemluví.

Nebylo by třeba o těchto věcech se zmiňovati. Jimi styky českouherské ovšem nejsou vyčerpány, bývaly i styky mírné, jako ovšem ani o tom nikdo nebude pochybovati — a je zajímavé, že o tom Czambel aspoň v této souvislosti nemluví, — že při blízkém sousedství zejména styky s jižní a východní Moravou vždy byly velmi živé a vzájemné vlivy obojího obyvatelstva jistě nepopíratelné. Ale pro thesi Czambelovu ovšem nic z to neplyne.

Důležitější, kdyby správné, bylo by tvrzení, jež Czambel převzal od jiných, že po velikém vylidnění Uher vpádem tatarským r. 1241, když v Čechách při zakládání německých měst docházelo k násilnostem proti domácímu obyvatelstvu, toto se houfně stěhovalo do Uher. Ale tvrzení toto, třebas před Czambelem také od jiných spisovatelů slovenských i českých pronesené, visí úplně ve vzduchu. Nemáme ani jediného dokladu pro to, a bez dokladů i pouhá hypotésa jest bezcenná.

Nač při tom všem zejména není dovoleno zapomínati, jest to, že ani jednou nelze při tom ukázati, že by bylo šlo o vědomé a chtěné sbližování. Jen jedenkráte mohl by se historik ocitnouti v pokušení, není-li možno přece počítati s jistým plánem, vycházejícím ze strany české. Bylo r. 1271. Nejslavnější český král z rodu Pře-

myslova, Přemysl Otakar II., chystal novou, již několikátou válku s Uhry, ale tentokrát směr výpravy volen byl jinou cestou. Opanovav bez nesnází pohraniční Děvín a Stupavu a zmocniv se po krátkém obležení i Bratislavy, král Přemysl také k dalším operacím volil levý břeh Dunaje. V krátké době opanován Sv. Jiří, Pezinek, Trnava i jiné hrady, a když se podařilo mostem spoutati i prudký Váh, vzdala se za krátko i Nitra a jiná místa. Záplava českého vojska valila se až po Hron. Během tří neděl opanována velká část Slovenska.

Bezděky ozve se tu otázka, byl-li tento válečný plán nahodilý, když jinak všechny okolnosti nasvědčují tomu, že také tentokrát Přemysl dobře věděl, že rozhodnutí může přinést jen vítězná bitva na pravém břehu Dunaje. A skoro by bylo lákavé, aspoň na první pohled, připustiti i zvláštní úmysl, povážíme-li, že již v litevských plánech králových ozvala se vzpomínka na samostatné někdy arcibiskupství velkomoravské a všimneme-li si dále, že týž král, který po celý život, jak mu vytýká Dalimil, »plodil Němce«, na sklonku své vlády nemohl si neuvědomiti osudného rozporu, v němž se ocitl, takže památný manifest ke knížatům polským, hlásající takořka slovanskou vzájemnost, ač dnes víme, že nevyšel z jeho kanceláře a nebyl jím inspirován, nýbrž jest pouhým slohovým cvičením soukromého skladatele, přece jen vyjadřuje myšlenky, jež se smýšlení králova a jeho okolí příliš nevzdalovaly.

Než také zde nad tím, co bychom rádi slyšeli, musí zvítěziti kritika. Jakkoli svůdná byla by domněnka, znamená přece jen vnášení názorů našich, moderních, do doby, jíž byly cizí. Ač netřeba pochybovati, že ani Otakarovi nebylo neznámo, že obyvatelstvo krajin v tu

chvíli opanovaných mluví jazykem jeho vlastních poddaných, s touto okolností jistě nepočítal, jistě nepadala na váhu, tehdejší politický postup nestaral se o náladu lidu a zejména ne o jeho sklony národní, zájem státní převyšoval všecko. A jistě také nebyl by mohl, kdyby tyto moderní myšlenky byl měl, Otakar počítati na porozumění. Také obyvatelům opanovaných částí byl Přemysl jenom nepřítelem, který napadl území státu, k němuž příslušelo, nikoliv osvoboditelem.

A tak dostáváme se k bohatýrské postavě Matúše Trenčanského, »krále Tater i Váhu«, který na čas dovedl upoutati pozornost současníků k slovenskému viděku a jehož jméno podnes podržuje jakýsi tajemný lesk, vábíc fantasii básníka umělého i tradice lidové. Již úsudek současníků nebyl shodný. Jestliže kronikář Zbraslavský k jeho titulu Trencinensis comes připojuje v rýmu i pohrdavou karakteristiku »nequicie fomes — zárodek vší špatnosti«, současnému Dalimilovi, ač mu není nakloněn, přece jest »Matúš z Trenčína ten uherský hrdina« zajisté netoliko pro rým. A také dnes čítáme ještě, zvláště o jeho politických cílech, výroky nestejné, ač vlastně zde by již sporu býti nemělo.

Když se s ním po prvé setkáváme v souvislosti, která nás zde zajímá, vidíme ho v čele strany, která po vymření Arpádovců zasazuje se o kandidaturu če kou, a bylo to jistě především zásluhou jeho, nejmocnějšího z mocných, že r. 1302 na trůn uherský povolán syn českého krále Václav III., vnuk onoho krále českého, kterého prý před 25 roky spolu s ostatním vojskem uherským také Matúš pomáhal porážeti.

Není však většího omylu, nežli jest ten, s nímž se i v nejnovějších knihách tak často setkáváme: domní-

vati se, že by volba Václavova měla nějaké pohnutky nebo zase účinky národní. Nehledě ani k tomu, že nemohlo by se mluviti o nějakých národních pohnutkách československých, nýbrž nanejvýše maďarských — a ani o těch neslyšíme, — ještě méně lze míti za to, že by pobyt mladého Václava v Uhrách a zejména vlivy jeho českého vojenského průvodu byly mohly míti nějaké účinky ve směru národním, československém. Znamenalo by úplně nechápati ráz tehdejší doby, kdyby někdo chtěl mluviti u Václava II. i III. o vědomí příbuznosti Čechů a Slováků a vůbec o nějaké pozornosti nebo zřetelech k lidu. Na to vůbec nikdo nevzpomněl.

A nejméně Matúš Čák, třebas jeho moc opírala se o území čistě slovenské. Ani jeho však nevedly v čelo strany Václavovy tyto zřetele jinak, než pokud toho žádal jeho prospěch. Jeho přilnutí nebylo nezištné. Nový král, když, uznávaje jeho největší zásluhy o své zvolení, odměňoval je, také výší odměny dal na jevo své uznání, potvrdiv mu držení všech jeho statků, třebas královských, církevních a ať jakýmkoliv způsobem nabytých a zavázav se nad to chrániti ho před soudním během, kdyby oprávnění držitelé dřívější chtěli se jich touto cestou domáhati. A nebyla to odměna malá, když Matúš již před tím, vypudiv biskupa nitranského, osvojil si celé jeho zboží a opanovav téměř celou župu trenčinskou, zakládal zde samostatné téměř panství, jemuž se podvolovati musili i samostatní dotud zemané. Tomu všemu dostalo se nyní královského stvrzení.

Než k pojištění věrnosti Matúšovy ani to nestačilo. Jakmile panství české začalo se viklati, navázal jednání se šťastnějším sokem Václavovým, Karlem Robertem, a již r. 1304 zúčastnil se s jeho vojskem výpravy do

Čech na straně krále Albrechta, arci zase za veliké ústupky. Bylo by bezdůvodným přikrašlováním jeho sobeckého postupu, chtíti se domnívati, že ho od strany české odvrátilo Václavovo odvezení koruny uherské do Čech, nehledě ani k tomu, že by to bylo v neshodě s politickými cíly, které mu bývají připisovány.

Arci také s novým králem rozešel se záhy, zase proto, když nechtěl hověti všem jeho nepříliš skromným požadavkům. Došlo až k otevřenému odboji, k zjevné válce s králem, vedené se střídavým štěstím, ale s trvalým úspěchem Matúšovým, kterého ani porážka u Rozhanovic r. 1312 nezlomila, jenž směle vzdoroval i klatbě papežské, vydané pro jeho úchvaty na jmění církevním, až do své smrti r. 1321.

Jest pravda, v tu dobu Slovensko — neboť na jeho největší část vztahovala se moc Matúšova — bylo fakticky od Uher odtrženo a téměř samostatné, jest také pravda, že v knížectví, smíme-li toho slova užíti, Matúšově převládala slovenčina, že také jeho vojsko, doplňované i žoldnéři z Čech a Moravy, bylo československé a že těmito vlivy živel československý byl posilován. Ale bylo by chybou viděti v tom nějakou vědomou zásluhu Matúšovu, i jen nějaký pevný úmysl. Je-li již příliš mnoho řečeno slovy Vlčkovými, že Matúš »zamýšlí Slovensko politicky sjednotit s Čechy«, neboť nikdy nesledoval Matúš tohoto cíle, ani Hodža nemá pravdu, ač se vyjadřuje mírněji, nechtěje neuznati, »že vo výboji na Moravu lákala ho vedła výhod zemepisných i jazyková príbuznosť tamejšieho ludu«, ani potud ne, že by snad vědomě byl počítal s porozuměním lidu. Jeho výboje na Moravě i opanování Holíče, tenkrát majetku českého krále, neměly jiného účelu a jiné po-

hnutky, než nabýti větší moci, a válka, již proti němu r. 1315 vedl český král Jan a jež vrátila říši české tyto výboje, nemá nějakých podnětů vyšších.

I když tedy nechci podceňovati významu, jaký jeho vystoupení mohlo míti a snad mělo fakticky, myslím, že příliš daleko zacházejí i střízlivější slova Denisova: »již tím, že se odtrhl od Uher a že pod společnou mocí shromáždil slovenské stolice, oživoval myšlenku původní samostatnosti, a jest jisto, že se opíral o lidové vrstvy.« I v tom je přeceňování faktického stavu a jistě mnohem blíže pravdě jest Julius Botto, když své líčení uzavírá slovy: »Z dejstvovania Matúša Trenčianského náš slovenský národ nemal tedy ani mravného ani hmotného úžitku, ba len škodu, lebo i on utláčal lud slovenský.«

A stejně nelze nějakého značného vlivu přičítati ani pozdějšímu povolání syna Karlova Zikmunda na trůn uherský, třebas arci vedlo k stykům častějším i v dobách nepokojů i v dobách klidných. O nějakém »počešťování« slovenských nebo dokonce uherských poměrů nemůže tu přirozeně býti řeči nejen proto, že pojem takový jest vůbec cizí dobovému nazírání, ale i proto, že u Zikmunda nejméně bychom směli něco podobného očekávati. Ale tím ovšem nemá ani býti popřeno, že cestou zcela přirozenou docházelo k určitým vlivům, o nichž se ještě později stane zmínka.

A tak přelétneme-li ještě jednou všecky tyto styky, závěr nebude nesnadný. Věta, že by některými z nich čeština byla mohla míti takový vliv, aby jazyk původně jihoslovanský pozměňovala a připravovala tak půdu úplnému počeštění vlivem husitství, věta tato padá úplně. Ale s druhé strany také názor, že by tyto styky — a víme, že vlastně někde ani o stycích nelze mluviti

— byly nějak mocně posilovaly vědomí kmenové souvislosti, nedochází tím nikterak potvrzení.

A tím se ocitáme tam, odkud jsme vyšli v první kapitole. Právě to, že úsilí obou stran, ať směřuje k popření kmenové a národnostní souvislosti československé nebo k jejímu podepření, končí a musí končiti bez výsledku, právě to jest nezvratným důkazem a zárukou poznání, že dějiny československé jsou toliko jedny, třeba státní příslušnost oddělovala obě větve, a třeba těmito i jinými vlivy, jichž se, pokud třeba, ještě dotknu, dialektické rozvrstvení bylo podporováno.

Jest po mém soudu zbytečno pátrati po obapolných stycích za jinými účely než historickými. Poznali jsme některé, bylo by lze uvésti i jiné a jistě byly i takové, o nichž ani nevíme. Nikdo toho nebude popírati, ale nic z toho ve sporné otázce neplyne. Nebylo-li styků, jež by způsobovaly nějaké proměny nebo sbližování, nebylo jich proto, že jich nebylo zapotřebí, poněvadž se nestýkal cizí s cizím, nýbrž svůj se svým. Třeba sebe hojnější a i když snad mnohem intensivnější a hlubší, než o nich dnes víme, byly to přece jen styky takové, jaké pěstuje mezi sebou jeden národ a jakých nedovedla přervati ani rozdělená státní příslušnost, ve středověku tak všemohoucí, i když, jak dotčeno, ona sama, jakož i rozdílné podmínky života i prostředí stupňovaly odlišení dialektické v projevy samorostlé kultury. Jako dějinný vývoj Slováků nemůže býti vylučován z dějin českých, tak také Slovák má plné právo hlásiti se k slavným dějinám českým jako k dějinám svého národa.

Zde však se také vracíme k onomu výroku na pohled paradoxnímu, jejž jsem vyložiti slíbil svrchu, k onomu

výroku o štěstí pro náš národ, že slovenský živel v tom státním útvaru, kterému byl přičleněn, nestal se vládnoucím.

Vším, co jsem vyložil, nechci ovšem naprosto popírati, že také Slováci mají svoje dějiny, tak totiž, že jim v dějinném vývoji uherském přísluší význačné místo. I ve správě státní i v bězích válečných oněch dávných dob připadal jim lví podíl, jako jim také náleží vynikající úloha v budoucích bojích s Turky, v zápase za svobodu uherskou, jak se s tím ještě jinde setkáme. A netřeba opakovati, že se stejnou hrdostí se hlásíme k jejich vynikajícím činům, pokud je lze zjistiti, jako k slávě dějin českých. Jenže zde nutno opakovati, že zde své bezpráví uplatnila ona všepohlcující státní příslušnost. Jako na počátku svých dějin, jenže jinak, tito Slované jsou bezejmenní. Všecky ty vynikající činy, všecka ta rekovství, všecky ty platné služby byly konány na cizí účet, jméno toho, kdo je vykonal, bylo zakryto jménem cizím.

Žádná křivda však nezůstává nepomstěna, nemohla jí zůstati ani tato křivda, jíž se dopustily dějiny. Právě proto, že v dějinách jejich skutky sloužily slávě cizí, Slováci nesrostli s dějinami státu, jemuž byli přičleněni, třebas na venek jejich dějiny splývaly s dějinami uherskými, a třebas nebylo lze pochybovati, že byli dobrými státními občany uherskými, s dějinami těmito nesplynuli, sloužíce na venek dějinným zájmům cizím, vnitřně žili dějinným životem svým, jak již také Denis na to upozornil.

Bude vděčným úkolem filologie prostudovati po této stránce zachované doklady lépe a všestranněji, nežli se stalo dosud, bude také důležitým úkolem historie pro-

brati vnitřní instituce uherské, abychom správněji mohli oceniti zde význam Slováků. Výsledků se nemusíme báti. Budou potvrzením toho, co jsem právě řekl. Budiž mi dovoleno uvésti malý, ale výmluvný příklad.

Také u nás platilo, jako všude jinde ve středověku, heslo, že pod berlou se dobře slouží, jímž mělo býti naznačeno, že poddaným duchovenským vede se líp nežli poddaným vrchností světských. Toto snadnější a někdy jistě i závist vzbuzující postavení došlo výrazu ve zvláštním pojmenování, jehož se této třídě nejprve otroků a potom poddaných dostalo. Latinsky nazývali se animatores, proanimati, čeština má pro ně výraz již od 13. stol. doložený a velmi pěkný, česky slují dušníci. Neznamená to tedy nějaké zaměstnání nebo povolání, označují se tak příslušníci záduší, ať se zabývají čímkoli.

V listinách latinských na Slovensku vzniklých a pro Slovensko vydaných vyskytuje se v téže skoro době a v úplně shodném významu slovo dušeníci, tedy slovo do písmeny shodné. Nelze pochybovati, že slovo toto nebylo na Slovensko importováno, nýbrž že vzniklo tam samostatně pro stejné účely za stejných podmínek, tedy že je vytvořil stejný národ třeba odděleně, přece stejným vnitřním životem žijící.

Jistě není třeba dalších vývodů. Ani rozdílné zájmy státní, ani rozdílná státní příslušnost nedovedla přerušiti národní jednoty a jednoho vnitřního života. Bylo zapotřebí jenom onoho kouzelného slova, kterým by padlo toto zakletí, bylo zapotřebí jenom onoho čarovného proutku, jehož dotekem by se probudilo, co bylo uspáno, bylo zapotřebí jenom oné živé vody, jejímž pokropením by rozťaté tělo znovu srostlo a žilo životem novým.

To všecko přináší husitství.

IV.

Zahajujeme-li zastoupením Karlovým jiné, od předešlého odlišné období dějin českých, střední věk jejich podle rozdělení Palackého, děje se tak z důvodů vskutku závažných a v tomto směru opravdu rozhodujících, jak již v úvodní kapitole byla o tom zmínka. Středním věkem dějin českých nazval období toto Palacký, h u s i t s t v í jest jeho karakteristikou, jež v něm se rodí a v něm zaniká, udávajíc celému období tomuto jeho ráz, činíc je nejslavnějším v našich dějinách.

Hnutí tak mohutná ovšem nevznikají najednou a nekončí rázem. Hnutí husitské jest starší než Hus a žije a vyvíjí se i dlouho po Husovi. A přece sotva kdy které jméno voleno větším právem než jméno Husovo pro dobu naší slávy. Je-li hnutí samo starší Husa, a jsou-li příčiny jeho vzniku mnohem starší a původu nikoli výhradně českého, nýbrž mezinárodního, jest to právě Mistr Jan Hus, který do hnutí staršího vnáší to, co je učinilo naším, který hnutí původně mezinárodní přeměňuje na české, nebo lépe, který hnutí náboženské, nijak jeho náboženské stránky neumenšuje, činí zároveň národním, takže v něm obě stránky, náboženská a národní, nerozlučně splývají, navzájem se prostupujíce, ale také podmiňujíce, takže jedna bez druhé jsou nemyslitelny, takže žádné z nich hnutí nemohlo postrádati, mělo-li zůstati čím bylo a čím chtělo býti, směřujíc k povznesení celého národa k novému životu, vyššímu a lepšímu. A není to poslední stránka ohromného významu husitství, že zachvátilo, třeba do jisté míry náhodou, národ celý, nebo alespoň, že nedalo se spoutati hranicemi státními.

Země české nevyvíjely se nikdy zcela nezávisle, bez vlivu svého okolí, jak vzdálenějšího, tak zejména blízkého, třebas ovšem vlivy tyto nebývaly vždy stejné a třeba, jak přirozeno, rostly stále se vzrůstem kulturního života vůbec. Také po této stránce zejména od 13. století počínaje povýšenější postavení českého krále, jeho stupající vážnost v říši Německé a jeho rostoucí vliv na záležitosti říšské při poklesání, čím dále tím znatelnějším, jejího vlastního významu a ústřední moci v ní, nemohly zůstati bez účinku na kulturní vývoj český, a bylo zase přirozené, že to byla kulturní převaha tehdejšího Německa, která se uplatňovala nejvíce, ať již nabízením kultury vlastní, pokud byla vyšší, ať již prostředkováním kultury cizí.

Za krále Jana (1310—1345) styky tyto, již před tím dosti značné, rozšiřují se ještě více, když tento král český a hrabě německý, národností Francouz a svými činy světoobčan, nedbalý vladař a skvělý diplomat, rozmařilý světák a neohrožený hrdina, špatný panovník a nejslavnější rytíř, marnotratný hýřil a obratný, šťastný rozmnožovatel svých území, jméno českého krále a českého království, které svou vládou přivedl téměř na pokraj záhuby, učinil slavným po celém světě. Za vlády Janovy kulturní styky Čech s cizinou se rozšiřují a rozvětvují, nespokojují se již pouhým prostřednictvím německým, hledají přímého sblížení s vlastními centry kultury, Francií a Italií, k němuž dříve docházelo jen ojediněle.

Vše to, co se dotud dostavovalo jaksi samočinně, bezděčně, přirozenou vlídností poměrů, to se nastoupením Karlovým stává uvědomělým, chtěným a účelným. Jest v tom cosi symbolického, že Karel, ačkoliv již před tím

své vladařské schopnosti v zemích českých osvědčil, stal se dříve králem římsko-německým, než došel hodnosti krále českého.

Karel opravdu učinil si úkolem povznésti své země na vrchol současné kultury, jako na něm stál on sám, jeden z nejvzdělanějších panovníků své doby. Co dotud více méně bylo dílem náhody, nyní stává se soustavným, k čemu vedl přirozený vývoj, nyní stává se cílem, rozšíření styků, které dříve přinášela přízeň chvíle, jest nyní programem. Činnost Karlova sbližuje země naše s celým kulturním světem tehdejším, ale co více, neukazuje nám toliko cesty k němu, nýbrž otevírá cesty k nám jemu. Nejde jen o pouhý styk, jde o poznání, nejde jen o vnější známost, nýbrž o vnitřní proniknutí, nejde jen o prosté přejímání, nýbrž o samostatné zpracování, o výměnu prvků kulturních. A také tato činnost Karlova, jíž potom Karel slouží tolika vynikajícími prostředky, začíná se vlastně již před jeho samostatným ujetím vlády, zahajuje ji povýšení biskupství pražského na arcibiskupství r. 1344, společné dílo otce i syna. Význam této změny byl pro další duchovní vývoj zemí našich vskutku ohromný a dalekosáhlý.

Bylo-li pro nás s hlediska národního štěstím, že prozíravou a životní problémy národa správně odhadující politikou českých vévod našemu křesťanství dostalo se záhy samostatného biskupství, nebylo ani to bez významu, že to bylo jenom biskupství. Mezi biskupem a kurií papežskou stál metropolita mohučský, a kdyby i byl mohl a chtěl věnovati odlehlé diecési více pozornosti, než činil, padalo i to na váhu, že styky Čech s kurií, jdouce přes Mohuč, již tím byly tlumeny. I když někdy mohutní papežové někteří dovedli najíti styky přímé,

a ani, když kurie, jak hned poznáme, s porušováním práv metropolitů, začala k diecésím vstupovati ve vztahy bezprostřední, nemohlo tím býti odčiněno, co dlouholeté skoro odloučení způsobilo, že vývoj církevní organisace české za ostatním západem se zpožďoval, že mnoho z toho, co jinde již se vžilo, u nás bylo teprve v začátcích nebo zcela nové.

Nyní se to změnilo rázem, a to nebylo možno bez pronikavých následků. Na štěstí onen závidění hodný dar Karlův, s jakým dovedl voliti si rádce a vybírati vykonavatele své vůle, osvědčil se také zde. Byl to Arnošt z Pardubic, první arcibiskup Pražský, jemuž připadlo vésti českou církev a doplňovati její organisaci v této těžké jistě době, kdy právě zde tolik bylo doháněti a kdy z kanceláře papežské skutečný příval listin a nařízení — do tisíců se jich počítá — zaplavuje země naše. Snad žádný jiný biskup nebyl by toho dovedl s takovou energií a s takovým taktem zároveň, jako to dovedl Arnošt, za jehož vedení církev česká opravdu se sbližuje s církví ostatní, jak toho žádal souvěký stav, a jistě nelze neuznati, že si Arnošt o církev naši získal zásluh nemalých.

Ale nebylo ani bez stinných stránek, jichž činnost Arnoštova sice nezavinila, ale také nepřekazila. Jeho teprve zásluhou provedena u nás v plném rozsahu zásada o příslušnosti kleriků výhradně v právomoc úřadů a soudů duchovních, a třebas Arnošt hleděl zabrániti, aby zneužíváním svéprávnost nestala se nadprávím, jak k tomu — uvidíme to hned — sám duch doby vedl, nelze přece zapříti, že tím moc duchovní u nás dosáhla stupně tak velikého, že se to musilo jeviti povážlivým a že srážka s mocí světskou musila se státi neodvratnou,

jakmile ode dvora arcibiskupského vymizel duch Arnoštův a jakmile rozvážného a střízlivého Karla na trůně vystřídal vladař vznětlivější a méně umírněný.

Jistě i četná opatření Arnoštova směřující k vyrovnání zaostalosti české církevní organisace byla potřebná a blahodárná, ale nemohlo býti jinak, než že některá, sloužíce souvěkému stavu církve, téměř bezděky vyvíjela se nebo měnila se v opory nesnesitelného tlaku souvěkého církevnictví. Bylof v dobách, kdy organisace církevní nebyla již onou ideální organisací církve prvotní, nýbrž, ne bez viny kurie papežské, začala se kaziti.

Zůstává-li základní a nejsvětější povinností historie pověděti pravdu, bylo by velikým a neprominutelným prohřešením proti této povinnosti, kdyby někdo chtěl upírati středověké církvi její ohromné poslání kulturní a osvětové, anebo neuznati, že mu také ochotně sloužila, zastávajíc dlouhou dobu šetrně opravdu duchovní vůdcovství. A ani o to nebude sporu, že se stanoviska mravního a všelidského názor, který přinášela, stál nekonečně výše, než názor pohanský. Vskutku také velicí papežové středověcí tomuto názoru zůstávají věrni, mravní neúhonnost života, zejména u kněží, zůstává vždy jejich požadavkem. Ale není vždy sama sobě také cílem. Kněžstvo má býti bezúhonné, církev má býti dokonalá, ale nejen pro tento účel sám, nýbrž i proto, že jí za to kyne odměna již na tomto světě v podobě svrchovanosti vlády nad ním. Program velikých papežů církevních všeho se odříká a po všem sahá.

A právě tato druhá část byla příliš lákavá, aby dovolila udržeti také prvou část programu v rovnováze. Středověk jest z veliké části vyplněn zápasem mezi

císařstvím a papežstvím, v němž v podstatě nejde o nic menšího, než o svrchovanost vlády nad světem. A jednostrannost, s níž kurie ve vášni boje byla nucena zdůrazňovati právě tyto své světovládné nároky, musila také zatlačovati do pozadí druhou, vlastně první část programu, ne vědomě, ale fakticky. To, co dávno již se dostavovalo, vyvíjí se potom v plném rozsahu v době tak zv. babylonského zajetí, v době papežů Avignonských, kdy kurie, ač arci dostává se často pod vliv politiky francouzské, svým cílům světovládným blíží se nejvíce.

Bylo by omylem domnívati se, jak se někdy děje, že kurie v té době vzdává se svých světovládných nároků. Nikdy toho kurie neučinila, tím méně nyní, mění se jen prostředky, ale zase ve shodě s oněmi nároky. Jestliže nyní u kurie vystupuje především snaha ovládnouti celou církev finančně, hospodářsky, jest to jen jiný prostředek k dosažení stejného cíle, prostředek, k jehož volbě kurie také jinak byla nucena.

Jednostranné sledování politických cílů žádalo ohromných nákladů, k jejichž krytí nestačily příjmy, třeba dobře organisované. A tu finančníci kurie, v opatřování nových důchodů vždy vynalézaví, nezaráželi se ani před finančními operacemi velmi povážlivými. Kurie nyní začíná si osobovati nárok na zadávání všech úřadů duchovních, porušujíc práva biskupů, kapitul atd., začíná obsazovati všecka beneficia od biskupství po venkovské kaplanství ze své moci a ovšem za vyšší taxy, vymýšlí nové platy (servicia, annáty), z »milosti apoštolské«, jak zní formule, propůjčuje ve formě provisí, expektancí, aprobací hodnosti i hodnůstky, udílí dispense, výsady, milosti.

Jistě tím svrchovanost její docházela výrazu, jak toho právě další vývoj jest nejlepším důkazem. Vyvinulo se to vše ve skutečný obchodní systém, který také bez ostychu obchodně provozován a jenž se neohlížel na to, že bývá označován jménem pro středověkého člověka hrozným, »svatokupectví«.

Vskutku také v tu chvíli více než na soudu veřejnosti záleželo na něčem jiném. Způsob tento musil ovšem vésti k tomu, že se k úřadům duchovním dostávali lidé, které doporučovaly jiné zřetele, než duchovní. Ti se ovšem nemohli a někdy ani nechtěli svým povinnostem věnovati, rozmnožujíce začasté počet prelátů nedůstojně a pohoršlivě žijících, jichž beztoho do stavu duchovního dosti lákalo jeho bohatství a nadpráví. A tu zase z obavy, aby její význam, tím vším poklesající, neutrpěl, moc duchovní měla za nutné ujímati se v čas potřeby i těchto svých příslušníků proti přechvatům moci světské, i když šlo o světská provinění.

Ještě více však vážilo, že tím vším odcizování církve jejímu vlastnímu duchovnímu poslání ještě se stupňovalo. Nemohouc mu dostáti a nesmějíc se ho vzdáti úplně, hledá církev náhrady ve zvýšené okázalosti obřadů, v přepiatém a začasté ovšem i výnosném uctívání ostatků, obrazů, soch atd., zkrátka jen na povrchu, v pouhém zevnějškovém formalismu, jenž nemůže vyhověti potřebám duší opravdu zbožných. A tu zase zpronevěření vlastnímu poslání jakoby výčitky svědomí budí úzkostlivé obavy před každým vybočením z obvyklých kolejí, v každém porušení zevních forem tuší se kacířství, které přísně jest stíháno. Nebylo lhostejné, když následkem toho lidé opravdu ctnostní a vzorně žijící nezřídka byli stíháni podezřením a protivenstvím, kdež-

to lidé života pohoršlivého těšili se ochraně nebo aspoň nezakusili nesnází. Tím napětí mezi vrstvami laickými a kněžstvem, buzené beztoho bohatstvím a nadprávím kléru rostlo vždy více.

Ale nejhůře tu působilo, že tím vším někdejší šetrná duchovní převaha církve měnila se v nadvládu vypiaté a vypínavé autority, že dosavadní duchovní vůdcovství církve přecházelo v pokus uniformovati lidská přesvědčení, v pokus, jenž nutně musil buditi odpor. V touže skoro chvíli, kdy kuriální lichotníci (Augustinus Triumphus, Arnald de Villanova, Alvaro Pelayo) plazí se téměř před papežem, nazývajíce ho pánem světa i bohem na zemi, stále hlasitěji ozývají se nářky nad úpadkem církve. A jestliže sama potřeba zpupného vytyčování svrchovanosti papežské ukazovala, že není to věc samozřejmá, vždy silněji zaznívají hlasy označující kurii za kořen tohoto zla.

Takový byl stav církve, když zřízením arcibiskupství Pražského nadešla potřeba vyrovnati zaostalost církevní organisace české, ale zároveň i příležitost k překotnému vnikání všeho toho k nám. Přirozeně vedle opatření dobrých a prospěšných docházelo i k méně vhodným a škodlivým, nebo že se v nezvyklých poměrech i užitečná zvrhala na nevýhodná. Ale nejvíce vadilo, že celým systémem také chvályhodná horlivost Arnoštova bývala podlamována a ochromována. Snesl jsem nedávno ve svých knihách o náboženském hnutí českém i o Husovi řadu dokladů, z nichž plyne, jak i nejlepší úsilí jeho rozbíjelo se často o zhoubný systém.

Z neposledních závad byl i ustálený a trpěný zvyk, že preláti, nespokojujíce se důchody jednoho úřadu, byť i výnosného, mívali jich více, někdy i příliš. Tím se

stávalo, že na jedné straně toto mnohoobročnictví, jak se říkalo, hromadilo v jedněch rukách bohatství až i ohromné, zatím co na druhé straně rostl počet kněží, jimž jejich nepatrná beneficia nestačila ani k výživě. Než tyto, někdy opravdu nedostatečné důchody některých kněží nebyly ani jedinou, ani hlavní příčinou, pro niž vzrůstal kněžský proletariát. Nejvíce do stavu kněžského lákaly již samy výhody, z příslušenství k němu plynoucí, když už pouhé přijetí nižšího svěcení stačilo zajistiti všecko naprávi stavu a namnoze i téměř beztrestnost. Ale všem také jinak celý systém kuriální musil množiti počet kněží nedůstojných.

Zde ovšem — i to nutno podle pravdy uznati — kurie nenese vinu všecku, značná část viny spadá i na světskou vládu, zejména na císaře Karla. Opíraje svou politiku o shodu s kurií, Karel byl příliš dobrý politik, aby zanedbával prospěch, který mu tehdejší systém nabízel. Co chvíli setkáváme se s jeho přímluvami a žádostmi, aby ten onen úřad byl udělen jeho chráněnci. A kurie — vždyť i to sílilo její postavení a nároky — zřídka dovedla odmítnouti. Než ani jindy postup Karlův nebyl bez účastenství, někdy bezděčného, na tom, co vývoj církevního zřízení u nás zahrocovalo povážlivě. Jeho upřímná zbožnost, v duchu doby plynoucí, ve spolku se zálibou po zevním lesku a touhou po zvelebení Prahy vedla až k chorobné téměř snaze sběratelské jež učinila z jeho residence takořka ohromné museum svatých relikvií, o jejichž pravosti arci nikdo nepochyboval, ale jež začasté dávaly i příležitost k zištnému vykořisťování zbožné důvěřivosti lidu. Množil se počet svátků, slavností, pobožností, průvodů, tedy vše to, co tolik podporovalo zavádění pravé zbožnosti v pouhou zevnějškovost.

A jestliže z týchž pramenů vyvěrala i péče Karlova o zakládání nových kostelů, klášterů a jiných ústavů duchovních, početné rozmnožování kněžstva množilo i počet nehodných v něm, které jenom bohatství a příležitost k zisku do stavu toho lákaly. Ješt jistě karakteristické, že právě panovník tak zbožný musil učiniti podmínkou pro další rozmnožování bohatství církevního souhlas královský, bez něhož žádné darování nemělo míti platnosti.

Avšak lze-li tu mluviti o spoluvině Karlově na vzmáhání té vší formální zevnějškovosti a prázdného církevnictví, na druhé straně náleží mu i zásluha, že uvedl k nám také to, v čem souvěké lidstvo hledalo odpomoci z tísnivého tohoto tlaku.

Byl to zejména trojí proud, jímž ujařmené lidstvo tehdejší hledalo východisko z nesnesitelného tlaku tehdejšího: hnutí humanistické, učená oposice na universitách a lidová nálada náboženská. A jako každé z nich bylo povoláno v život a síleno dále tíživým tlakem uniformující autority, tak konečným cílem každého z nich, ovšem cílem, k němuž zprvu jen neuvědoměle a bezděky směřují, druhdy se od něho i vzdalujíce, jest snaha po vyváznutí z této tísně, po uplatnění, po osvobození individua. To ovšem jest cíl teprve vzdálené budoucnosti, a jako hnutí sama, středověkem byvši zrozena, zůstávají namnoze středověkými, tak také i přibližování onomu cíli, jeví se ještě známkami středověkými, třeba se jím již důrazně ohlašoval věk nový. Ale ovšem, již každé sblížení těchto tří proudů znamená další krok za dosažením onoho konečného cíle, třeba jen formami středověkými.

Hnutí husitské jest rovněž výsledkem sblížení těchto

tří proudů, ač se na jeho vývoj neuplatnily všecky stejně a třeba se mu některé přímo odcizily, a také jeho cílem stává se tudíž uplatnění, osvobození individua, byť jen v rámci středověkém.

Zásluhu o to, že toto sblížení umožnil, ukázav také těmto třem osvobozujícím proudům cestu k nám, smí si osobiti Karel IV. V čele jeho kanceláře stojí po dlouhý čas Jan ze Středy, biskup Litomyšlský a potom Olomoucký, přítel Petrarcův, s nímž si dopisoval sám horlivý pěstovatel a šiřitel snah humanistických, a humanismus našel si také jinak cestu do okolí Karlova, mezi biskupy, knížata i světské pány, ovládaje mnohdy arci i duchy, jeho vlastním cílům, tenkrát ovšem ještě hodně vzdáleným a temným, úplně protichůdné, a vidíme-li přední potom zástupce směru reformního v zevních aspoň stycích s přívrženci humanistických snah, jistě i to stojí za zmínku, že stopy zálib humanistických, byť snad jen nahodilých, lze sledovati až do okolí Husova, jehož důvěrného přítele M. Jana Kardinála z Rejnštejna poznáváme, jak si opatřuje spisy Petrarcovy.

Nikdo ovšem nebude toho vlivu přeceňovati, tím méně tvrditi, že by ve hnutí husitském připadala humanismu míra byť i jen přibližně stejná, jako oněm proudům ostatním. Běží spíše o zevní, lehké dotknutí tímto proudem, jež mohlo spíše buditi náladu moderního ducha, nikoli proniknouti. Ale také nikdo, znaje tehdejší dobu z vlastního studia a nechtěje znásilňovati pravdu, nebude určité souvislosti popírati nebo jen nedoceňovati. Nebylo jistě bez váhy, že humanismus obrodil literární vkus, přinášel nový druh zbožnosti, sice ze současného ovzduší vycházející, přece však i dále směřující (kult

Mariánský, vzrůst kultu cyrillometodějského a pod.), upozorňoval na nová literární thémata, zvýšiv zejména pozornost věnovanou životu Kristovu atd.

Z toho všeho jistě největší význam náleží oblibě, již dovedl vzbuditi pro sv. Augustina, jeho dobu i okolí. Byla to ovšem záliba spíše náladová, než kritická, ale za to tím upřímnější; nezkoumá se, je-li vskutku augustinské vše, co se za augustinské vydává a záliba jeví se i přízní prokazovanou oběma řeholím, pyšnícím se jménem Augustinovým, ač řád augustiniánský, třeba někteří jeho členové vynikli pěstováním studií novoaugustinských, jako celek vstoupil do služeb nároků kuriálních. Ale novoaugustinismu, pokud tímto způsobem k nám vniká, náleží vynikající místo především proto, že pozornost spisům Augustinovým věnovaná — a ta od té doby neutuchá, najdeme překlady či zpracování spisů těchto hojně přes Štítného až po Husa — objevuje se zvláště později ve vlivech universitních důležitou.

Založení university v Praze jest čin, který by samojediný stačil pojistiti Karlovi pamět trvalou. Nejenom proto, že to byla první universita za Alpami, nejen proto, co znamenala jako universita vůbec, ale také proto, čím se vskutku dovedla státi. Karel i svým vlastním přičiněním, i četnými výhodami, kterých novému ústavu poskytl, dovedl na svou universitu přilákati učitele opravdu vynikající. Nezáleží na tom, že to byli cizinci, z největší části Němci, ale na tom záleží, že to byli zastanci pokroku a ten se v daných poměrech musil především jeviti nespokojeností se současným stavem církve.

Ne nadarmo určil Karel své universitě za vzor především Paříž. Právě z university Pařížské již od let

vycházel odpor proti nynějšímu zavedení církve, odpor, který několikrát přivedl krise a ohrozil v konfliktu odtud vzniklém samo trvání university. Nyní universita pražská stala se Paříži vydatnou pomocnicí. Byl to především filosofický směr, který, ovládnuv je, spojoval obě university, byl to filosofický nominalismus. Nemohu se zde bohužel zdržovati výkladem podrobným — pověděl jsem o tom více ve své knize o náboženském hnutí českém, — ale nelze se toho nedotknouti. Nominalismus byl směr tenkrát moderní a jeho poměr k církvi nejlíp dá se v krátkosti vytknouti tím, že jeho obnovitelem jest »venerabilis inceptor«, jeden z nejvýznamnějších mužů středověkých, anglický Minorita Vilém Occam, týž, jenž za posledního zápasu mezi církví a státem, došed útulku na dvoře císaře Ludvíka Bavora, stal se vlastní duší celého zápasu, neobávaje se vyslovovati ani nejostřejší výtky církvi, ani nejsmělejší myšlenky proti ní.

Ovšem Occam sám pokusil se sice rozhraničiti přesně filosofii a theologii, ale v praxi nebylo to vždy možno a ostatně i nominalismus čistě filosoficky pojatý mohl se tehdejší církvi zdáti podezřelým. Vycházeje především z pojímání skutečnosti, nominalismus musí se v prvé řadě obraceti proti pověře, již zase zpovrchnělý formalismus tehdejší církve se svým nezřízeným uctíváním ostatků a nadsazenou vírou v zázraky přímo i nepřímo podporoval, dávaje arci, jak již dotčeno, vždy také dosti možnosti k zištnému vykořisťování. A ani jinde arci nechybělo zjevů, s nimiž pokrokové smýšlení nedalo se srovnati.

Pokrokoví nominalisté pražští přihlásili se horlivě do služeb tohoto reformního snažení a rozvíjeli zname-

nitou činnost v tomto směru. Nesmím zase unavovati a zdržovati se dlouho řadou jmen, která by bylo lze uvésti, ani výčtem jejich spisů — i zde se podrobnější výčet najde ve zmíněné mé knize, — musí postačiti všeobecný poukaz na pokrokový ráz jejich působení, jevící se i volbou thémat, i zájmem o otázky dne, i zejména smělou kritikou současného stavu církve a hlavně zlořádů u kurie. Ale všichni také, a tomu rovněž náleží význam dalekosáhlý, prosluli jako znamenití kazatelé. A v tom jejich činnost splývá s oním třetím proudem oposičním a zde nebyli to oni, kteří ukazovali cestu.

Nazval jsem onen třetí proud lidovou náladou náboženskou. Vědomě, neboť jest to pojem širší a zahrnuje v sobě i to označení, kterého se obyčejně užívá, lidové sektářství. Stav církve souvěké musil ovšem probouzeti odcizením, které živil ve vrstvách lidových, i skutečné sektářství a bylo to zejména valdenství, které, jak se toho ještě dotknu, vnikajíc do zemí našich, budoucímu vývoji pomáhalo aspoň připravovati půdu, nicméně jistě správněji a zejména v našem hnutí náboženském vystihuje skutečný stav označení lidová nálada náboženská, jíž právě v našem náboženském vývoji připadá místo velmi důležité. A také zde na část zásluhy aspoň nepřímo smí činiti nárok Karel a s ním Arnošt z Pardubic.

Osvícený prelát a znamenitý státník nemohli nepozorovati, jak souvěkým stavem trpí mravnost nejen v kněžstvu, ale i mezi laiky, a nemohli neviděti, jak tím vším také stále více prohlubuje se propast mezi kněžstvem a lidem. Ale stejně nemohlo jim ujíti, že ani sebe horlivější volání po zlepšení mravů, i když se vymyká

z vyježděných kolejí, nemusí ještě obsahovati nic kacířského, naopak může jen všeobecně prospěti.

Z těchto okolností a úvah vyplynulo r. 1363 povolání slavného kazatele Konráda Waldhausera do Prahy, jehož kázání ihned mělo ohromný úspěch a k němuž za krátko se připojil a horlivostí a významem ještě ho předstihl Jan Milíč z Kroměříže, to jméno jedno z nejdražších v celé české reformaci, její vlastní otec a původce. A jejich činnost stává se památnou i tím, že nekončí jimi, nýbrž trvá dále v jejich žácích. Nezanedbal-li jejich výchovy ani Waldhauser, přičinil se o ni zvláště Milíč. Mužové jako Tomáš ze Štítného a Matěj z Janova jsou jeho přímými žáky, jako byl jeho i jejich přítelem slavný Vojtěch Rankův z Ježova a jako příklad Waldhauserův a Milíčův pohnul ke kazatelské horlivosti také — o některých lze to téměř tvrditi — i německé profesory universitní. Jsem tomu povděčen, že literární význam oněch mužů byl objasněn v jiné části tohoto kursu a že se mohu omeziti na stránku čistě historickou.

Více ještě však váží obsah i směr jejich kázání, jemuž také pro budoucnost náleží význam rozhodující. Vycházejíce z kárání podvodů, jež se dály s ostatky a zázračnými obrazy, dotýkají se již samého základu věci, přeceňování této úcty a pověry odtud bující. A hledajíce náhradu v nové, niternější a hlubší zbožnosti, obracejí se již proti celému systému zpovrchnělého a na zevnějškových formách ulpělého církevnictví. Ale z toho zase plynou důsledky další. Důraz položený na vnitřní, opravdovou zbožnost žádá také shody života a skutků, jež zase přímo vede k požadavku osobní zodpovědnosti za konání povinnosti, subjektivní kvalifikace k přejatému

úřadu. Ale tím jest již, v odporu proti převládajícímu názoru, řečeno, že není to na příklad úřad kněžský, který činí člověka lepším, nýbrž že o tom rozhoduje život každého jednotlivce.

V tomto pokuse překlenouti propast, jež se otevírala mezi kněžími a laiky, tají se však zároveň i něco více, co se již blíží zásadě o t. zv. všeobecném kněžství laiků, zásadě již naprosto proticírkevní. Není to arci vyslovení této zásady, k tomu se bez výhrad neodhodlala ani po více než stu let reformace, a jistě každý z těchto mužů kdyby si ji byl mohl uvědomiti, byl by se jí snad zhrozil. Ale přece vidíme, jak v celém vývoji v praxi všecko téměř nutí k ní, třeba mimo vůli a proti vůli, což zase pro budoucnost má význam ohromný.

Jestliže Milíč a po něm zvláště Matěj z Janova i Štítný se souhlasem všech oněch reformních učenců, i M. Vojtěcha Raňkova, doporučují časté a třeba denní přijímání svátosti oltářní, jest v této touze po nejužším sblížení s Bohem zároveň přání zjednati zbožným laikům aspoň část těch výhod, jímž se těší kněz, denně při mši, třeba nehodný, přijímající. Odtud přímá vývojová linie jde k husitskému již požadavku přijímání pod obojí, jež s tím souvisí nerozlučně. A z téže nálady a neuvědomělé touhy vyhověti těmto utajeným přáním lidu vyplývá potom v činnosti Husově již jeho reforma zpěvu, jeho zavedení lidového, českého zpěvu, jímž se laikům dostává již jakéhosi účastenství na bohoslužbě.

Všichni tito mužové, jejichž jména byla uvedena, neb o nichž aspoň letmá zmínka se stala, bývají nazýváni předchůdci Husovými. Jistě právem. Ale souvislost objevuje se i jinak ještě, byť jen nepřímo. Žádný z nich neměl v úmyslu děliti se od církve, jistě samo pomy-

šlení takové bylo by jim hrozné. A přece neobešli se bez protivenství. Waldhauser měl urputné zápasy s mnichy, zvláště žebravými a světec Milíč musil dokonce snésti podezření kacířství, činnost Štítného sledována nevlídným okem, Matěj z Janova donucen k odvolání. To samo jistě ukazuje jasně, že již pouhá snaha po novém lepším životě mimovolně sváděla na cesty, jež se obracely proti stavu církve souvěké, ale mohly se obrátiti proti církvi samé. A to zvláště usnadňovalo veliké papežské schisma od r. 1378 vypuknuvší.

Dotknu se ještě v jiné souvislosti jeho významu, zde bych jen jedné věci rád si povšimnul. Umožnilo-li papežské schisma, uvolňujíc kritiku, smělejší odpor proti stavu církve, objevil se zejména zajímavě po jedné stránce, vystupuje uvědoměle proti tlaku uniformující autority odmítáním toho universálního prostředku, jenž jí sloužil nejvíce — latiny. Papežské schisma pomáhá buditi národní literatury vzdělavací.

Začátky této činnosti u nás spojeny jsou se jménem vzdělaného českého zemana Tomáše ze Štítného. Mohu jistě i zde odkázati k tomu, co o něm bylo nebo bude pověděno od jiných, ale nemohu pominouti jednoho zjevu, jemuž náleží tak důležité místo v celém vývoji. Přehlédneme-li literární činnost Štítného, jeden nápadný zjev nemůže nám ujíti: že se jí Štítný hlásí za žáka a pokračovatele velikých kazatelů současných. Všecky jeho spisy mají tento účel, některé, jako na př. »Řeči nedělní a sváteční«, jsou výslovně míněny jako psaná kázání, jež by venkovu, často od kostela vzdálenému, nahradila slyšené slovo boží.

Starší mínění, že by českou vzdělavací literaturu zahajoval již Milič, ukázalo se mylným. Milič nenapsal ani

jediného spisu českého. A lze to pochopiti. Jemu i všem těm jeho následníkům, kteří měli příležitost stýkati se s lidem bezprostředně s kazatelny, nebylo ještě třeba mluviti k lidu také slovem psaným. Tato potřeba dostavuje se teprve ztrátou oné možnosti. Již o Matějovi z Janova slyšíme, když mu po vynuceném odvolání bylo zapověděno kázati, že spisuje české dílo směru vzdělavacího. A proto Štítný zahajuje tuto činnost, že jemu jakožto laikovi možnost styku s lidem s kazatelny chyběla vůbec. A také tento vývoj vyvrcholuje v Husovi, jehož největší česká díla vznikají sice v době, kdy ve vyhnanství neměl zprvu možnosti kázati, ale jeho česká činnost spisovatelská začíná se již dříve jako výraz vývoje dalšího, jemuž již nestačí vliv okamžitý, živého slova, nýbrž jde mu již také o vliv trvalý, slovem psaným. Také tím vystoupení Husovo souvisí s minulostí nerozlučně.

V činnosti Štítného však zejména jedna věc jest hodna zvláštní pozornosti, ta, že se ujímá činnosti kazatelské, ač nekněz. Je-li v tom ústupek oné utajené touze lidové, o níž málo výše byla řeč, dospíváme tím zároveň i dále. Význam oněch velikých kazatelů, i Štítného v to počítaje, netkví toliko v tom, že vychovali školu kazatelů, ale také a hlavně v tom, že založili školu posluchačů. A právě tím se v našem vývoji nejvyšší měrou uplatňuje, co nazýváme lidovou náladou náboženskou. Poměr jest oboustranný. Široké vrstvy lidové, přilákány opravdovostí a novostí těchto kázání, hrnou se na ně, zvyšujíce a posilujíce zase horlivost kazatelů.

Zde však další vývoj přináší změnu, spíše zevní sice, ale důležitou. Stojí za povšimnutí, že Waldhauser byl Němec rodem, který se snad nikdy nenaučil česky, kázal

tedy — a lze tím ceniti i význam, jaký tenkráte náležel pražským Němcům — po německu, německy kázal po jeho smrti, přiučiv se teprve později tomuto jazyku, vedle kázání českých ovšem, také Milíč, německy, pokud pro veřejnost, kázali i oni kazatelští horlivci ze řad universitních. Německy kázali, ale ne toliko Němcům. O Waldhauserovi víme tak určitě, a jistě nebylo jinak ani po smrti Milíčově, když česká kázání směru Milíčova — a jen ta těšila se oblibě — byla úřadem arcibiskupským pronásledována, tak že se musila konati pod tají a v ústraní. Vždyť právě tento nedostatek dal podnět k tomu, že bohatý měšťan pražský Kříž kramář, přítel někdy Milíčův, a Jan z Milheima založili r. 1391 kapli Betlemskou, určenou především pro kázání slova božího po česku.

V tu chvíli důležitá ona změna byla již blízka provedení. Postupem času pokrokoví němečtí profesoři odcházeli postupně z Prahy, jejich místa na universitě zaujali sice většinou jejich krajané, ale ne již pokrokoví, nýbrž k reformnímu hnutí lhostejní, ne-li přímo nepřátelští. Od konce 14. stol. není v Praze vynikajícího kazatele německého, za to přibývá horlivců mezi profesory českými, kteří také významem vědeckým stále více vystupují do popředí. Hnutí zprvu internacionální se během času znárodňuje.

Nebylo v tom naprosto, aspoň z počátku, pohnutek národních, vyvíjelo se to jaksi samočinně. Úbytek německých kazatelů, způsobiv nejprve ochladnutí živlu německého, omezoval posluchačstvo na vrstvy české, jejichž horlivost zase zvyšovala úsilí kazatelů českých. Tím však zase zlhostejnění strany německé přechází znenáhla již v přímou nechuť a odpor nejen k činnosti

kazatelské, ale k tomu, co ona znamená, k reformnímu hnutí samotnému, když zároveň týmž duchem času také národní vědomí české stále vzrůstá. Naše náboženské hnutí, nepřestávajíc býti náboženským a opravným, stává se také uvědoměle českým, jak se to vše potom zase dovršuje za Husa a Husem.

Jestliže vším tím, co bylo uvedeno, ukazuje se nezvratně, že náboženský vývoj u nás již před Husem dospěl na dráhu, na níž potom činností Husovou doveden k vrcholu, nikdo rozumný nebude zajisté tvrditi, že by Hus, populárně řečeno, byl jaksi přišel k hotovému a dovršil, co by bylo přišlo samo. Naopak vždy lze opakovati, že zřídka kdy pojmenování nějakého hnutí jménem hlavního jeho zástupce voleno bylo tak správně a přiléhavě. Byl to opravdu teprve Hus, který svou osobou a svou činností učinil hnutí toto čím se skutečně stalo, a čím by se, třeba týmž směrem se ubíralo, bez něho nebylo mohlo státi. Má tím, co bylo řečeno, jenom býti zdůrazněno, že Hus s minulostí souvisí nerozlučně organicky i vývojově, třebas se na jeho vývoj uplatnily i vlivy jiné.

Z nich nejdůležitější byl vliv Angličana Johna Wyclifa, v němž učená oposice proticírkevní vyvrcholuje se již ve skutečné kacířství. A již proto, kdyby ani nebylo jeho vlastního působení kazatelského a literárního směrem reformním, zasloužil by si čestné zmínky M. Vojtěch Raňkův z Ježova, že svým nadáním pro české studenty do Paříže a Oxfordu sblížil Prahu také s tímto druhým střediskem universitního odporu proticírkevního. Ale také pro přijetí Wyclifa byla zatím Praha již připravena.

Aniž víme jak a kdy, zejména mezi českými mistry na universitě pražské nabyl převahy filosofický směr

realistický, protiva nominalismu. Jistě zde část zásluhy náleží také dotčeným již vlivům novoaugustinismu, jenž, vraceje se přes Augustina k Platonovi, otci realismu, připravoval tuto změnu. Není arci pochybností, že moderní a také života schopný byl vlastně jen nominalismus. Tu však záleží na tom, že realismus tento a zejména Wyclifův byl realismus pokrokový, který neváhal navazovati na výsledky, jichž se před tím dodělal nominalismus. Tak abych jen nejznámějšího příkladu se dotkl, hned na začátku své činnosti Hus a jeho přátelé vystupují proti pověře o předstírané krvi Kristově ve Wilsnacku, jak proti podobným zjevům již němečtí nominalisté vystupovali, a bylo by lze souvislost dokázati na celé řadě příkladů jiných.

Jest známo, a Hus sám to výslovně přiznává, že na jeho vývoj mocně působil Wyclif a ne méně jest známo, jak Hus do té míry mu podléhal, že po zvyku doby neváhal celé souvislé partie z jeho spisů přejímati do svých, když jeho vlastnímu názoru odpovídaly. Ale neméně záleží na tom, že Hus při vší přiznané nebo později zjištěné závislosti, nejde za Wyclifem nekriticky, že ho nenásleduje bez důvodů a slepě, čili stručně řečeno, že Hus po zvyku doby slovy Wyclifovými vyjadřuje nejčastěji myšlenky své.

Někdy však ona nepopíratelná závislost bývá přeceňována a byl to zejména Loserth, který získav si značných zásluh o zjištění poměru Husova k Wyclifovi, odvážil se z formálních shod vyvoditi téměř, jako by Husovo všecko vystoupení bylo podmíněno jen a jen Wyclifem, jako by celá činnost Husova byla výhradně napodobováním Wyclifa. A ku podivu, tvrzení tomu začasté bývá nekriticky přisvědčováno, zejména od těch, kdo

nedovedou nebo nechtějí chápati složitých zjevů historických. Již to, co v této přednášce bylo uvedeno, stačí zajisté k poznání, že ani sebe větší závislost na Wyclifovi, již nikdo nepopírá, nestačí k zvrácení fakta, že Hus souvisí nerozlučně s vývojem předcházejícím, že i když následuje Wyclifa nevzdaluje se dráhy svými předchůdci zahájené, poněvadž právě Wyclif to byl, jenž v pevné a železnou logikou sevřené soustavě vyjádřil, co neuvědoměle zmítalo duší našeho domácího vývoje. Jest mi neobyčejným zadostučiněním, že právě ti, kdo z neznalosti, nebo nedostatečné znalosti věcné popírali správnost tohoto mého východiska, nyní, když v mé knize o Husovi podáno tolik důkazů, byli nuceni omeziti svůj nesouhlas na příšernou větu, že se tím Husovi přisuzuje neschopnost nebo nedostatek odvahy přijmouti novou myšlenku, větu, již jen malomocný vzdor z neúspěchu mohl diktovati a jež nezasluhuje pozornosti, jsouc jen nepřiznaným doznáním porážky.

Bylo by možno nesčetnými doklady dalšími dovoditi správnost tohoto názoru, ale doufám, že není toho již ani třeba, a budiž mi dovoleno doplňkem jen několika málo zjevů ještě se dotknouti. Jestliže Wyclif největší váhu kladl na činnost kazatelskou, to, co dosud uvedeno, jistě stačí k poznání, že tím nepřinášel k nám nic nového, že k tomu náš vývoj dospěl mnohem dříve. A není výmluvnějšího dokladu, že ani Hus své činnosti kazatelské nebyl získán teprve Wyclifem, nežli ten, že již r. 1402, deset let po založení kaple Betlemské, tohoto vtělení domácí nálady náboženské, povolán tam za kazatele po nejslavnějších kazatelích předešlých právě Hus, jehož činnost ho na toto místo takořka předurčovala a jenž teprve uskutečňuje vlastní myšlenku a touhu jejích zakladatelů.

A jako jest Husova oprava pravopisu krásným a samostatným projevem ušlechtilého jeho cítění národního, jest stejně zmíněné již uvedení české písně do bohoslužby jen vyvrcholením vývoje předcházejícího a vlastní činnosti Husovy, pro niž mu ani nemohl býti vzorem Wyclif, zaujav k tomu požadavku stanovisko odmítavé.

Zejména však činnost Husova, která z našeho náboženského hnutí činí teprve hnutí husitské, vyniká po jedné ještě stránce. Teprve činností Husovou dostavuje se splynutí oněch osvobozujících proudů, zejména působení universitního s náboženskou náladou lidovou, teprve Hus provádí, že se navzájem pronikají a prostupují, že zejména stránka národní a náboženská nerozlučně srůstají, že úsilí náboženské vyplývá z národního, jež zase bez prvku náboženského jest nemyslitelné. Jestliže dovedl již Štítný, bráně své české činnosti literární, činiti rozdíl mezi četbou bezcennou a užitečnou — a jenom té platí jeho obrana, nikoliv českému spisování vůbec, — u Husa setkáváme se přímo se vznešeným pojetím této otázky, když sebevědomě hlásaje heslo, že Čech má býti v Čechách prvním jako Němec v Němcích, Francouz ve Francii, a krásně vyloživ, proč z přirozenosti třeba milovati Čecha více než cizince, neopomíjí důrazně vytýkati, že cizinci řádně žijícímu náleží úcta větší nežli nešlechetnému krajanu. V tom jest jistě vrchol ušlechtilého snažení Husova, tím jest vysloven požadavek, aby pojmy Čech a řádný člověk se kryly, jistě nejvznešenější splynutí snah náboženských s národními.

Položíme-li si na konec otázku, v čem tedy tkví vlastní význam Husův, odpověď bylo by lze dávati po celé hodiny a tlustými knihami. Pokusím se shrnouti

ji v několik slov, ač nevím, zda se zdarem. Jesliže Hus znovu a znovu prohlašuje, že všecko jeho úsilí neslo se k tomu, aby prospěl lidu, celá jeho činnost jest toho jediným velikým potvrzením. Opravdu, všecko snažení Husovo směřuje k povznesení mravní úrovně, usiluje, aby jeho hrdé heslo národně-náboženské stalo se skutkem. Ale v tom již také ohlašují se prvky nové.

V pozdějším Husově zápase s domácí hierarchií spor namnoze se týká Wyclifa. Hus ho hájí, třeba vždy kriticky, přece vytrvale, ale přes to neběží o Wyclifa nebo jen o Wyclifa. Jde především o to, aby odsuzováním kacířského Wyclifa nebyl umlčován celý opravný směr, jde dále o to, aby pro jedno kacířství nebyly odsuzovány také prospěšné zásady a jde konečně o to, aby bylo dovoleno ve školských disputacích mluviti o článcích třeba kacířských, ovšem bez jich schvalování. Ve středověké formě vystupuje tu vlastně požadavek volnosti projevu, pokus o vymanění z nesnesitelného tlaku.

Zde Hus arci měl postavení o to volnější, že sám stavěl se k Wyclifovi vždy kriticky a že zejména jeho nejkacířštějším učením o remanenci, popírajícím přepodstatnění ve svátosti oltářní, třeba dogmatu církevního nepřeceňoval, nikdy se neposkvrnil, ač i jeho nejbližší přátelé na čas svodům evangelického doktora podlehli. Ale i tak zbývalo něco článků, v nichž Hus neshodoval se cele s tehdejším dogmatem, zvláště to však byl duch jeho názorů, s duchem tehdejší církve vskutku nesmiřitelný. Jestliže i přes to jeho tvrzení stále se vracející, že v ničem nechce se děliti od církve Kristovy, není pouhou frází ani výmluvou, nebo důkazem, že by si toho sám nebyl vědom, má to

důvod hlubší. Jako jsme viděli, že při tehdejším stavu církve, každé i nejopravdovější opravné úsilí, i při snaze setrvati v církvi musilo téměř dostávati se do sporu s ní, tak tomu bylo zvláště nyní po vypuknutí a trvání velikého schismatu západní církve.

Veliké schisma západní jest událost dosahu ohromného, jíž v neposlední řadě smíme přičítati zásluhu o to, můžeme-li na rozhraní středověku a novověku mluviti o nové změně světového názoru. Třeba se ještě na sto let podařilo ji zadržeti, budova světového názoru dosavadního schismatem již se řítila. Na venek a jaksi symbolicky jevilo se to již rozkladem pěkné myšlenky o dvou zástupcích veškeré moci, duchovní i světské, římského papeže a římského císaře, když o přednost v církvi rvali se papežové dva, když v říši proti zákonitému králi Václavovi zvolen vzdorokrál Ruprecht, a když koncil v Pise prohlásiv oba papeže za sesazeny, zvolil třetího, jako také v říši po smrti Ruprechtově na chvíli došlo k trojici. Ale mnohem více vážilo, že tím vším sám pojem církve stal se sporným. Jako někdy již Matěj z Janova, tak také nyní Hus po příkladu Wyclifově pravou církev Kristovu hledá mimo svářící se tři obedience a nad nimi, vidí ji, jako Augustin, v neviditelné společnosti všech věků, spojené jednou páskou předurčení. Přijímaje tuto církev opravdu svatou; Hus nezříká se církve zde na zemi, ale nevidí v ní pravé církve Kristovy, jež nemůže býti dotčena schismatem, která jest jediná a jejíž hlavou jest Kristus, nemůže jí býti papež. A to byla ta církev, od níž se děliti nechtěl, a, jak byl přesvědčen, neoddělil, to byla myšlenka, která mu dodávala síly a vytrvalosti v zápase až do konce.

Zápas Husův s domácí hierarchií skončil r. 1411 smrtí arcibiskupa Zbyňka vítězně pro Husa, ale v zápětí vyvstal nebezpečnější zápas se samou kurií. Jest všeobecně známo, že Hus r. 1412 postavil se proti odpustkům, jež na své světské účely dal vyhlašovati papež Jan XXIII. a jež jeho jednatelé hlásali způsobem pohoršlivým, zneužívajíce ještě více toho, čeho zneužíti dovolila si sama nejvyšší autorita v církvi.

V tu chvíli opouštějí Husa jeho dosavadní přátelé, Stanislav ze Znojma a Štěpán z Pálče. Oba v theorii horliví stoupenci Wyclifovi, dílem i více mu oddáni než Hus sám, v tomto střetnutí theorie s praxí zhrozili se své dosavadní theorie, podrobili se autoritě, i když se mýlila.

Jistě i Hus uvědomil si dosah svého odhodlání, ale byl příliš prodchnut přesvědčením o správnosti své theorie, o své pravdě, aby mohl ustoupiti, zůstávaje věren úsilí celého života, vytrval. V tomto odhodlání jest vrchol mravního významu Husova. A jakoby dějiny samy skláněly se v obdivu před jeho výší, popřály mu se stanoviska historického vyvrcholiti ještě úchvatněji.

Koncil Kostnický mohl by býti dalším dokladem všeobecného rozvratu tehdejšího. Je známo, jak přes odpor Jana XXIII. přikročil k řešení otázky jednoty církve a řešil ji tak, že papeže prohlásil za zbavena tiary. V době odsouzení Husova koncil zasedal bez papeže, za nejvyšší autoritu prohlásil sebe. A také této, v tu chvíli nejvyšší autoritě Hus, moha odvoláním zachrániti život, odepřel se podrobiti. Odepřel odvolati články, jež mu byly lživě přičítány a jichž odvolati nemohl, poněvadž jich nikdy nehlásal, ale odepřel odvo-

lati i ty odsouzené články, k nimž sám se znal. I nejvyšší v tu chvíli autoritě odepřel odvolati bez poučení z Písma, nad autoritu lidskou v souhlase se svým přesvědčením postavil autoritu božskou.

Nelze si představiti zakončení velikolepějšího. Hus nezříká se autority vůbec a neprohlašuje přímo ani rozum za autoritu vyšší. Nad autoritu rozumu staví Písmo, čili, našimi pojmy vyjádřeno, jeho výklad. Ve formě ještě středověké zní z toho požadavek čistě moderní, snaha po vymanění z dusícího tíživého tlaku autority, jež ovládala tehdejší lidstvo, nemohla býti projevena mohutněji, těm, kdo měli přijíti potom, zůstaveno nádherné dědictví. Jak s ním hospodařili, pokusím se pověděti příště.

V.

Zář Kostnické hranice Husovy a v příštím roce Jeronymovy padla prudce v současné temno. Nestačila ovšem osvítiti plným jasem postavy mučedníků, jen sem tam nějaký světlejší paprsek na ně vrhla, ale jiskry z ní tryskající vznítily v Čechách požár překvapivší zděšené otce Kostnické, kteří ve svém nadutém sebepřeceňování nedoufali jinak, nežli že před surovou ukrutností brutální autority musí zmlknouti každý odpor. Záhy musili se přesvědčiti, jak se přepočítali, a s nimi věrolomný král Zikmund, jenž proti danému slovu připustil upálení Husovo, očekávaje neméně, že tím celé hnutí bude zaraženo rázem.

V zápětí musili se dověděti, že sémě působení Husova na úrodné půdě vybujelo již značně. Ten prokletý, upálený kacíř v Čechách uctíván za svatého, jeho zásady, mnohem směleji se rozvíjejíce, zachvacují celou

zemi, místo pokorného podrobení všude se vztyčuje hrdý vzdor. Česká šlechta na zprávu o upálení Husově sjíždí se k slavnému sněmu dne 2. září 1415, mužnými, krásnými slovy protestuje proti smrti jeho i Jeronymově, o němž se tenkrát myslilo, že rovněž již utracen, a sebevědomě odmítajíc samozvanou autoritu koncilu, očekává spravedlnosti od budoucího papeže, jehož však, zcela v duchu Husově, hodlá býti poslušna jen »ve věcech dovolených a počestných«. A po třech dnech totéž shromáždění slavnostně se zavazuje pečovati, aby slovo boží svobodně bylo kázáno.

Ostatně pozorné oko, nezaslepené přeceňováním sebe, bylo by již dříve mohlo poznati, že vývoj pokročil příliš daleko, aby jej násilnými prostředky bylo možno zdolati. Již za života Husova a ne bez jeho zásadního souhlasu, potom v Kostnici výslovně opakovaného, přítel jeho Jakoubek ze Stříbra, zahloubav se do spisů Matěje z Janova, na základě známých nám již předpokladů vyvodil z požadavku častého přijímání nutný jeho důsledek, přijímání pod obojí, a kalich stává se odtud symbolem pokrokového snažení. A neméně záleželo na tom, že zvláště v jižních Čechách, v kraji, kde před odchodem do Kostnice Hus působil, jeho učení zaseté na půdu zkypřenou i vlivy valdenskými, v odporu proti povrchnímu obřadnictví církevnickému dospívalo k novotám stále smělejším.

Zemané a páni čeští shromáždění na onom památném sněmu v září 1415, odmítajíce autoritu koncilu a omezujíce autoritu papežovu, autority lidské neodříkali se vůbec, přijímajíce za autoritu Pražskou universitu, již téměř v touž chvíli koncil jakožto kacířskou chystal se suspendovati. Bylo jistě událostí dalekého

dosahu, když tato nová autorita dne 10. března 1417 prohlásila přijímání pod obojí, jež v Kostnici za kacířství bylo odsouzeno, za závazné a potřebné k spasení. A v září 1419, v poslední takořka chvíli a přece zase téměř neočekávaně, dochází k formulování společného husitského programu ve slavné čtyři artikuly Pražské: 1. aby slovo boží od kněží páně a vhodných levitů svobodně a bez překážky bylo kázáno a hlásáno, 2. aby všecky smrtelné hříchy, zvláště zjevné, a pokud rozumně možno, i soukromé a jiné nepořádky zákonu božímu protivné byly v každém stavu řádně, rozumně a katolicky od těch, jimž na tom záleží, zakazovány, stíhány, staveny a kaženy, 3. aby svátost oltářní pod obojí způsobou všem věřícím, jimž by hřích smrtelný nepřekážel, byla podávána a od nich přijímána, 4. aby kněží, nechajíce světského panování nad zbožím a statky časnými, živi byli podle učení Kristova a apoštolů.

Nepřekvapí, že v tyto články společný program husitský byl formulován. V nich opravdu najdeme všecko, k čemu náš náboženský vývoj od dob Milíčových přes působení Husovo až do této chvíle směřoval, čím se obracel proti tíživému tlaku autority a hluché zevnějškovosti církevnické. Ale přes to lze, jak jsem naznačil, říci, že formulování přichází neočekávaně, jsouc svědectvím vzácného chápání situace se strany původců. Ne proto, že nebezpečenství bylo v tu chvíli skutečně svrchované, ale že rostlo ještě více, když zatím rozdíly jednotlivých skupin husitských byly již značně pokročily.

Ani hnutí husitské není výminkou z fakta všeobecně platného, že vývoj na venkově bývá radikálnější než

v městech, jenže v něm vedle obecných příčin všeobecně vyvolávaných ohlašují se ještě příčiny zvláštní. Pronásledování, jemuž nové učení zejména v posledním roce vlády Václava IV. bylo vydáno, zavírání kostelů pro jeho přivržence, odmítání kalicha od kněží protivných novému učení, to vše nutilo k svépomoci. Dochází během r. 1418 k shromážděním táborovým »na horách«, jak se říkalo, k velikolepé manifestaci lidové vůle.

Ztěží odolávám pokušení vylíčiti podrobněji ten prostý a přece rušný život na těchto shromážděních tisíců, prodchnutých jedinou myšlenkou: plniti doslovně to přikázání boží, které sem přišli vyslechnout, naplněných jediným přáním, žíti podle slova božího. Uvádějí-li sami za důvod schůzí na horách svobodné přijímání pod obojí a volné kázání i poslouchání slova božího, není to pouhá výmluva nebo zastírání účelů jiných. To byl skutečně jejich účel, když v jejich kostelích slovo boží bylo spoutáno, kalich páně pronásledován. Ale to zase působilo dále.

Utrpení věrných, nejistá přítomnost a ještě nejistější budoucnost, zvláště když po smrti Václavově dral se na trůn zpronevěřilý Zikmund, nepřítel boží pravdy, to vše činilo pochmurnou náladu ještě pochmurnější. Zdálo se, jakoby touhu žíti životem prvních křesťanů mělo provázeti i protivenství dob starokřesťanských, a byla-li v oněch starých dobách výsledkem nálady, útrapami a nejistotou zjitřené, Apokalypsa, nyní její četba, hovíc náladě chvíle, budí znovu náladu apokalyptickou. Obecné víry dochází očekávání, že nadešlo »skonání věku«, davu zmocňuje se blouznění chiliastické, očekávající 1000letou říši Kristovu, již

Kristus přijde založit, obklopen světci z mrtvých vzkříšenými, mezi nimiž na prvním místě bude Hus, říši lásky a dokonalosti, v níž nebude hříchu, utrpení, bolesti, jejíž nepřátele zničí náhlý zázrak »sedmi ranami« a v níž zachrániti se lze jen na horách, poněvadž jinak toliko pět měst, na prvém místě Plzeň, město slunce, ujde obecné zkáze, ani Prahy nebude ušetřeno.

Může-li něco, tedy jistě především toto očekávání může býti důkazem, že náboženské nadšení zvrhá se na blouznění, které, očekávajíc osvobození náhlým zázrakem, hrozilo se státi osudným, když nepřítel pravdy boží zatím již chystal křížovou výpravu na české kacíře. A právě proto lze nazvati velikým štěstím, došlo-li ještě nyní k formulování společného programu. Nestalo se náhodou, že se v době, kdy v Praze ve čtyřech artikulích ujednáván společný husitský program, současně také ozvalo jednání o jiné ještě otázky, o nichž rozhodnutí na mistry Pražské university vzneseno, zejména o dovolenosti války, či vlastně lépe, poněvadž tato otázka sama sporná nebyla, o právu kněží účastniti se při zdvižení oprávněné války, jež se mezi venkovskými husitskými kněžími stala spornou.

Byla-li v tu chvíli tato otázka spornou, musilo se o ní uvažovati již dříve, čili jinými slovy, musilo již dříve dojíti k pokusu užíti nebezpečné nálady davů účelně, z neplodného očekávání náhlého zázračného zachránění věrných učiniti povinnost připravovati budoucí říši Kristovu potíráním a hubením nepřátel. To bylo to osvobozující slovo v pravou chvíli, jímž z fanatických blouznivců stali se fanatičtí a proto nepřemožitelní boží bojovníci.

Nemusím vzpomínati, jak se toto šťastné rozřešení

palčivého problému osvědčilo, sjednotivši celý národ k velikému vítězství na hoře Vítkově, potom jménem vítězovým na horu Žižkovu přezvané, a po půl roce k nové porážce Zikmundově pod Vyšehradem. A vítězství zůstávalo údělem zbraní husitských i nadále, někdy ovšem i z jiných příčin, o nichž zde nelze vykládati podrobněji. Ti prokletí kacíři, jejichž mohutná válečná píseň »Ktož sú boží bojovníci« sama dovedla buditi paniku v táboře nepřátel, zůstávali vítězi, ač mezitím stranické jejich rozvrstvování stoupalo stále více.

Není možno zmiňovati se o tom podrobněji, ba není ani možno dotýkati se všeho, byť to vábilo sebe více. Ani ono šťastné rozřešení otázky chiliastické na začátku války neosvědčilo se trvalým, chiliasmus, vrátiv se z části z cizích služeb, do nichž pro štěstí celku byl vlákán, k sobě samému, utonul v sobě samém, dospěv k fanatickému poblouzení, v jehož potírání sešly se strany husitské všecky.

Ale jinak sporů neubývalo, naopak rostly. Čtyři artikuly Pražské zůstávají společným programem, k němuž se hlásili a směli hlásiti Husité všickni, a není pochyby, že tak činili se stejnou upřímností a horlivostí, ale společným širokým programem kryjí se vlastně rozdíly těžko smiřitelné, které jsou vysloveny jmény hlavních stran, Pražanů a Táborů. Ona tak často se vracející hádání theologů obou stran, ony často opakované marné pokusy o dohodnutí, ony četné a objemné traktáty, jež vyměněny, týkají se otázky očistce, zjednodušení bohoslužeb, potřeby nebo zbytečnosti ornátů při nich, tedy věcí, jež nám se zdají malichernými. Ve skutečnosti však neběží jenom o ně a ani při otázce

tak závažné, jako bylo nestejné nazírání na svátost oltářní, nejde jen o ni.

Zde dohodnutí, až na otázku svátosti oltářní, nebylo nemožné a strany nebyly od sebe tak vzdáleny, aby se jednotné řešení nedalo najíti. A zvláště pokud šlo o vyškolení theologické, strana Táborská, jejíž četné traktáty tak znamenitě přispěly k zvelebení a rozvoji českého spisovného jazyka, nezadá v ničem mistrům Pražským, třeba se tu spor točil také o přípustnost otců církevních vedle Písma a o míru této přípustnosti. Co spory činilo téměř nesmiřitelnými, bylo, že v nich vlastně praxí řešeny důležité problémy theoretické.

Ve sporech o ornáty na př. nejde pouze o tuto věc celkem zevní — a nebyl to nikdo menší, nežli sám Prokop Holý, který to tak skvěle dovedl dáti na jevo, když, sám táborský kněz, neváhal při úmluvách na Konopišti r. 1423 sloužiti mši v ornátě — nýbrž o to jde, aby tomuto ulpívání na zevnějškovém obřadnictví souvěké církve nepřičítal se význam zásadní, čili jde o starý odpor, Husem hlásaný, proti zezevnějštění, zpovrchnění. Smíme-li však v tom viděti další svědectví, jak také hnutí husitské, stejně jako hnutí, jež ho připravovalo, do sporu s církví nedostalo se z nějaké jalové záliby v theologických hádkách, nýbrž jen vlivem svého mravně obrodného úsilí, vlivem své touhy uniknouti z tíživého tlaku k životu skutečně křesťanskému, čili našimi pojmy vysloveno, o osvobození člověka, neboť středověké pojmy člověk a křesťan splývají, jest v tom to, co obě strany v jejich provádění společného programu musilo dále rozváděti. Kdežto Táboři, ač postoupili mnohem dále, nežli by se byl odvážil snad Hus sám, udržovali věrně duch úsilí Husova,

strana Husova, ani snad nevědouc a nechtějíc se Husovi zpronevěřiti, blíží se církvi. Obě strany chtějí upřímně hájiti společného programu, ale kdežto Táborům, kteří se vlastně již r. 1420 volbou vlastního biskupa od církve oddělili, bylo třeba usvědčení onoho programu z omylu, straně Pražské záleží vždy více na jeho uznání autoritou církevní.

Ale jedné věci, má-li soud dějin býti spravedlivý, nelze zapomínati, jest to tíha, jakou zde na váhu padala otázka zachování národa. Hnutí husitskému stalo se osudnou závadou, že zachvátivši ohromnou většinu národa, přece jen nedovedlo soustřediti národa všeho, vedle převážné části husitské zbyla i menšina, která zůstala katolická; a již to, že byla katolická, vyvažovalo její početnou slabost. Nelze říci, že by si husitství nebylo uvědomělo důležitosti, jaká připadala problému malého národa. Již na začátku, když v listopadu r. 1419 Žižka, rozmrzen vyjednáváním Pražanů, odešel do Plzně, míně zde vybudovati nové středisko další akce a byl zde od nepřátel pravdy obležen, dovídáme se, že obležení odmítali příměří s oblehateli, poněvadž s nepřítelem zákona božího se nelze smiřovati. A tomuto stanovisku zůstal Žižka, jeden z nejušlechtilejších typů husitství, vždy věren, za něho zejména nějaké vyjednávání se zpronevěřilým Zikmundem nebylo možné, každý pokus rozbíjel se o jeho odpor. Ale právě Žižkovi neušla také politická důležitost menšiny, odtud jeho stálé úsilí stlačiti ji do politické bezvýznamnosti. Ale na to se později zapomnělo, katolická menšina zůstala a spojení s cizinou i opora v církvi i říši zjednávaly jí významu. Neměl-li malý národ ke svojí zkáze býti rozštěpen, bylo nutno hledati vyrovnání. A jest to

jedna z nejjasnějších chvil našich dějin, že strany husitské, uvědomujíce si tuto nezbytnost, odhodlaly se k jejímu řešení, když se možnost otevírala svoláním koncilu Basilejského.

Protivníci odhodlávali se k tomu neradi, a zmařivše již několik pokusů předchozích, chtěli se mu vyhnouti i nyní, kdy zhoubné vpády husitské do ciziny budily všude přání po míru s nimi. Ještě jednou mělo dojíti k výpravě křížové proti českým kacířům, jež by jednání učinila zbytečným. To jest ona památná výprava křížová, v níž slavné vítězství husitských vojsk u Domažlic r. 1431 vnutilo konečně světu přesvědčení, že zbraněmi hmotnými českých kacířů přemoci nelze. Ale nebylo to snadno ani zbraněmi nehmotnými.

K jednání, jehož nyní nebylo možno odkládati, došlo potom v Chebu. A zde to bylo, kde dne 18. května 1432 k dosavadním úspěchům na poli válečném přidružil se nový úspěch český na poli duchovním, kde vítězstvím českých požadavků nad koncilem Basilejským zvítězil dodatečně Hus nad Kostnickým. V úmluvách stanoveno, že čeští poslové přijdou do Basileje ne jako odsouzení kacíři, nýbrž jako rovnoprávní členové koncilu, že se jim dostane svobodného a veřejného slyšení, aby mohli hájiti svého programu, čtyř artikulů Pražských. Z hádání vzejde poučení, ale to nesmí býti opřeno žádnými dekrety a nařízeními papežskými nebo koncilů, zejména ne Kostnického, rozhodovati bude jen z á k o n b o ž í, ž i v o t K r i s t ů v, a p o š t o l ů a p r v o t n í c í r k v e a výroky sv. otců jen potud, pokud jsou na Písmě založeny.

Právem mluvilo se hned i později často o tomto slavném soudci Chebském s chloubou. Jest to skvělá

satisfakce pro Husa a hnutí husitské. Autorita — a také koncil Basilejský ve sporu s papežem prohlásil se tenkrát za autoritu nejvyšší — musila odložiti své vypínavé a odmítavé stanovisko, musila jednati s kacíři jako s rovnoprávnými a uznati nad sebou autoritu vyšší, autoritu Písma.

Bohužel byl to úspěch téměř poslední. Koncil k jednání svolil nerad, a třeba nemohl vyslancům českým odepříti slyšení — obě strany, táborská i pražská, vyslavše sem své nejlepší lidi, v jednotném postupu obranu svého přesvědčení provedly skvěle, — činil tak s odporem, jen z nevyhnutí a s úmysly záludnými. Stanovisko koncilu, třeba úzkostlivě tajené, nejlépe prozrazuje nestřežená poznámka jednoho z předních jednatelů koncilu, papežského auditora Jana Palomara, že Čechové jsou jako bujný kůň, s nímž nutno jednati vlídně, dokud se mu nepřehodí ohlávka.

A Čechové sami k tomu dali příležitost. Na koncil sice vypraveni přední zástupcové čelných stran a jejich jednotné vystupování bylo nejsilnější posicí českou. Doma však zatím napětí, ne sice bez viny Táborů, ale přece zejména neupřímností Pražanů a šlechty, změnilo se ve zjevné nepřátelství. Bitva u Lipan 1434, v níž spojení Táboři a Sirotci, dědici Žižkovi, podlehli spojeným Pražanům a šlechtě, jest nejosudnější událostí celé doby husitské. Zbavena hmotné opory rot táborských, rozhodnější strana mezi Pražany, vedená M. Janem z Rokycan, byla stále více svými kolísavými a po smíření s církví stůj co stůj prahnoucími členy, sílenými spojenectvím nespolehlivé šlechty, zatlačována do ústupnosti, až se musila r. 1436 podrobiti v Jihlavě úmluvám proslulým později pode jménem kompaktát.

Bylo to minimum slavného programu husitského a snad ani ne tolik. A přece také těchto nepatrných koncesí dosaženo proti vůli koncilu, jen soukromými sliby Zikmundovými, bez vědomí zástupců koncilu. Slouží ku cti těch rozhodnějších Husitů, že v krajní nezbytnosti podvolovali se tomuto ujednání jen z nevyhnutí a jen v přesvědčení, že jest to pouhý základ jednání dalšího, které musí přinésti více. Ale ohlávka Palomarova byla přehozena. Sice český kůň byl příliš bujný, aby ho bylo možno prostě ovládnouti, ale spoután byl trvale. Bylo základním omylem české politiky, který způsobil tolik trpkosti a zklamání, že byla příliš poctivá. Neuvědomila si včas, že církvi nestačí ani nejkrajnější ústupnost, není-li bezpomínečná, že ani omezení na malicherné ústupky, které nikoho neuspokojovaly, nedovolí církvi zapomenouti, že jsou to ústupky a přiměti ji k upřímnému uznání.

Zatím však, co v marných bojích s úskočným Římem plýtváno bylo duševní energií národa, husitství mělo přece ještě jeden úspěch, ne sice ve svém sporu s církví, ale ve svém rozšíření územním. Tenkrát teprve bylo mu získáno Slovensko a pojištěno jeho trvalé sblížení s ostatním národem, jehož jedna větev je obývala, aspoň ideově.

Všeobecné podmínky, které, jak o tom byla svrchu řeč, budily nespokojenost s daným stavem církve po celém světě, dotýkaly se ovšem také zemí uherských a tedy také Slovenska, a snad budoucí bádání také o této věci bude moci nám pověděti více. Ale ani kdyby se tato naděje nesplnila, nemohlo by to příliš překvapovati, a jistě není to jenom nedostatek pramenů, který zde padá na váhu. Poměry zemí uherských a

zejména jejich vztahy ke kurii byly přece jen podstatně různé. Jestliže, jak jsme viděli, bylo třeba zvláštních, jinde se nedostavivších příčin, aby z hnutí všeobecně reformního stalo se náboženskonárodní hnutí husitské, není jistě nějaké nedocenění v poznání, že jinde, zejména na Slovensku, vývoj tak daleko ještě nedospěl. Vždyť ani Morava nedovedla tenkrát hned držeti stejný krok s Čechami.

Než úplně bez jakýchkoliv náběhů nebo analogií nebylo ani zde, a víme-li již, že k oněm příčinám, které budoucímu hnutí i ve vrstvách lidových pomáhaly aspoň připravovati půdu, náleží také do jisté míry lidové sektářství, stojí jistě za povšimnutí, že také ono dosti záhy nalezlo si cestu na Slovensko. Sice četné listiny papežské z l. 1327 a 1330, nařizující stíhání kacířů v Uhrách a zemích okolních, mají v první řadě na mysli Chorvatsko a Bosnu, ale již koncem 14. stol. seznamy kacířských »mistrů« jmenují vedle Jakuba z Budína jakéhosi krejčího Šimona, jehož působiště v Uhrách jmenuje se »Galicz«, možná že Halíč ve stol. Novohradské. A jestliže naděje, že po úspěších inkvisice v Čechách, na Moravě, v Braniborsku a v Durynsku také v Uhřích a Rakousích přes tisíc kacířů bude obráceno, naděje, již vyslovuje skladatel traktátu proti Valdenským z r. 1395, může se děliti mezi oba státy, jež uvádí, Slovenska výslovně nejmenujíc, dovídáme se téměř v tutéž chvíli, že Valdenští na Slovensko pronikli skutečně.

Byl to provinciál Coelestinů na Ojbíně, Petr Zwicker, pravý virtuos umění inkvisitorského, jenž prosluv před tím rozsáhlými inkvisicemi v četných zemích jiných, také v Čechách, na samém rozhraní obou století zahájil

bedlivé pátrání po kacířích také v Uhrách se svým soudruhem v úřadě, jímž nebyl nikdo jiný nežli náš krajan Martin, farář v Pňovicích, rovněž smutně vyniknuvší v tomto hrozném řemesle. V l. 1400—1401 působí oba jako inkvisitoři v diecési Ostřihomské a Rábské a máme-li z druhého roku doklady jejich působení v pravo od Dunaje, již v 1400 dostává se nám zpráv, které nás zajímají více. Hned tenkrát, a tedy patrně hned na začátku své činnosti zde, přišli na stopu široce rozvětveného kacířství, jehož hlavním střediskem byla Trnava. Značný počet těchto Valdenských byl obeslán a vyšetřován. Byli to skoro vesměs Němci, někteří výslovně přiznávají, že přišli z Rakous, ale slyšíme také, že někteří zdržují se v těchto krajinách a oddáni své víře déle 30 let, což zajisté mohlo stačiti, aby učení toto šířilo se i mimo jejich kruh nebo aspoň v něm připravovalo půdu rozvoji dalšímu.

Universita Pražská, po svém založení jediná ve střední Evropě, přirozeně lákala i vědychtivou mládež z Uher, a jest známo, že mezi těmi hojnými studenty z Uher v Praze připomínanými, najde se nemalé procento těch, kdo pocházeli z míst a krajů slovenských. Jest jistě velmi pravděpodobné, že mezi nimi nechybělo těch, kdo v Praze získáni byli také myšlenkám Husovým. Poznáváme-li oddané stoupence Husovy mezi chorvatskými studenty pražskými, sotva mohli úplně lhostejnými zůstati Slováci, třebas výslovných dokladů nemáme. Jisté však jest, že čeští Husité sami se sympatiemi nejbližšího souseda na jihovýchodě počítali, odtud zajímavé známé faktum, že při slavnostním vyhlášení čtyř artikulů v obležené Praze vedle latiny, češtiny a němčiny mělo býti užito i jazyka uherského, podobně

jako se tato otázka vyskytla při vyhlášení kompaktát v Jihlavě, ač tu jistě i státní zřetel, a v prvém případě i zření k uherským křižákům, působily spolu. Není tedy ani toho radno přeceňovati, zvláště když také jinak jest patrno, že některé předpoklady byly mylné. Aspoň onen Briccius de Buda, rektor university pražské r. 1416., jenž tak vřele ujímal se příslušníků university, stoupenců Husových, upálených v Olomouci, není asi, jak myslil Jireček, Brikcí z Budína, nýbrž Čech Brikcí z Búdy, ne neznámý mistr českého původu, potom v Berouně zahynuvší.

Že všeho jest patrno, že možnosti vlivů husitských na Slováky v Praze studující vylučovati nelze, i když nemáme dokladů o jejich potomním působení v tomto směru. Neboť není dokladem o slovenském působení, co potom slyšíme přece a velmi záhy. Již r. 1419 byl od M. Pavla z Prahy, člena koleje Všech sv. v Praze a faráře v Dolanech na Moravě, kanovník nitranský, M. Jan Laurinův z Račic obviněn u biskupa Hynka a konsistoře nitranské z příchylnosti k husitství, začež byl od biskupa prohlášen za sesazena, zbaven prebendy a ještě oloupen o šatstvo, knihy, koně a jiný majetek. O tom, že tento M. Jan Laurinův z Račic stoupencem Husovým vskutku byl, pochybovati nelze, ale pro naše théma mnoho z toho neplyne. Tím, že byl kanovníkem v Slovenské Nitře, není ještě dokázáno, že sám pocházel ze Slovenska, mimo to však žaloby proti němu netýkají se jeho působení v Nitře, nýbrž článků, kterých r. 1417 hájil v Praze na universitě.

A tak zatím nelze než opakovati, že určitých stop není, třeba také na Slovensku půda pro učení Husovo jistě byla připravena. Ale ovšem nechybělo ani toho,

co mohlo rozváděti. Ve vojsku Zikmundově mezi těmi »Uhry«, kteří se v něm připomínají, byli jistě i Čechoslováci, a porážky, jichž se tím stávali účastni, sotva mohly buditi sympatie. A také slavné jízdy české do Uher byly, jistě někdy zasahujíce i části Slovenska, spíše způsobilé naplňovati hrůzou, ač tomu tak nebylo vždy.

Byla to především slavná sedmidenní výprava Žižkova do Uher r. 1423, která spíše pobízela k obdivu, když Žižka, vpadnuv do Uher přes Skalici a Senici, pronikl téměř až k Dunaji a Ostřihomu a provedl odtud, napaden byv přesilou uherskou, jeden z nejskvělejších ústupů, jaké znají dějiny válečnictví a jímž si dobyl návratu, vítězně odrážeje útoky uherské, přes řeku Nitru a Váh a přes Trnavu zpět. Třebas jistě slovenské obyvatelstvo nevítalo Žižky, přece výprava, při níž k plenění nebylo mnoho příležitosti, nezůstavila ani odporu, hrdinství imponovalo vždy. Jiného rázu byly potom další výpravy, které podnikaly roty táborské i sirotčí; tak r. 1428 dochází k veliké výpravě, jíž širé kraje zhoubně popleněny, opět r. 1430 vojsko sirotčí podniká zhoubný vpád od strany rakouské až po Trnavu, kde dobyli slavného vítězství, při němž však hejtman Velek Koudelník zahynul, r. 1431 spojená vojska táborská a sirotčí vítězně pronikají přes Váh až k Nitře, kde neshody v dělení bohaté kořisti přiměly Prokopa Holého k návratu, čímž Sirotci oslabeni a donuceni k ústupu, sledovanému nepřítelem ne bez značných škod vojska českého, ale přece ne s úplným neúspěchem; a zase r. 1433 táborský hejtman Jan Pardus z Hrádku náhle vpadnuv do Spiše, tentokrát z Polska, a zmocniv se Kežmarku s hojnou kořistí, rozmnožil ji ještě více dalším pochodem na západ přes Kremnici a stolici Turčanskou.

Výpravy takové byly vypočítány především na hojnou kořist a poškození nepřítele zpustošením jeho území a málo se tedy hodily k šíření nových nauk, leda násilím, což zase nemohlo býti trvalé, když krajiny nezůstaly obsazeny. Podivnou náhodou však právě nyní, kdy více bylo toho, co dvojilo, než toho, co spojovalo, slyšíme pojednou o neobyčejných úspěších husitské propagandy na Slovensku.

Není-li omyl v chronologii tradičně přijímané, byla by právě leta 1432—1440 dobou neobyčejného vzrůstu husitství v Uhrách. Aspoň papežský inkvisitor Jakub de Monte Brandono, také de Marchia i jinak zvaný, minorita, jenž prý v naznačeném období působil v Uhrách a Sedmihradech, chlubí se, že měl činiti s ohromným množstvím husitských kacířů — za jediný rok prý jich obrátil 55.000. Číslo jest jistě nadsazeno a snad větší počet nul na konci spadá na účet vychlubnosti inkvisitorovy a zveličování vlastních zásluh. Ale že zpráva není, i když nadsazená, přece úplně vymyšlena, o tom nelze pochybovati. Inkvisitor sám zachoval nám bludy těchto kacířů, a ukazuje-li se český původ jejich učení hned článkem prvním, že všickni jsou povinni přijímati pod obojí, články další, ač mnohý jistě jest zkroucen či vymyšlen vůbec, určují tento původ ještě blíže. Články, jako hned druhý, že při mši stačí čísti epištolu a evangelium bez ornátu i bez oltáře a kdekoli, ač ovšem neúplný, nebo výtka, že posvěcují víno v dřevěných nádobách, učení, že stačí zákon boží a netřeba lidských, papežských a císařských, že všichni lidé jsou bratří a četné jiné, třeba tendenčně zahrocené, ukazují neklamně původ táborský.

O tom tedy, že již v těchto letech husitství nalezlo

přístupu do těchto krajin, nelze pochybovati, ale méně snadné jest vysvětliti to. Úplně bez prostředků ovšem nejsme. Za oné ne příliš šťastné výpravy r. 1431 jeden z hejtmanů, Jan Šmikouský ze Žďáru, opanoval Topolčany a dovedl se zde i v okolí udržeti do r. 1435, kdy je vydal Zikmundovi. O rok později, 1432, lestným přepadením padla v ruce Sirotků Trnava a zůstala jim rovněž do r. 1435. Odtud tedy husitská propaganda mohla vycházeti, ale sotva v tom rozsahu, aby čísla inkvisitorova, i když je značně redukujeme, dala se tím vysvětliti. A stejně nestačí k vysvětlení výklad, že Valdenští, jichž inkvisice nemohla vyhubiti, posíleni husitstvím samým i jeho blízkostí, splynuli s ním. Ani jich nemohlo býti tolik.

Buď jak buď, tolik je jisto, že husitství v těchto krajích nabylo již nějakým způsobem půdy, když mu nového a trvalého osvěžení a posílení získalo panství Jana Jiskry na Slovensku, které mělo potrvati delší řadu let.

Jan Jiskra z Brandýsa, šlechtic asi moravského původu, když se ujímal vlády nad horní zemí, již potom tak dlouho a tak slavně měl držeti, nepřicházel do tehdejších Uher po prvé. Vycvičiv se v umění válečném jednak v cizině — zdá se, že i ve službách Benátčanů proti Turkům, — ale jistě také doma, neboť právě výborné ovládání svérázné české taktiky s vozovou hradbou pomohlo mu k prvnímu většímu úspěchu, po prvé vynikl jako náčelník pomocného sboru, který krátce před svou smrtí r. 1437 z táborských bojovníků proti Turkům najal a do Uher vypravil král Zikmund. Tento český houf, plaviv se po Dunaji až do Bělehradu, znamenitě prý přispěl k úspěchu bojujícího zde vojska uherského a polského a k vypuzení Turků ze Srbska.

Zůstávaje po smrti Zikmundově ve službách jeho zetě krále Albrechta, konal také jemu platné služby, jimiž na sebe upozornil jeho vdovu královnu Alžbětu. Především jemu svěřila ovdovělá dcera někdy Zikmundova hájení práv svého syna Ladislava, po smrti otcově narozeného, ke koruně uherské. Začátek jeho panství tvořily Košice a některá jiná německá města, ale velmi záhy již »nejvyšší kapitán« dovedl rozšířiti moc svoji mnohem dále, a stav se po smrti Alžbětině (1442) téměř jedinou oporou jejího mladičkého synka, opravdu zachránil mu korunu, a to na vlastní útraty, neboť vojsko musil vydržovati sám. To ovšem nebylo možno jinak, než zakládáním a šířením pevného panství, arci pod svrchovaností královou. Stávalo se tak ovšem mocí a zbraní, ale nebyly to samozvané úchvaty nebo loupež. V bojích o to váděných vynikl Jiskra sám i jeho čeští hejtmané Jan Talafús z Ostrova, Valgata, Brcal z Dobré a četní jiní, k nimž však záhy již přidávali se hejtmané i bojovníci původu slovenského. Ale nebyl to vždy jen boj, jímž svůj vliv šířil. Dovedl najíti dohodnutí i s nespolehlivým Pankrácem ze Sv. Mikuláše, jenž, slovenský šlechtic, užíval současných zmatků k zakládání samostatného panství hlavně ve stolici Turčanské, jako činili i bratři Komorovští, zejména Petr v Liptovsku, Jiskrovi arci přátelsky oddaní. Ano na čas dovedl Jiskra připoutati k sobě i Vaňka z Rachmanova, čili Mladvaňka, jenž v čele smělých rot, hlavně českými hejtmany vedených, v nejzápadnější straně tehdejších Uher provozoval řemeslo téměř loupežné.

Byl-li Pankrác ze Sv. Mikuláše Slovák, jenž si ve zmatcích současně budoval samostatné panství, nebyl ovšem jediný, kdo se o to pokoušel a také Jiskra nebyl

jediný Čech, kterého sem řemeslo válečné zaválo. Již dříve, zdá se, vystupuje v těchto stranách Petr Aksamit z Liděřovic, český zeman z Táborska, náčelník zvláštního »bratrstva«, podle všeho po způsobu táborském válečně organisovaného, o jehož vojenskou sílu se opíraje, šířil způsobem dosti krutým své panství v těchto stranách, než se odhodlal pro společný prospěch podříditi své zájmy snahám Jiskrovým.

Vším tím moc Jiskrova stoupla neobyčejně. Maje vlastním sídlem Zvolen, ovládal odtud celou horní zemí, jeho rozkazu poslouchaly za největšího rozmachu jeho moci širé kraje od Váhu za Humenné, od hranic polských až po Ipolu, tenkrát moc jeho objímala stolici Nitranskou, Zvolenskou, Oravskou, Gemerskou, Šaryšskou, Spišskou, Zemplínskou, Abaujskou, Novohradskou, v jednotlivých hradech, buď nově zbudovaných nebo aspoň nově zpevněných měl své posádky s hejtmany českými i slovenskými, jichž poslouchalo celé okolí, takže směle mohl odmítati poslušenství, když se ho domáhal Jan Huňady, od roku 1446 gubernátor Uher. Jiskra, uznávaje nad sebou jenom krále, jemuž vždy věrnost zachoval, odmítl podrobiti se a dovedl své samostanosti uhájiti i rozšířiti vítěznými boji. Již roku 1442 zmařil pokus o své vypuzení z Košic porážkou Maďarů pod Perényim, roku 1449 porazil vojsko maďarské pod švakrem gubernátorovým Szekelym u Somoše a válečné potom zakročení Huňadovo nemělo jiného výsledku, než poplenění jisté části území Jiskrova a vzetí hradu Moldavy. Tenkrát král polský zprostředkoval příměří (roku 1450), ale nepřátelství vrátilo se záhy; 7. září došlo k slavné bitvě u Lučence, úplnému vítězství hrstky Čechů nad ohromnou přesilou ma-

ďarskou, takže maďarští spisovatelé, aby to zakryli, mluví o zradě, arci bez důvodů. A třeba potom Huňady dobyl některých úspěchů, mír později smluvený přičiněním Jiřího z Poděbrad zůstavil Jiskru v jeho moci a přinesl mu i odškodnění hmotné.

Co se nepodařilo násilím, podařilo se milostí královskou. Ladislav, přijav 1453 korunu, odškodnil Huňada, který jeho moc ohrožoval, za složení gubernátorství velmi bohatě, odměnil Jiskru, který mu na svůj náklad korunu zachránil — propuštěním. Habsburská vděčnost měla v dějinách, v nichž jest tak pověstná, o doklad více. Urážka cítila se obecně, v současných pramenech ozývají se obavy, že se Jiskra nespokojí, že vytrvá ve vzdoru nyní již proti králi. Ale nestalo se tak; v podivuhodném sebeovládání Jiskra ustoupil. Ale to neznamenalo ještě konec.

Z těch, kdo účastnili se jeho bojů a vítězství, nesouhlasili všichni, ba nesouhlasila většina. Petr Aksamit postavil se jim v čelo a veliká část hejtmanů i lidu vojenského, Čechů, Slováků i Rusínů a j. šla za ním, jsouc ochotna neustoupiti. A mohli se toho odvážiti, moc jejich byla značná, náležel jim hrad Spišský, Šaryšský i jiné hrady a v několika současných pramenech vytýká se zejména založení nového Tábora u Hrabušic pod Zelenou horou, čímž Aksamit patrně nejvíce podráždil nepřítele. Obavy, s jakými jeho smělý podnik sledován, vystupují nejpatrněji urážkami a nadávkami, jimiž ho zahrnují souvěké prameny nepřátelské, vymýšlejíce na jeho potupu i nejhrubší pomluvy.

Není zde možno kriticky sledovati zprávy o těchto »bratřících«, později také »žebráci« zvaných, o jejich porážkách a úspěších, násilnostech i vyjednáváních,

o jejich politické síle, jež z nich činila skoro velmoc. Ostatně to jsou celkem věci, jež pro naši otázku nemají větší důležitosti, jako pro nás jenom podřízenější význam má, že do dalších událostí Jiskra zasáhl ještě jednou. Když po smrti Ladislava Pohrobka r. 1457 na uherský trůn byl povolán Matiáš Korvín, syn Huňadův, Jiskra vzepřel se tomu a pokusiv se nejprve v Polsku o kandidaturu na trůn uherský, spokojoval se potom aspoň působením nesnází novému králi. Bojům a rozmíškám učinilo konec, ač ne docela, narovnání, jež zprostředkoval tchán Matiášův, tou dobou již král český, Jiří z Poděbrad slavné paměti r. 1462.

Tou dobou také význam »bratrstva« byl již zničen. Potřeni z části v bojích stran, vstupujíce za žold do služeb uherských a z nich do jiných, válečně sice stejně organisováni, ale politicky již bezvýznamni, a vnitř také z rozličných živlů složeni a i mezi sebou rozdvojeni a rozděleni, ve víru bouřlivých událostí znenáhla mizejí. Sem náleží také závěrečná episoda Jiráskova »Bratrstva«, zničení jedné skupiny, vedené Janem Švehlou, dobytím jejich opevnění u Kostolan blíž Trnavy v lednu r. 1467 skrze krále Matiáše a hanebným pokutováním všech, kdo vyvázli životem s vůdcem Švehlou v čele, na šibenici.

Nebyl sice ani to ještě konec, i později čeští bojovníci hromadně vystupují v Uhřích; ona pověstná »černá rota« Matiášova většinou skládala se z Čechoslováků. Ale to již nemá významu. Pomáhají leda udržovati, co se před tím již dostavilo bez nich. Neboť význam této české episody na Slovensku netkví jen v tomto novém záblesku válečné slávy, nýbrž v tom, co přinášela pro život vnitřní.

VI.

Z doby romantismu zbyl historii, a lze snad říci lidstvu vůbec, obdiv pro skvělé činy válečné. Doba dnešní soudí střízlivěji, a jestliže věda historická nevidí dnes svůj přední cíl v líčení válek a vraždění, nýbrž v poznání hlubší souvislosti vývojové, v postižení a zachycení vnitřního kulturního pokroku, jest to změna jistě prospěšná a vítaná. Ale tím není sprovozena se světa ta pravda, že pokrok lidstva vycházel občas i z pohřebišť tisíců, že vývoj kultury vyrůstal nezřídka z půdy zmrvené popelem spálenišť, že slunce osvěty mohlo se plněji rozzářiti teprvé po vymanění z krvavé záplavy historického úsvitu. Neobrazně řečeno znamená to, že duchovní pokrok jest nerozlučně spjat s dějinami styků hmotných, že obé vyvíjí se souběžně nebo vzájemnou podporou, že tedy ani zjevů válečných nelze z líčení historického vylučovati.

Nic není nebezpečnější a nesprávnější, než pokus, řešiti složité zjevy historické jednoduchými formulemi, třeba je pojímati v celé jejich složitosti, hleděti ke všem okolnostem, které je podmiňovaly a při nich působily. Ostatně kult slávy válečné, třeba romantismem vypěstován, nebyl jím zrozen, jest mnohem starší, snad tak starý, jako lidstvo samo a tkví v samé jeho povaze.

Dnes ovšem, po hrůzách, které jsme zažili a jimiž dosud trpíme, bylo by těžko psáti apologii války a nikdo se jistě o to nepokusí. Válka jest a zůstane zjevem barbarským. Ale zase tím není a nechce býti řečeno, že by pojmy válka a pokrok se vylučovaly, že by i zjev tak nekulturní, jako je válka, nemohl také býti pomocníkem kultury. Může znamenati jistě v něčem i pokrok, třeba jednostranný, může často přispívati a skutečně

často přispívala k rozšíření kulturních obzorů, ale může také, a na tom záleží nejvíce, státi se i prostředkem pokroku a kulturního vzrůstu.

Jestliže v době husitské právem spatřujeme nejslavnější dobu svých dějin, není to jen pro ona skvělá vítězství nad celým světem, ač ani jich nebudeme podceňovati, není to pro těch několik tisíc křižáků, zabitých novými prostředky válečnými, ač ani tohoto pokroku nebudeme neuznávati, nýbrž proto, že malý národ odvážil se hrdinného zápasu proti všem v zájmu idee vyšší. Zde skutečně i tak barbarský zjev, jako je válka, sloužil vznešené idei lidství.

Úvahy podobné mohou se v menších rozměrech vrátiti, pozorujeme-li dobu vlády Jiskrovy na Slovensku, jak jsem to již předešle naznačil. Jest to doba nového rozkvětu válečné slávy husitské, jež zasluhuje, abychom se jí obdivovali a u níž není příčin za ni se styděti, ale v této válečné slávě nebo jen v ní význam této episody netkví. Jestliže zemané slovenští vstupovali do rot Jiskrových jako hejtmané nebo se do nich hrnuli jako jízdní bojovníci, byla příčinou toho i válečná sláva sama i správnost Jiskrova v placení žoldu a snad i hospodářské otázky v poměru k zněmčeným městům, ale vedle toho hlásí se již také vědomí jiné. Panství Jiskrovo na horní zemi jménem krále vykonávané mělo známku legitimity, ale bylo skutečně samostatné a zejména souvislost s ostatními Uhrami byla téměř přervána. Vědomí státní příslušnosti jest téměř zatlačováno uvědomováním rozdílu také národního. I když snad na počátku nebyl to hybný motiv vstupování do vojska Jiskrova, jistě musilo se dostaviti. A to ovšem také jinými vlivy bylo síleno dále.

Jako Jiskra byl Čech, také jeho okolí bylo české, jeho úřadování bylo české. Nebyla to úplná novota, s českými listinami z uherské královské kanceláře setkáváme se již dříve, již od dob Zikmundových a nebylo-li užití češtiny v nich nahodilé, nýbrž úmyslné, mělo-li jím býti docíleno srozumitelnosti a volena-li k tomu účelu čeština, není v tom nějaké pohrdání slovenčinou, třeba lze připustiti, že na to nikdo nepomyslil, poněvadž poměry byly jiné, nýbrž jest to jistě také, i když připustíme, že písařů Slováků v královské kanceláři nebylo, zároveň svědectvím poznání o jednotě obojího nářečí, jež v tu chvíli menšího ještě odlišení dialektického byla arci nápadnější. Ale to zase v dalším postupu vedlo k tomu, že se česká správa Jiskrova nemohla nebo brzo přestala jeviti cizí, a při faktické samostatnosti Slovenska vědomí národní jednoty síleno tím ještě více. A tak vnitřních pojítek přibývalo.

Jak dotčeno, vykonával Jiskra svoji moc skrze své posádky a jejich hejtmany na jednotlivých hradech a tvrzích. Nelze ovšem mysliti, že by vědomí kmenové souvislosti bylo tuto moc zmírňovalo, jako ani poddaným nečinilo břemen lehčími. Přece však pro poddané, navyklé nésti trpělivě povinnosti i ústrky od vrchností, nebylo bez významu, že se jim tato nadvláda zejména politickou svou stránkou jaksi přibližovala a zdomácňovala, spojujíc vždy více třídu panujících s vrstvou poddaných.

Zvláště po této stránce dostává se nám dokladů výslovných a zajímavých. Současný dějepisec Thurocz s rozhořčeným podivením zaznamenává o Bratřících, kteří jsou mu ovšem vetřelci a loupežníky, že se na Slovensku žení a domácnosti zakládají, jako by v Uhrách věčně

měli zůstati, a ze slov jeho, ač jen Bratříky jmenuje výslovně, vychází zřetelně, že jsou míněni také bojovníci Jiskrovi. Zřetelnějšího dokladu o zdomácnění nové vlády sotva lze si přáti.

Palacký, neuváděje dokladů, zmiňuje se také o přílivu mírných osadníků z Čech i Moravy do území Jiskrova, jejichž potomci se v zemi zachovali a není, tuším, příčiny pochybovati o tom, třebas dokladů neznám. Bylo by to ovšem znamenalo nové posílení, ale toho vlastně nebylo ani zapotřebí. Ke všemu co spojovalo a co bylo dáno přirozenými podmínkami i šťastnými okolnostmi, přistupovalo ještě pojítko v této době snad nejsilnější — stejné náboženství, náboženství, lze říci, národní.

Slyšeli jsme již zprávy o šíření husitství v těchto stranách již z části dříve, než zde panství české zapustilo kořeny a víme také, že o jejich věcném základě nelze pochybovati. A jest tedy vlastně samozřejmé, že nyní pod českým panstvím česká víra šířila se ještě více. Ovšem roty žoldnéřské nebývají vhodnými misionáři, ale nesmíme zapomenouti, že zejména táborství — a z něho vyšly snad všecky tyto roty — ani v době uvolnění kázně a přísných zásad mravních nepozbylo nikdy své hluboké religiosnosti, že snad nikdy v táborské rotě nechyběl kněz a konečně také v neposlední míře i podmanivosti tohoto učení, jež jsouc svojí krajní jednoduchostí úplným popřením toho, co tížilo nejvíce, získávalo prostotou a srozumitelností svých bohoslužeb. Kdyby pro to bylo zapotřebí dokladů, může ho nabídnouti i dnešní doba svými českými modlitbami v evangelické církvi slovenské od počátku se udrževšími.

Jest dále také pravděpodobné, že potřeby nové na-

uky vedly i k stavbě nových kostelů nebo ozdobování starých symbolem husitské víry, kalichem. O této věci bylo již dosti psáno, nelze však o to se dosud opříti. Výsledky střízlivého bádání klonì se spíše k závěrům negativním, a zejména nelze této stránky při dnešním stavu bádání užívati za doklad o šíření husitství.

Bez dokladu však přece nejsme. Již r. 1449, tedy před uplynutím prvého desetiletí vlády Jiskrovy a Aksamitovy, stěžují si kněží katoličtí na sjezdu v Pešti, že ti nenávidění Čechové značně rozšířili husitské kacířství. Ve stolici Spišské a Šaryšské již v četných kostelích farních podává se pod obojí. Jistě ani později nebylo jinak, spíše podmínky byly ještě příznivější.

Vláda Jiskrova nad horní zemí a tedy převaha živlu českého za podmínek klidnému spolužití příznivějších, (aspoň nerušených tak často jako později událostmi válečnými) potrvala celkem 12 let. Jest to doba příliš krátká, aby stačila k přenárodnění lidu jiné, byť i příbuzné národnosti, ale jistě dostatečná, aby trvale probudila uspané a tlumené vědomí národní jednoty. A po této stránce tato česká episoda své poslání plní skvěle a zde také účinky byly trvalé přes příští nepřízeň poměrů.

Nejvýše snad lze ceniti vlivy husitství, jimiž především získán kostel. Sice ani zde nebylo bez otřesů, ale to jest bezpečné, že husitství, vystřídáno později z části i bratrstvím, zde připravovalo půdu reformaci, která tyto vlivy pomáhala zachrániti na trvalo. Ale ani po stránce politické, vždy ovšem v souvislosti s národní, nelze toho podceňovati. Čeština stává se takořka úředním jazykem na Slovensku, listin českých přibývá a také zde lze zajímavým způsobem zjistiti určitou souvislost a jisté vztahy k náladě náboženské. Czambel zjistil, že

českých nebo československých listin početně přibývá se šířením reformace, jež se ujala dědictví po husitech. Ale značný dosah má jistě i faktum, na něž rovněž upozornil, že také v Oravsku i Liptovsku, kde v 16. stol. evangelických církví téměř nebylo, došla čeština značného rozšíření.

To vše jistě ukazuje, že sice české vlivy na Slovensku v době husitské nemohly ovšem způsobiti přenárodnění, ale jistě probudily vědomí národní jednoty, ano probudily v jistém smyslu i vědomí politické, jehož již nebylo možno zničiti, i když se příznivé podmínky znovu zhoršily.

Nezdálo se původně, že k tomu dojde hned. Ovšem nesmíme do počtu kladných veličin klásti na př. faktum, že král Matiáš, ztráviv sám část mládí v Čechách, odkud si i první choť přivedl, sám uměl česky a že také z jeho kanceláře vycházely listiny české. To zajisté bylo jen vlivem setrvačnosti a nejvýš jen svědectvím, že poměry, jež se nezměnily, setrvání při staré praxi doporučovaly. Nikomu jistě nepřipadne hledati v Matiášovi uvědomělé nebo jen bezděčné sympatie slovenské.

A nebyly to tedy důvody podobné, které r. 1471, když český trůn se uprázdnil smrtí velikého krále Jiřího z Poděbrad, nadhodily otázku jeho kandidatury, otázku jeho povolání na český trůn, o něž ovšem i Matiáš sám stál. Také to jest zjev, nad nímž i dnes lze se zamysliti a o němž, i když nepřeceňujeme vlivu individua na dějinný vývoj, snad by bylo lze připustiti, že by byl mohl přispěti k posunutí vývoje českých dějin směrem poněkud jiným. Silná ruka Matiášova jistě mohla českému vývoji prospěti více, než vláda chabého Vladislava Jagelovce, a sotva asi mohlo zůstati bez významu, kdyby

bylo v těchto okolnostech nastalo spojení Čech a Uher, k němuž došlo o dvacet let později.

Ale přece nelze se diviti, že k tomu nedošlo, naopak lze to plně pochopiti. Mohl-li Matiáš počítati na určitou stranu ve šlechtě české, nepřivedly ji do jeho tábora tyto úvahy, nýbrž zřetele hmotné, a kdyby i ostatní šlechta byla dovedla oceniti přednosti Matiášovy a výhody tohoto spojení, nelze jí činiti výtky, že se nemohla rozehřáti pro věrolomného a úskočného panovníka, který z pouhé ctižádosti a hrabivosti propůjčil se za nástroj mstivého papeže proti největšímu českému králi, svému vlastnímu tchánu.

Ostatně změnou nějakou, snad prospěšnou, byla by vláda Matiášova mohla způsobiti toliko v Čechách samých, pro poměr Čechů a Slováků nebylo by to znamenalo mnoho, když Matiáš od r. 1479 byl také pánem Moravy a blízké styky, minulostí dané, po předcházejícím probuzení Slovenska osvěženy trvaly dále.

Po smrti Matiášově dochází k tomu, co za jeho života nebylo možno. Koruna česká a uherská spojeny na jedněch skráních Vladislava Jagelovce, panovníka, jenž na veliké úkoly, které ho očekávaly, naprosto nestačil. Není ovšem pochybnosti, že živé styky obou větví jednoho národa, tak slibně zahájené a vlastně trvale nepřerušené, trvaly dále, že Slovensko zůstává zase v těsném spojení s národním životem českým, třeba nikoli bez určitých proměn. Ani osoba jednoho panovníka nedovedla vytvořiti jednoho státního celku, zvláště když to byl panovník tak slabý, jako byl Vladislav, ačkoliv jim vládl jeden král, Čechoslováci zůstávali rozděleni ve dva státní útvary, rozdílná státní příslušnost trvala dále a pohlcovala všecek zájem politický.

Nebylo divu, když politickým činitelem vždy ještě byla šlechta, jen z části města, obojí tou dobou v Čechách česká, ale v Uhřích v poměrech nezměněných. O lid ovšem se nikdo nestaral, tím méně o jeho vnitřní život. A právě proto mělo tím větší význam ono probuzení a uvědomění kmenové souvislosti, které nedávno uvedenými již cestami se dostavivši, i nyní trvalo nezměněně dále. Vzdálen účastenství a přímého, rozhodujícího vsahování do vnějších dějin politických, lid slovenský jako dříve i nyní žil svým vlastním životem vnitřním, jenže nyní také tento život mohl býti uvědomělejší, intensivnější, hlubší, než tomu bývalo dříve. A právě proto stopy toho nyní pronikají i na venek.

Na počátku 16. stol. Dubrovčan Lodovico Cerra, známější pod svým spisovatelským jménem Tubero, uvádí již výslovně, což před tím se nikdy nestávalo, že v Uhřích bydlí několik národů rozdílných, z nichž na prvém místě jmenuje Slovany (Sclaveni), které prý Uhři nazývají Góthy, pronášejíce však první písmeno jako »t«, tedy Tóth. Domnívá se, že mají stejný jazyk jako Illyrové, ale že jich s nimi neztotožňuje, viděti z toho, že jemu maďarský jazyk počíná teprve za řekou Drávou a že jím mluví také všichni obyvatelé za Dunajem, mimo Góty, tedy Slováky, a že hned potom dodává, že také jazyk český, polský a illyrský jest týž. Tenkráte tedy již vědomí o národní samostatnosti Slováků a o jejich příbuznosti s jinými Slovany proniklo, jistě pokrok, vysvětlitelný nejlépe také prohloubením jejich vnitřního života. A toto vědomí potom již nemizí.

Po bitvě u Moháče koruna česká i uherská zůstaly spojeny a přidružily se k nim i země alpské, Rakousko, které do nedávna trvalo pod panstvím Habsburků. Ale

na venek nezměnilo se téměř nic, přes opětované pokusy Habsburků užší sblížení se nepodařilo, národ náš zůstává co do státoprávní příslušnosti rozdělen mezi dva státy, jsa si blízek vnitřním životem toliko, který ovšem z volného národního života českého čerpá posilu neochabujícími styky.

Proti Ferdinandovi však po celou dobu svého života stojí Jan Zápolský, potomek staré šlechtické rodiny slovenské, od jehož předků i od něho samého známe československé listiny. Ale zase ovšem z okolnosti, že ustupoval nutnosti, nic nelze souditi o vůli nebo ochotě k tomu, nelze vnášeti do doby, čeho v ní není. Jistě nelze pochybovati, že Zápolský Slovákem se necítil, že v jeho odboji proti Ferdinandovi nehraje úlohy moment národní, nebo aspoň ne československy národní. Nelze mu vytýkati, že nepoznal, čeho doba jeho nepoznala vůbec, ale nelze ani jím se honositi.

A zdálo se opravdu, jako by se vracely doby, kdy státní zájem pohlcoval všecko. Dějiny uherské se od vniknutí Turků do středu království na dobu delší jednoho století soustřeďují z veliké části na horní zemi, jež záplavy turecké zůstala ušetřena. I nyní zase v těch neustávajících bojích, pokud se jich vedle najatých žoldnéřů účastnilo také obyvatelstvo domácí, lví podíl připadal Slovákům — a mnohá stará národní píseň objeví se tu jako cenný pramen historický, kterému se dosud nevěnovalo náležité pozornosti, — ale zase, jako kdysi je to podnikání v cizích službách. Nepadá sice na ně potupa porážek, ale nepřipadá jim ani sláva vítězství. Ač na dějinách těchto súčastněni, nesrůstají s nimi.

A tak míjí léta, míjí desítiletí, národ ve dva státy rozdělený jen v jedné své části smí se těšiti plnému roz-

voji politických práv, v druhé, bez nich, musí se spokojovati jen posilou, již mu poskytuje pro jeho duchovní život a v jeho duševních potřebách jeho šťastnější část. Ale zároveň blíží se již doba, kdy nastane převrat téměř úplný, kdy i tato ujařmená část bude moci opláceti, co, ochotně nabízeno, ráda přijímala.

Stálé nebezpečenství turecké, ukládajíc větší šetrnost, doporučovanou i častými pokusy o její vynucení, kde jí nebylo, zjednávalo Uhrám vždy větší míry svobod stavovských, z nichž pro lid měla cenu zvláště větší volnost náboženská, jíž těšili se s jinými zvláště také evangelíci slovenští, z části potomci husitů, i když také jinými vlivy, a v nich arci i českými, sílení a množení.

Bílá Hora a násilný převrat v Čechách, jenž se tímto jménem vyznačuje, následky svými zasahuje i Slovensko, ovšem jinak než Čechy. Nemíním těmito slovy vzpomínati známého faktu, že mezi těmi 27 slavnými mučeníky, jak je nazvala současná zbožná úcta, kteří dne 21. června 1621 zahynuli na rynku Staroměstském rukou katovou, byl také slavný Jan Jesenius, původem Slovák, třeba rodištěm i vychováním odcizený, ale míním to, co lze nazvati štěstím v neštěstí. Jestliže již dříve styky zvláště nekatolíků (ač také katolíků) se Slovenskem bývaly hojné, docházelo-li k jakési výměně, nalézáme-li hojně Slováků v Čechách a nejednoho Čecha na Slovensku, nyní v tom, arci jen jedním směrem, pokračuje nutnost.

Velmi silný proud exulantů, zejména z Moravy, obrátil se na Slovensko, kde byl ochotně přijat. Podnes ještě zaznívá vzpomínka na to ze známé písně, jež vzpomínajíc Prahy, Vltavy i ztráty všeho mimo bibli kralickou a Labyrint světa, končí se slovy:

Tatry, vy přijměte
nás v té úzkosti,
u vás chceme žíti
i složiti kosti.

Mnozí z exulantů záhy zaujímají vlivná i čestná postavení, i jako správcové církevní i jinak, všichni odvděčují se za pohostinství obětavou oddaností a prací, zvláště tomu povděčni, že směli, především Bratří, i své sbory zakládati. Sem mezi tyto exulanty a na jejich přání přichází na jaře r. 1650 ten, jehož báseň v strašlivých chvílích utrpení pro vlastní útěchu vzniklá bývala útěchou také jim, slavný Jan Amos Komenský, zde se setkává s četnými známými a také s někdejším spolužákem ze školy strážnické, Mikulášem Drábíkem, jenž měl tak značnou hráti úlohu v jeho dalším životě.

Komenský byl k této návštěvě vedle přání svých souvěrců pohnut pozváním, již druhým, ze Sedmihrad. Tentokrát kníže Sigmund Rákóczy zval slovutného pedagoga světového jména k opravě svého školství. Stojí jistě za zmínku, že ve svém památném spise »Gentis felicitas«, na dvoře bratra a nástupce Zikmundova Jiřího vzniklém, Komenský výslovně vzpomíná opět pestrého národního složení Uher i panství Rákóczyho, vzpomínaje zvláště Slovanů, prastarého osídlení a třebas ovšem, dotýkaje se dále vladařských povinností ve státě mnohojazyčném, o Slovácích (ale ani o jiných národech) výslovně již nemluví, podle jeho pedagogických zásad jinde odůvodněných, jest dostatečně možno rozuměti, co míní, když s hrůzou upozorňuje, že v celém království, pokud jest obýváno Maďary, není jediné školy mateřského jazyka. Myslím, že není odvážno souditi z toho,

že Slovensko bez těchto škol nebylo, když zejména bratrská církev — a církvím náležela tenkrát péče o školy — této povinnosti vždy dbala.

Byl-li účel pozvání didaktický i pedagogický — a není zde možno vzpomínati, jak mu Komenský vyhověl, — Komenský sám spojoval s ním i poslání politické, v němž ho zvláště Drabík svými revelacemi hleděl utvrditi. Jest odjinud dostatečně známo ono velikolepé a neúmorné úsili Komenského, jehož víry ve zdar žádný neúspěch nedovedl zviklati, ono krajní napínání všech prostředků a neúnavné hledání všech cest, jimiž by zvrácením panství Habsburského českému národu byla vrácena jeho svoboda politická i náboženská. V těchto plánech důležitá úloha připadala již Zikmundovi Rákóczymu, a po jeho brzké smrti (1650) jeho bratru Jiřímu.

Než splnění se nedostavilo a také další plány skončily se zklamáním vždy novým. Čechy byly úplně shrouceny, ba jednu chvíli zdálo se, že týž osud stihne i zemi, v jejíž jazykově spřízněné části někteří čeští exulanti došli útulku. Dotýkáme se tu ovšem událostí, jimž teprve nyní z naší strany musí býti věnována náležitá pozornost a jež nám další bádání snad v jiné souvislosti dovede osvětliti.

Jest známo, že neblahý »prorok« Mikuláš Drabík ve svých posledních proroctvích obracel zraky svých nadějí k spiknutí Nádasdyho, Zrinského i Frankopana, jehož obětí pak také sám se stal. A tu jistě bude zasluhovati zvláštní pozornosti, víme-li dnes, že probudil smutný osud náčelníků spiknutí i sympatie, snad bezděčné, v kruzích šlechty české, a dovolují-li některé narážky aspoň souditi, že snad někde šlo i o více, než

bezděčné sympatie, také otázka, nemělo-li pobízení Drabíkovo ozvu také v kruzích vlivům jeho bližších.

Než to jsou, jak řečeno, věci, na něž teprve další bádání bude moci odpověděti. Jemu však připadnou i jiné ještě úkoly. Jest všeobecně známo, že právě ono spiknutí poskytlo dvoru záminku pokusiti se také v Uhrách o to, co před 50 léty bylo provedeno v Čechách, o zlomení svobod stavovských i náboženských, k čemuž ovšem stoupající úspěchy proti Turkům dodávaly vždy více smělosti. A stejně jest známo, že to vedlo k velikému odboji, či snad lépe k velikým odbojům v Uhrách, jimiž zase prastaré nepřátelství Francie a domu Habsburského, v té době ctižádostí Ludvíka XIV. nově oživené, dodávalo podpory. Jsou to ony časy, kdy se tak často ozývá jméno Emerich Tököly, kdy zuří vojna kurucká.

Budiž mi dovoleno vložiti sem jednu osobní vzpomínku. Od první chvíle až do dneška jest ve mně stejně svěží onen mocný, nepříznivý dojem, jímž na mne působil někdy prof. Tomek, ta vtělená legitimita a zosobněná obrana zájmů rakouských, svými výklady a knihami, odsuzujícími bez výhrad a bez omluvy, ano se zřejmým straněním, tyto pokusy odboje. Vždy jsem cítil, jakkoliv nebylo lze zbaviti se odporu k Maďarům, že sice nelze obdivovati se Maďarům, ale že nelze upříti sympatií obráncům dobrých práv a svobody, jimiž, i když často tato hesla bývala jen záminkami, v základě tito účastníci odbojů přece byli. Ale věc jde dále.

Nelze přehlížeti — a také zde budou snad některé národní písně cenným pramenem, — že čety Kuruců rozmnožovány byly značnou měrou také Slováky, že moc

Tökölyho opírala se z největší části o horní zemi, že za ním šlo, ať již z důvodů jakýchkoli, snad všechno zemanstvo z horní země, tedy převahou slovenské. A tu je ta chvíle, kdy se zdá, jakoby měl pravdu Denis, jenž na tuto souvislost právem upozornil, také svým výrokem, který jsem si dovolil v první přednášce citovati, že dějiny Slovenska jsou jakoby prodloužením dějin českých...

Nezdarem Tökölyho nebyl odstrašen od nového pokusu František Rákóczy, moha rovněž spoléhati na pomoc ciziny. Jeviště ani účastníci bojů se nemění, sněm v Onodě r. 1707, na němž byl císař prohlášen za zbavena trůnu, obeslán byl z největší části zemanstvem slovenským. Nelze se při dnešním stavu bádání odvážiti odpovědi k otázce, pokud to bylo a co v tom bylo uvědomělé, smíme-li zde opravdu spatřovati dohru dramatu před více než stoletím zahájeného v Čechách. Ale při odpovědi nebude nedůležité, je-li správné, nač také Denis upozorňuje, že poslové, jež Rákóczy vypravil k Petru Velikému, hledaje jeho pomoci, mluvili s ním po slovensku.

Než také tenkrát údělem všeho toho podnikání byl nezdar. A následky, přivodivše větší ještě něž do té doby omezení náboženské svobody na Slovensku, byly o to horší, že nyní ani stlačenému životu duchovnímu nemohlo se dostati posily z Čech v hluboké temno ponořených. A nové, hroznější oddálení úměrně k celku tím právě musilo býti ještě stupňováno, že obě větve téhož národa v rozdvojení politickém a beze vzájemných styků musily se oddalovati ještě více, když rozvrstvení dialektické, přirozenými podmínkami vždy pokračujíc, nyní pozbylo toho, co mohlo jednotiti.

Zjev tento jest tím nápadnější, že o málo let před tím souvislost obou větví jednoho národa prokázala se i směrem jiným ještě, čeština se v 17. století stala prostředkem rekatolisačních, protireformačních pokusů. Tenkrát z východiska tohoto úsilí, Trnavy, vycházejí přetištěné české knihy katolické, přibývá nových česky psaných, zjev tím zajímavější, že, jak krásně pověděl Jar. Vlček, obracejíc se k češtině, nevšímá si naprosto maďarské produkce týmž účelům protireformačním sloužící.

V dalším vývoji nelze pominouti Bernoláka. Zásluhou Hodžovou jest dnes zmírněno mínění o rozhodujícím vlivu katolického smýšlení a odporu proti evangelíkům na jeho odhodlání zavésti spisovnou slovenčinu, když ani všichni katoličtí duchovní za ním nešli. Než jistá souvislost upříti se nedá. Ať již důvody jeho byly jakékoli, a ať jeho odhodlání schvalujeme nebo odmítáme, nelze neviděti, že Bernoláka v jeho odhodlání psáti lidu srozumitelně nemohla lákati tehdejší čeština, úpadková, znešvařená tolika ohavnými novotvary, nesrozumitelná i samým Čechům, do jakého stavu ji uvedlo duchovní zotročení tehdejší. A v tom smyslu není neoprávněn názor, že také odtržení Slováků od spisovné češtiny jest do jisté míry následkem Bílé hory.

Po Bernolákovi přichází Štúr. Jakkoli by bylo lákavé zdržeti se u tohoto předmětu, zvláště dnes po nových názorech Hodžových a námitkách proti němu, i nedostatek času, i to, že toho jistě neopominuto ve výkladech jiných, této povinnosti mne zbavuje.

Jen několik slov závěrem. Z knihy Czambelovy, o níž jsem se několikrát zmínil, zasluhuje pozornosti ještě jedna věta, ač jí rozumím jinak, než její původce:

»Musíme verit, že konečně aj v našich bojoch rečových len to zvítazí, čo vyrástlo prírodzeným spôsobom zo skutočných pomerov, čo ukazuje historický rozvoj.«

Nezbývá opravdu nic jiného, netřeba rekriminac a apologií, stojíme před faktem. Ti, kdož se odhodlávali zavésti spisovnou slovenčinu, měli jistě své důvody, dnes již nezbývá, než smířiti se s tím. Nebylo-li·možno, aby jednotu národa roztrhlo ve středověku vševládnoucí a o všem rozhodující státní příslušenství, neroztrhne ji, co přinesl princip, který je v našem věku rozhodující.

Zář nového lepšího života vzešla nám, nechtějme si radost z ní kaliti věcmi podružnými. Vždyť tím nejlépe ukážeme, třeba mluvil každý po svém, že si rozumíme.

Neni to jistě nesnadné, i když tu třeba veliké práce. Ale práce za tak velikým cílem jest rozkoší, jak nám to krásně pověděl váš, a ne váš, nýbrž náš Hviezdoslav:

A zase do práce (ona preds' je žitia
väčší diel), borif sa! Opáš obra sily,
rytiersku odej broň, kriela rozpni orlie!...
Zač zápas velký ten? Za trón pravdy, dobra
zdroj, krásy diadém; za královstvo ducha!
Ó, navraf ráj nám ztratený!

Důležitější literatura: Pro celek a první kapitoly vedle Palackého, Tomka, Dudíka z novějších Bachmann, Gesch. Böhmens I. (1899), Bretholz, Gesch. Mährens (1895) Dvořák, Dějiny Moravy (obšírněji ve »Vlastivědě«, stručněji s titulem Dějiny markr. Moravského 1906), Bretholz, Geschichte Böhmens und Mährens bis zum Aussterben der Přemysliden (1912) a zvláště Novotný, České dějiny I, 1, I. 2 (1912, 1913), pro pozdější partie Urbánek III. 1, III. 2, kde i ostatní literatura; dále Vlček, Literatura na Slovensku (1881, druhé vydání s titulem Dějiny literatúry slovenskej 1890), Czambel, Prispevky k dejinám jazyka slovenského (1887), týž, Slovenská reč a jej miesto v rodine slov. jazyka (1906), týž, Slováci a ich reč (1903); Botto, Krátká historia Slovákov (1914), Medvecký, Cirkevné pomery katolíckych Slovákov v niekdajšom Uhorsku (1920), Denis (přel. Vančura), Slováci (1919), Hodža, Československý rozkol (1920). —

Pro Matúše Trenčanského: Gočár Matúš Trenčanský (Prg. G. Baň. Bystrica 1854), Záborský, Basne (vyd. Viktorín 1865) str. 107—120, Sasinek, Rok a den smrti M. T. (Let. Mat. Slov. VIII), Wertheim, Mathäus von Trencsin während der ung. Thronkämpfe (Prg. R. Št. Hradec 1890), Botto, Matúž Čak Trenčianský a jeho doba (Slov. Pokl. XXI), Jirásek, Matouš Trenčanský (Slov. čítanka), Šusta, Dvě knihy dějin českých (1917, 1919). — Sasínek, Dušeníci (Slov. Let. II).

Pro dobu husitskou nyní: Novotný, Dějiny nábož. hnutí českého v XIV a XV stol. (1915), týž, M. J. Hus I. II. (1919, 1921), kde i starší literatura, z níž zvláště pro Slovensko: Haupt, Waldenserthum und Inquisition im südöstl. Deutschland (1890), Truhlář, Inkvisice Valdenských v Trnavě (Čes. Čas. Hist. IX), Loserth, Über die Versuche wyclifhusitische Lehren nach Österreich, Polen, Ungarn und Kroatien zu verpflanzen (Mitt. des Ver. für Gesch. der Deut. in B. XXIV), Jireček Jos., Duchovní styky Čechů a Maďarů ve XIV a XV st. (Čas. Čes. Mus. 1885).

Pro dobu Jiskrovu: Husité na Slovensku a Husité v býv. panství braneckém v stolici Nitranskej (Českobrat. hlasatel

II). H. Jireček, Válečníci čeští XV. stol. (Pam. Arch. IV), Ebersberg, Johann Giskra von Brandeis (Öst. Milit. Zeitsch. VIII), Križko, Jan Giskra z Brandisa (Beseda III), Kwiatkowski, Jan Jiskra z Brandýsa (Prg. III. Gávor 1886). Sasinek, Slovenskí válečníci v Uhorsku (Let. Mat. Slov. VIII), Roubík, Jan Jiskra z Brandýsa (Prg. R. Kr. Vinohrady 1900), Jirásek, Jan Jiskra z Brandýsa (Mor. čítanka), Botto, Jan Jiskra na Slovensku (Slov. Pokl. XXI), Tóth-Szabó, A cseh-husita mezgalmak ás uvalom története Magyarországom (1917), Loserth, Regesten zur Geschichte der mähr.-ung. Beziehungen vornehml. in der Zeit der husit. Söldnerbanden (Zeitsch. für Gesch. Mährens Schles. XXV), Klíma, Husitské památky na Slovensku (Kalich I), Koula, Příspěvek k poznání »husit.« kostelíků na Slovensku (»Slovensko« 1901), Edgar, O t. zv. husitských kostelech na Slovensku (Naše Slov. III).

KNIHTISKÁRNA A. ŠMEREK A SPOL. V BRNĚ.